

A HUN ARANYÍJ

Írta: HARMATTA JÁNOS

1. László Gyulának a jakuszowicei és pécsüszögi hun leletek anyagán végzett vizsgálatai arra az eredményre vezettek, hogy mindkét leletben egy-egy, aranylemezzel borított íj volt. A jakuszowicei lelet aranyíja kisebbméretű volt annál, mint amit a hunok általában használtak, s végeinek kiképzése és az ideg rögzítésére szolgáló bevágások elhelyezése a végeken éppen fordítottja annak, mint ami a gyakorlati felhasználás szempontjából várható volna. Ezek a László által megállapított tények határozottan amellett szólnak, hogy a jakuszowicei aranyíjat nem használhatták fegyvernek. Szinte kétségtelenné teszi ezt azután az a további megfigyelése, hogy a jakuszowicei leletből hiányoztak a hun íjra annyira jellemző csont merevítőlemezek, s hogy az aranylemezek csakis felajzott állapotban boríthatták az íjat, tehát ezt sem leeresztteni, sem kifeszíteni nem lehetett. Mindebből világosan az következik, hogy a jakuszowicei aranyíj merev, nem rugalmas íj volt, tehát fegyverül nem szolgálhatott. Ebben az esetben pedig valóban csak arra gondolhatunk, amire László, hogy a jakuszowicei aranyíj *jelvény* volt.

A pécsüszögi aranyíjról a lelet hiányossága miatt nem sikerült Lászlónak annyi részlet megállapítani, mint a jakuszowiceiről. Tisztázatlan maradt többek között az, hogy az íj merev volt-e, vagy rugalmas. Mivel az aranylemezek közül csak egy bizonyult íjborításnak, s mivel a leletben vas nyílhegyek is voltak, László arra gondol, hogy a pécsüszögi íjnak csak merev részeit borították aranylemezzel. Ez tehát rugalmas, fegyverként használható íj lehetett. Ennek megfelelően László a pécsüszögi aranyíjat díszes *fegyvernek* tartja.

László megfigyeléseinek helyességéhez aligha férhet kétség, s következtései is szorosan megfigyeléseikhez kapcsolódva szilárdan a régészeti anyagra épülnek. Eredményeinek biztosítása szempontjából szükségesnek látszik azonban, hogy a régészeti anyag alapján a hun aranyíjak jelentőségére vonatkozólag levont következtetéseit a történeti, nyelvi és néprajzi adatok vallomásával összevessük.¹

2. Induljunk ki a régészeti tényekből. Mind a jakuszowicei, mind a pécsüszögi aranyíj igen gazdag temetkezésből került elő. A halottat minkét helyen arany fegyverekkel, arannyal gazdagon díszített öltözetben és arany, illetőleg ezüst lószerszámmal temették el. Ez a temetkezési mód kétségtelenül fejlett túlvilághitről tanúskodik: a halottal eltemették mindazt — aranyos lószerszámát,

¹ Az íjnak mint mágikus eszköznek és mint hatalmi jelvénynek a problémájával a közeljövőben egy nagyobb tanulmány keretében foglalkozom. Ezért itt csak az anyag egy részének bevonásával igyekszem a hun aranyíj jelentőségét megvilágítani.

drága öltözetét, arany fegyvereit — amiről azt gondolták, hogy szüksége lesz rá a túlvilágon. A túlvilágról alkotott elképzelésekben azonban a társadalom valóságos élete tükröződik, s így végeredményben a temetkezési módból, a sírba tett mellékletekből visszakövetkeztethetünk a halott társadalmi helyzetére s magára a társadalomra, amelyben élt.

Ha ilyen szempontból vizsgálat alá vesszük a jakuszowicei és a pécsüszögi leletet, akkor abból az alapvető tényből kell kiindulnunk, hogy az emberi társadalom életének elengedhetetlen feltétele az életfenntartáshoz szükséges anyagi javak megszerzése. Természetes tehát, hogy az emberi társadalom életében döntő fontosságú szerepet játszanak azok az eszközök, amelyekkel az emberek életfenntartási szükségleteiket előteremtik. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy az őskori temetkezésekben a halottak mellett általában azokat a munkaeszközöket találjuk, amelyekkel életükben életszükségleteiket megszerezték. A vadász mellé eltemették íját és nyilait vagy lándzsáját, a földművelő mellé sarlóját és egyéb szerszámaikat, a pásztor mellé pásztorkészségeit és lovát, mert annak a társadalomnak, amelyben éltek, az volt az elképzelése, hogy ezzel fogják előteremteni szükségleteiket a túlvilágon is.

Nyilvánvaló, hogy a jakuszowicei és a pécsüszögi temetkezésekben megfigyelhető temetkezési módnak hasonló alapja kell, hogy legyen. Mégis, ha ezen az alapon próbáljuk ezeket a temetkezéseket értelmezni, váratlan nehézségekre bukkanunk. Mi lehetett ugyanis a jakuszowicei és a pécsüszögi sírokban eltemetett halottak felszerelésének a jelentősége és szerepe életszükségleteik előteremtésében? Mint termelési eszköz, vagy mint munkaeszköz kétségtelenül számításba jöhet az íj, a nyíl és a lándzsa a lóval együtt. Tudjuk, hogy az emberi társadalom fejlődésében jelentős lépést jelentett az íj használatára való áttérés a vadászatban s fontos szerepet játszott mint vadászfegyver, a lándzsa is. Aligha lehet kétségbevonni, hogy ez a közvetlen munkaeszköz szerepe ezeknek a tárgyaknak még a hún társadalomban is megvolt. A húnok ugyan már régen túljutottak a fejlődésnek azon a fokán, amikor az életszükségletek előteremtése kizárólag a vadászat (s esetleg gyűjtögetés) által történik. Amikor Európa határán a IV. században feltűnnek, már nomád pásztorok, akik »fűvet és vizet keresve« vándorolnak nagyszámú állatuk után. Kétségtelen azonban, hogy a vadászatnak mint termelési módnak a jelentősége ném szűnt meg azonnal a pásztorkodásra való áttéréssel. Ezzel kapcsolatban elég, ha a párthusokra és a mongolokra utalunk. A párthusokról Justinus (41,3) azt mondja, hogy »csak vadászattal szerzett hússal táplálkoznak«. A mongoloknál is megemlékezik Plano Carpini (Risch, 101) a vadászatról, mint a táplálékszerzés egyik módjáról, azonban teljes képet a vadászat igazi jelentőségéről náluk csak Rubruk tudósításából nyerhetünk, aki szerint (Herbst, 16—17) táplálékuk nagyrészt vadászat útján szerzik meg. Mindebből világos, hogy a vadászat jelentőségének a pásztorkodás mellett még a húnoknál is meg kellett lennie, s így az íjat és nyílat a hún sírok nagyrésztében nyugodtan tartathatnánk közvetlen termelési eszköznek.

Ugyanebben az összefüggésben érthető lenne a sírokban a lószerszám jelenléte is, mert az eurázsiai puszták nomádjainál a vadászat egyik (talán legfontosabb) főformája a lovas vadászat volt. Már Herodotos megemlékezik erről a szkitáktól északkeletre lakó jyrkákkal kapcsolatban (IV. 22), s abból a történetből, amelyet Dareiosszal és a szkitákkal kapcsolatban elbeszél (IV. 134), az is kiderül, hogy a lovas vadászat a szkitáknál is szokásos volt. Emellett számos tárgyi emlék is tanúskodik, többek között az a Kul-Oba-i aranylemez, amely egy lándzsával nyulra vadászó lovas szkitát ábrázol. De tovább kelet felé haladva is a régészeti és egyéb adatok hézagtalan sora tanúskodik a lovas vadászatról. Elég, ha a Pápay feljegyezte osztják уај-ър («medve ének») vörös, fekete és fehér lovas vadászaira, az Eremitage lovas vadkanvadászatot ábrázoló szibériai aranylemezére, a kudyrgei csontos nyereg lovasvadászat-ábrázolásaira, vagy a Čaa-tas-i 6. kurgán 1. rejtékhelyén talált külön lemezekből álló lovas vadászati jelenetre utalunk.

3. Ha így kétségtelennek látszik is az, hogy a nomád pásztornépek temetkezéseiben talált íjakat, nyilakat, lándzsákat és lószerszámot sok esetben az eltemetettek életükben használt munkaeszközeinek tarthatjuk, a jakuszowicei és pécsüszögi temetkezésekre vonatkozólag hasonló következtetés levonását a leletanyag összetétele lehetetlenné teszi. Ezekben a leletekben ugyanis az íj és a lándzsa mellett ott találjuk a kardot is, már pedig ezt semmiképpen sem lehet par excellence vadászeszköznek minősíteni. A kard elsősorban harci fegyver, s jelenléte a jakuszowicei és pécsüszögi temetkezésekben az íj és a lándzsa jelentőségét is más megvilágításba helyezi. Nyilvánvaló, hogy a kard mellett ezeket sem lehet pusztán vadászeszközöknek nyilvánítani, hanem a karddal együtt harci fegyvernek kell tartanunk.

A jakuszowicei és a pécsüszögi hun temetkezésekben tehát a halott mellé nem az életfenntartáshoz szükséges anyagi javak közvetlen termelésére szolgáló munkaeszközöket tettek, hanem harci fegyvereket. Természetesen felmerülhet az a kérdés, hogy jogosult-e ilyen éles különbséget tenni a közvetlen termelésre szolgáló munkaeszközök és a harci fegyverek között, amikor a munkaeszközök — még a legkezdetlegesebbek is — általában lehetnek egyúttal harci fegyverek is. Az kétségtelenül tény, hogy csaknem minden munkaeszköz használható fegyverként is. Az őstársadalom termelőerőinek fejlettségi fokán még nyilvánvalóan nem volt különbség a természet ellen folytatott és a más, idegen emberi közösségek ellen vívott küzdelem eszközei között. Az is tagadhatatlan azonban, hogy az emberi társadalom fejlődése során a harci fegyverek mindinkább elválnak a munkaeszközöktől, s ha még sokáig harcra is használhatók egyes munkaeszközök, ez nem jelenti azt, hogy minden harci fegyver alkalmas lenne az életszükségleti javak közvetlen termelésére is. Mivel a jakuszowicei és pécsüszögi leletekben a kardok tanúsága szerint már ez a késői fejlődési fok tükröződik, feltétlenül jogosult, sőt szükséges a fentebb tett éles különbségtetés

munkaeszköz és harci fegyver között, ha a szóbanforgó leleteket helyesen akarjuk kiértékelni.

Ha a jakuszowicei és pécsüszögi temetkezésekben nem is a közvetlen termelésre szolgáló munkaeszközöket tettek a halottak mellé, ez nem jelenti azt, hogy nem olyan eszközöket temettek el velük, amelyekkel azok életszükségeiket előteremtették. Ez csak azt jelentheti, hogy a jakuszowicei és pécsüszögi sírokban eltemetett halottak nem a közvetlen termelő munkában való részvétellel szerezték meg életfenntartási szükségleteiket, hanem harc árán, a mások által termelt javak elrablásával. Olyasféle harcosokkal állunk tehát szemben, mint amilyenek az álcázott Odysseus rajzolja magát Eumaiossal folytatott beszélgetésében (Od. XIV. 224. skk.).

ἀλλὰ μοι αἰεὶ νῆες ἐπήρετμοι φίλαι ἦσαν
καὶ πόλεμοι καὶ ἄκοντες ἐύξεστοι καὶ οἰστοί,
λυγρὰ, τὰ τ' ἄλλοισὶν γε καταριγηλὰ πέλονται
αὐτὰρ ἐμοὶ τὰ φίλ' ἔσκε, τὰ πον θεὸς ἐν φρεσὶ θῆκεν
ἄλλος γὰρ τ' ἄλλοισιν ἀνῆε ἐπιτέροπται ἔργοις.
πρὶν μὲν γὰρ Τροίης ἐπιβήμεναι νῆας Ἀχαιῶν,
εἰνάκις ἀνδράσιν ἦρξα καὶ ὠκυπόροισι νέεσσιν
ἄνδρας ἐς ἄλλοδαπούς, καὶ μοι μάλα τύγχανε πολλὰ.
τῶν ἐξαιρέμην μενοεικέα, πολλὰ δ' ὀπίσσω
λάγχανον αἶψα δὲ οἶκος ὀφέλλετο, καὶ ῥα ἔπειτα
δεινὸς τ' αἰδοῖός τε μετὰ Κρήτεσσι τετύγμην.

Ezek a »rude but vigorous invaders subjugate and assimilate a superior culture, thereby bringing about an economic and social upheaval marked by the accumulation of wealth in the hands of an energetic military caste, which, torn by internecine conflicts of succession and inheritance, breaks loose from its tribal bonds into a career of violent, self-assertive individualism — a career as brief as it is brilliant, because their gains have been won by the sword (ἐν ρίτκίτῳ) and not by any development of the productive forces«. (G. Thomson, *Studies in Ancient Greek Society*. 412. sk.) Ezek a lándzsákat, nyilakat és háborút szerető harcosok, akik rablóhadjáratokon gyűjtött vagyonukkal biztosítanak maguknak kiemelkedő helyet és nevet társadalmukban, olyan kialakulóban levő réteget alkotják a »heroikus« achai társadalomnak, amely fontos lépést jelez a régi görög nemzetségi társadalom felbomlásának és osztálytársadalommá való átalakulásának folyamatában.

Nem véletlenül hoztuk ezeket a látszólag távoleső példákat. Éppen nemrégiben mutatott rá A. Bernštam is a keleti türk állam kialakulásának a görög és római állam keletkezésével rokon vonásaira.² Az ógörög társadalom világos példáját nyújtja egy olyan nemzetségi társadalomnak, amelyben már meg-

² А. Бернштам: Социально-экономический строй орхоно-енисейских тюрок VI—VIII веков. Москва—Ленинград 1946. 141.

kezdődött a vagyoni különbségek kialakulása és a nemzetségi arisztokrácia kifejlődése. Ez az arisztokrácia már nem vesz részt a közvetlen termelő munkában. Vagyonát rablóhadjáratokon szerzi meg, s erre támaszkodva igyekszik magának minél kiváltságosabb helyzetet biztosítani és mindinkább felszámolni a régi nemzetségi kötelekeket. Mivel ennek a rétegnek társadalmi helyzetét fegyverei által harcban, rablásban szerzett vagyona határozza meg, természetes, hogy számára fegyverei lépnek életszükségletei előteremtéséhez szükséges eszközökként a közvetlen termelésre szolgáló munkaeszközök helyére, s így azokat temetik el a halottakkal (ld. pl. *Odysseia* XI. 74.).

A jakuszowicei és pécsüszögi temetkezések fegyvermellékletei tehát arról tanúskodnak, hogy a nemzetségi társadalomszervezet bomlásának a folyamata már a hunoknál is megindult. A két teljes fegyverzetben eltemetett halott egy olyan kialakulóban levő vagy már kialakult nemzetségi arisztokráciának lehet a képviselője, amely vagyonát fegyvereivel szerezte meg, s ennek megfelelően fegyvereit viszi magával a túlvilági életre is.

4. A jakuszowicei és pécsüszögi hun temetkezéseket a társadalmi fejlődés egyes szakaszai szempontjából megvizsgálva tehát arra az eredményre jutottunk, hogy a leletanyag összetétele egy bomlásban levő nemzetségi társadalomról tanúskodik. Ezt az eredményt azonban nem tekinthetjük kielégítőnek mindaddig, amíg a lelettárgyak jellegét is pontosan meg nem vizsgáltuk. Az ebben a két temetkezésben talált tárgyak ugyanis nemcsak hogy nem munkaeszközök, de még csak nem is közönséges fegyverek. Mint fentebb láttuk, mind a jakuszowicei, mind a pécsüszögi sírból arannyal gazdagon díszített fegyverzet és lőszerszám került elő. Ennek a fegyverzetnek és lőszerszámnak tehát nem csupán használati értéke volt, hiszen gyakorlati célokra az arany borítás nélkül is jól használható lett volna. Nyilvánvaló, hogy az arany mint drága nemesfém a hun társadalomnak nem minden tagja számára volt egyformán megszerezhető. Nem juthatott hozzá nagyobb mennyiségben minden biztonnal még a harcosok, a nemzetségi arisztokrácia nagy többsége sem. Csak a nemzetségi arisztokráciából is mindjobban kiemelkedő törzsfők vagy vezérek tudhattak nagyobb mennyiségű aranyat összegyűjteni, s maguknak aranyveretes fegyvereket és lőszerszámot készíttetni.

Így aligha lehet kétséges, hogy az aranyfegyvereknek a hun társadalomban társadalmi értékmérő szerepük is volt: a nagy vagyonnal rendelkező törzsfők, vagy vezérek ezzel is kifejezésre juttatták gazdagságukat és ezen alapuló társadalmi helyzetüket. A jakuszowicei és pécsüszögi arany fegyverek tehát amellet, hogy harci eszközök, egyben tulajdonosuk kiemelkedő társadalmi helyzetének kifejezői vagy jelképei is. Mindez arra mutat, hogy a hun társadalomban már nemcsak a nemzetségen, de még a nemzetségi arisztokrácián belül is jelentékeny vagyoni különbségek alakultak ki, s ennek megfelelően egyes törzsfők, vagy

vezérek hatalma rendkívüli módon megnövekedett. Kérdés azonban, hogy milyen fokot jelent ez pontosan a hun társadalom fejlődésében.

5. László megállapítása szerint a jakuszowicei aranyíj fegyverként nem volt használható, mert az aranylemezek csak állandóan felajzott, merev állapotban boríthatták az íj testét. Ez a megállapítás rendkívül fontos, mert ha a jakuszowicei aranyíj harci fegyvernek nem volt alkalmas, akkor már egyedül csak tulajdonosa társadalmi helyzetének kifejezője vagy jelképe, azaz jelvényt lehetett. A kérdés már most az, hogyan válhatott a hun nemzetségi arisztokrácia társadalmi helyzetét biztosító harci fegyvere pusztá jelvénnyé.

Fentebb rámutattunk arra, hogy a pécsüszögi lelet fegyverként használható aranyíja is kifejezője, jele lehetett egyúttal tulajdonosa kimagasló társadalmi helyzetének is. Ebben az esetben tehát az aranyíj még kettős szerepet töltött be: a hatalom eszköze s egyszersmind a hatalom jele is volt tulajdonosa számára. Ez a jelenség általában megfigyelhető a felbomlás előtt álló nemzetségi társadalmakban. A vagyonszerzés és a hatalom eszközei — a harci fegyverek — a társadalomból mindjobban kiemelkedő vezérek, törzsfők hatalmának jelei is. Ez könnyen érthető, hiszen a nemzetségi társadalomban még ezeknek a kiemelkedő egyéneknek a helyzete is nagymértékben harci sikereiktől és teljesítményeiktől függött, s egy rosszul sikerült rablóhadjárat befolyásukat, hatalmukat jelentékenyen meggyöngíthette. Nem volt még olyan intézmény, olyan szervezet, amely vagyonukat, társadalmi helyzetüket fegyvereik állandó harckészsége nélkül is biztosította volna. Éppen ezért, ha fegyvereik gazdag arany díszítésével kifejezésre is juttatták kimagasló társadalmi helyzetüket, hatalmuknak ezek a kifejezői még nem tekinthetők tulajdonképpeni jelvényeknek. Csak akkor tarthatjuk ezeket a díszes fegyvereket tulajdonképpeni hatalmi jelvényeknek, ha már intézményessé váltak. Ez pedig csak akkor történhetik meg, ha már intézményessé válik maga az a hatalom is, amelynek kifejezői.

Ez azonban az egyenlőségen alapuló nemzetségi társadalom keretében nem lehetséges. Csak akkor következhetik be a nemzetségi arisztokrácia és vezetői hatalmi helyzetének az állandósulása, intézményessé válása, ha létrejön az az intézmény, amely ezt biztosítja: az államszervezet. A nemzetségi társadalomnak osztálytársadalommá való alakulásával, a királyi hatalom állandósulásával és intézményessé válásával jöhetnek tehát csak létre a tulajdonképpeni hatalmi jelvények is, amelyek most már az egész társadalom által ismert és elismert kifejezői az állam szervezetében vezető helyet elfoglaló személyek hatalmának. Amikor a nemzetségi arisztokráciából alakult uralkodóosztálynak és vezetőjének, a királynak a hatalma már intézményessé válik, amikor ez a hatalom már nem közvetlenül egyéni harci kiválóságától és fegyverétől függ, akkor aztán a hatalmi jelvényként használt fegyverek — a hatalom egyéni megszerzésének egykori eszközei — esetleg harcra már nem is használható pusztá jelvénnyé is változhatnak.

6. Ilyen módon a fegyverként nem használható jakuszowicei arany díszíj rendkívül értékes adat a hun társadalom jellegének megítélésében. A régészeti tények tanúsága szerint ennek az aranyíjnak hatalmi jelvény volta nem lehet kétséges, s így fentebbi fejtegetéseink alapján fontos bizonyítéknak kell tartanunk arra vonatkozóan, hogy a hun társadalom abban az időben, amikor a jakuszowicei halottat eltemették — valószínűleg az V. század második negyedében — már osztálytársadalom volt. A pécsüszögi aranyíjról nem dönthető el teljes bizonyossággal, hogy tulajdonképpen hatalmi jelvény volt-e már. De még ha az is volt, az a körülmény, hogy valószínűleg fegyverként is használhatták, amellett szól, hogy az íj hatalmi jelvénné váló válásának s így a hun társadalom fejlődésének is egy korábbi mozzanatát tárja elénk.

Végeredményben tehát a jakuszowicei és pécsüszögi temetkezések aranyíjainak a társadalmi fejlődés szempontjából végzett vizsgálata fontos adatokat szolgáltatott a hun társadalom jellegének meghatározásához. Kétségtelen azonban, hogy ezzel még nem oldottuk meg a velük kapcsolatban felmerülő összes problémákat. Az aranyíjak a hun államszervezetben vezető helyet elfoglaló személyek hatalmi jelvényei voltak — ennyit sikerült megállapítanunk, tisztázatlan maradt azonban az, hogy mi volt ezeknek a személyeknek a pontos helye a hun államszervezetben, és általában milyen volt a hun államnak vagy legalábbis magának a hun uralkodórétagnak a szervezete. Nem szabad ezenkívül megfeledkeznünk arról sem, hogy a jakuszowicei és pécsüszögi aranyíjak mint hatalmi jelvények közvetlen megnyilvánulásai a hun uralkodói hatalom ideológiájának. Ennek megismerése, illetőleg rekonstruálása szintén rendkívül fontos mind a hun társadalom ismerete, mind pedig az íj hatalmi jelvényként való használatának jelentősége szempontjából. Hogy azonban ezekre a kérdésekre — legalábbis bizonyos mértékben — válaszolni tudjunk, meg kell vizsgálnunk az íj hatalmi jelvénné válásának a problémáját olyan társadalmakban, amelyekre vonatkozólag nagyobb forrással rendelkezünk.

7. Ha az íjnak az uralkodói hatalom ideológiájában játszott szerepét meg akarjuk érteni, akkor a történeti fejlődés útján visszafelé kell haladnunk e hatalom keletkezésének gyökeréig, és abból az alapvető tényből kell ismét kiindulnunk, amelyre már fentebb is utaltunk. Az emberi társadalom életének elengedhetetlen feltétele az életfenntartáshoz szükséges anyagi javak megszerzése, azok az eszközök tehát, amelyekkel ezeket előteremtik, döntő fontosságú szerepet játszanak a társadalom életében. Az őstársadalomban ezt a szerepet azok a munkaeszközök játszották, amelyekkel a társadalom minden tagja életszükségleteit megszerezte. Később azonban, amikor a termelőerők fejlődésével a nemzeti társadalom bomlása idején mindinkább kialakult a szegények és gazdagok különbsége és a társadalom egy rétege most már közvetlen termelőmunka helyett harcból és rablásból gyűjtött magának vagyont, ennél a rétegnél a munka-

eszközök helyett a fegyverek váltak az életszükségletek megszerzésének eszközeivé. Így természetes, hogy ennek a rétegnek a tudatában társadalmi léte alapjának (vagyonának) és ettől függő társadalmi helyzetének (hatalmának) gondolkodásbeli kategóriái szorosan kapcsolódtak vagy egyszerűen egybeestek azoknak az eszközöknek (a fegyvereknek) a kategóriájával, amelyekkel társadalmi létének alapjait megteremtette.

Különösen világos képet kapunk erről a folyamatról azokban a nemzetségi társadalmakban, amelyekben a régi nemzetségi szervezet felbomlása már erősen előrehaladt. A mindjobban megerősödő nemzetségi arisztokráciának, a társadalomból egyre jobban kiemelkedő vezéreknek társadalmi helyzete és hatalma harci ügyességüktől, fegyverforgatásban való kiválóságüktől és rablóhadjárataik szerencsés kimenetelétől függ. Éppen ezért hadvezérnek rendszerint a legkiválóbb harcost választják meg, aki fegyverét a legtökéletesebben tudja kezelni. Természetesen az egyes társadalmakban használt fegyverek jelentőségétől függ, hogy melyik kapcsolódik szorosan össze a nemzetségi arisztokrácia és a hadvezérek hatalmi ideológiájával. Az eurázsiai puszták nomád pásztorainál, de sok más népnél is, az íj és a nyíl játszotta ezt a szerepet.

Egy ilyen kiváló lovas íjász hadvezér alakját örökölte meg számunkra Ibn Fadlān az oguzokról szóló leírásában. Az oguzok Ibn Fadlān leírása alapján ítélve ebben az időben a felbomlás felé haladó nemzetségi társadalomban éltek. A szegények és gazdagok különbsége mindjobban kifejlődőben volt náluk, de megvolt még a nemzetségi szervezeten alapuló egyenlőség. A törzsfőknek vagy vezéreknek hatalma erősen korlátozott volt, fontosabb ügyekben gyűlést kellett összehívniok. Ennek az oguz társadalomnak hadvezére — Ibn Fadlān szerint — törzsének legkiválóbb lovas íjásza volt (Validi, 30), s nyilvánvaló, hogy kiemelkedő helyzetét a többi vagyonos oguz között jelentős mértékben ennek köszönhette.

8. Hogy az íj és nyíl milyen szerepet játszhat egy ilyen felbomlóban levő nemzetségi társadalom vezető rétegének hatalmi ideológiájában, annak legjobb példáját az óindeknél találhatjuk meg. Amikor az óind törzsek Indiába bevándoroltak, még nemzetségi szervezethen éltek, amelyben azonban már kifejlődött a gazdagok és szegények különbsége. Azoknak a harcoknak során azután, amelyeknek végeredményeképpen India területének nagy részét elfoglalták és lakosságát leigázták, a vagyonos nemzetségi arisztokrácia — az *ārya*-k — mindjobban megerősödött, a vezérek — *rājan*-ok — hatalma jelentékenyen megnövekedett, s végül is létrehozták az uralmukat biztosító államszervezetet. Ebbe a folyamatba, az óind társadalom vezető rétegének hatalmi képzeiteibe világít be az *Rg-veda* VI. *maṇḍala*-jának 75. himnusza. Ez a szöveg nem pusztán költői tükröződése az óind *ārya*-k hatalmi ideológiájának, hanem kultikus jellegű termék, amelyet a kommentárok szerint akkor mondtak el, amikor a király

az összes fegyverekkel felszerelt harci kocsira szállott és páncélját felvette. Ha ütközet előtt állottak, akkor a *purohita* (áldozatot bemutató pap) az 1.—5. versszak elmondása közben szertartásosan átnyújtotta a királynak az egyes versszakokban megnevezett fegyvereket, a 6. és 7. versszakot az elindulásnál adta elő, a 8.-at, 14.-et és 16.-at a királlyal mondatta, végül a 17.-et a harc közben mondta el.^{2a} A himnusz szövege a következő:

jimūtasyeva bhavati pratikaṃ yad varmī yāti samadām upasthe /
anāviddhayā tanvā jaya tvam sa tvā varmaṇo mahimā pipartu //1//

dhanvanā gā dhanvanājim jayema dhanvanā tivrāḥ samado jayema /
dhanuḥ śator apakāmaṃ kṛṇoti dhanvanā sarvāḥ pradišo jayema //2//

vakṣyantived ā ganiganti karṇam priyaṃ sakhāyam pariśasvajānā /
yoṣeva śinkte vitādhi dhanvañ jyā iyaṃ samane pārayanti //3//

te ācaranti samaneva yoṣā māteva putram bibhṛtām upasthe /
apa śatrūn vidhyatām samvidāne ārtñi ime viṣphurantī amitrān //4//

bahvinām pitā bahur asya putraś ciścā kṛṇoti samanāvagatya /
iṣudhiḥ saṅkāḥ pṛtanāś ca sarvāḥ pṛsthe ninaddho jayati prasūtaḥ //5//

rathe tiṣṭhan nayati vājinaḥ puro yatra-yatra kāmayate suṣārathiḥ /
abhiśūnām mahimānam panāyata manaḥ paścād anu yachanti raś-
mayāḥ //6//

tivrān ghoṣān kṛṇvate vṛṣapāṇayo śvā rathebhiḥ saha vājayantaḥ /
avakrāmantāḥ prapadair amitrān kṣīṇanti śatrūn anapavyayantaḥ //7//

rathavāhanam havir asya nāma yatrāyudham nihitam asya varma /
tatrā ratham upa śagmaṃ sadema viśvāḥ vayaṃ sumanasyamānāḥ //8//

svāduṣamsadaḥ pitaro vayodhāḥ kṛchreśritaḥ saktivanto gabhīrāḥ /
citrāsena iṣubalā amḍhrāḥ satovīrā uravo vrātasāhāḥ //9//

bṛāhmaṇāsaḥ pitarāḥ somyāsaḥ śive no dyāvapṛthivi aneasā /
pūṣā naḥ pātu duritād ṛtāvṛdho rakṣā mākir no aghaśamsa iśata //10//

suparṇam vaste mṛgo asyā danto gobhiḥ samnaddhā patati prasūtā /
yatrā naraḥ sam ca vi ca dravanti tatrāsmabhyam iṣavaḥ śarma
yamsan //11//

^{2a} K. F. Geldner: Der Rigveda in Auswahl. — II. Kommentar. Stuttgart 1909. 99.

rjīte pari vṛndhi no 'śmā bhavatu nas tanūh /
somo adhi bravītu no 'ditiḥ śarma yachatu //12//

ā jaṅghanti sānv eṣām jaghanāñ upa jighnate /
aśvājani pracetaso 'śvānt samatsu codaya //13//

ahir iva bbogaiḥ pary eti bāhuḃ jyaya hetim paribādhamānaḥ /
hastaghno viśvā vayunāni vidvān pumān pumāmsam pari pātu
viśvataḥ //14//

ālāktā yā ruruśrīṅny atho yasyā ayo mukham /
idam parjanyaṛetasa iṣvai devyai bṛhan namaḥ //15//

avasr̥ṣṭā parā pata śaravye brahmasaṃśite /
gachāmitrān pra padyasva māmīṣām kaṃ canoc chiṣaḥ //16//

yatra bāñāḥ sampatanti kumārā viśikhā iva /
tatrā no brahmaṇas patir aditiḥ śarma yachatu viśvāhā śarma
yachatu //17//

marmāni te varmaṇā chādayāmi somas tvā rājāmṛtenānu vastām /
uror varīyo varuṇas te kṛnotu jayantam tvānu devā madantu //18//

yo naḥ svo arāṇo yaś ca niṣṭyo jighāmsati /
devās taṃ sarve dhūrvantu brahma varma mamāntaram //19//

Fordításá :

(A páncél)

1. Mint a viharfelhőé, olyan megjelenése, mikor páncélt öltve a harcok ölére megy; győzzél sértetlen testtel, védjen meg téged páncéled nagysága.

(Az íj)

2. Íjjal szerezzük meg az ökrököt, íjjal (nyerjük meg) a harcot, íjjal győzzünk a heves csatákban; az íj veszi el a kedvét az ellenségnek, íjjal győzzünk minden világtáj felett.

(Az ideg)

3. Mintha beszélgetni akarna, úgy közelít a fülhöz a kedves barátot (= a nyilat) átölelve, ahogy egy fiatal nő susog, az íjon megszólitva ez az ideg, amely segítséget nyújt a csatában.

(Az íjvégek)

4. Mint a menyegzőre a menyasszonyok mindketten együttmenve tartsátok öletekben mint anya a gyermeket (= a nyilat); üzzétek el az ellenséget egyetértésben működve ti ketten íjvégek tovalökve az ellenfél.

(A tegez)

5. Sokaknak az apja, sokan vannak gyermekei (= a nyilak), csörög amikor a harcba megy; a hátra felkötve megnyer a tegez működésbe lépve minden csatát és ütközetet.

(A kocsihajtó és a gyeplő)

6. A kocsin állva irányítja elől befogott csataméneit, ahová csak akarja a jó kocsihajtó; a gyeplők pompáját dícséri, akarata szerint kormányoznak a hajtószárak.

(A lovak)

7. Heves dobogást csapnak az erőspatájú lovak a kocsikkal versenyezve, az ellenfelet patáikkal letiporva félelem nélkül megsemmisítik az ellenséget.

(A kocsi)

8. Áldozati kocsi, harci kocsi ennek a neve, ahová fegyvere, páncélja rá van téve; oda a szerencséthozó kocsira üljünk mindennap mi jókedvvel.

(Az ősök)

9. Az édes ételnél együttülő, életadó atyák, akiktől segítséget kérünk, hatalmasok, titokzatosak, csodálatos sereget képezők, nyíluk által hatalmasok, sikert aratók, egyik éppen olyan hős, mint a másik, erősek, seregeket legyőzők.

(Az istenek)

10. Papi atyák, *soma*-szeretők, nekünk szerencsét adó kegyes Ég és Föld, *Pūšan* védelmezz meg bennünket a bajtól. A rendet erősítő (istenek)! Egy gonosz démon se legyen urrá felettünk.

(A nyilak)

11. Jól fel van tollazva, foga gazellaszarv, marhabélhurra illesztve repül nekiindulva; ahol a férfiak összefutnak és szétszaladnak, ott nekünk a nyilak nyujtsanak védelmet.

12. Egyenesen repülő (nyíl) kímélj meg bennünket, szikla legyen a testünk, *Soma* beszéljen hozzánk, *Aditi* nyujtson védelmet.

(Az ostor)

13. Megcsapkodja hátukat, rásujt a farukra (a lovaknak); hajtsad a csatában ügyesen mozgó lovakat.

(A karvédő)

14. Mint egy kígyó veszi körül gyűrűivel a kart megvédve az ideg ütésétől a karvédő, minden fogást ismerő férfiként védje meg a férfit minden felől.

(A nyilak)

15. Amelyik méreggel van bekenve, a szarvasagancsból való, és amelyiknek szája érc, *Parjanya* (az esőisten) magvából van az; az istennőnyílhoz szól a nagy könyörgés.

16. Nyílzápor, varázsmondással élesített, kilőve röpjölj tova; menj, találd el az ellenfeleket, ne hagyj meg egyet sem az ellenségből.

(Az istenek)

17. Ahol repülnek a nyilak, (amelyek olyanok) mint a fiatal gyerekek, ott a *brahman* ura (és) *Aditi* adjon védelmet, mindennap adjon védelmet.

18. Tagjaidat páncéllal fődöm be, *Soma* király lásson el téged isteni itallal, *Varuna* adjon neked szélesebb földet, az istenek ujjongjanak neked győzőnek.

19. Azt a hozzátartozót, idegent és azt a barbárt, aki bennünket meg akar ölni, pusztítsák el az összes istenek; a *brahman* az én oltalmazó páncéloom.

Ez a himnusz a harci fegyver hatalmi jelvénné válási folyamatának egyik igen fontos szakaszát tárja elénk. A fegyverek — egyedüli támadófegyver az íj és a nyíl, védőfegyver a páncél és a karvédő —, amelyeket a purohita a megfelelő versszakok mondása közben szertartásszerűen átnyújt a királynak, még valóságos harci fegyverek, a király még harcosként vesz részt a csatában. Ugyanakkor azonban az a tény, hogy a fegyvereket vallásos szertartás keretében adják át a királynak harcbandulásakor, hogy a király fegyvereivel hozzák közvetlen kapcsolatba a győzelmet és a sikert, hogy a király fegyvereihez mint emberfölötti erővel rendelkező vallásos alakokhoz, sőt mint istenhez könyörögnek, világosan arról tanuskodik, hogy ennek a társadalomnak a tudatában a király fegyverei nem pusztán személyi harci eszközök, hanem a király egész fegyveres erejének, egész hadseregének, egyszóval hatalmának kifejezői, azaz hatalmi jelvények is.

De nemcsak a királyi fegyverek hatalmi jelvénné válásának folyamatába enged bepillantást az Rg-védának ez a himnusza, hanem lehetővé teszi azt is, hogy nagy vonásokban e folyamat társadalmi hátterét is megrajzoljuk. Amint

a himnusz több helyéből világosan kitűnik, a király fegyverei által jelképezett harcospapat csatái nem öncélú vitézkedések, hanem nagyon is konkrét célkitűzésük van: »íjjal szerezzük meg az ökröket«, »Varuṇa adjon neked szélesebb földet«. Ezeknek a harcoknak tehát az a célja, hogy az óind harcospap nemzetségi arisztokráciának, az *ārya*-knak minél nagyobb állatvagyonot és minél nagyobb földterületet, legelőt szerezzenek. Egy olyan nemzetségi társadalomnak a képe bontakozik ki előttünk, amelynek anyagi élete az állattartáson alapszik. Ennek a társadalomnak azonban van már egy olyan harcospap rétege, amely az állatokból álló vagyonot nem a közvetlen termelés, az állattenyésztés útján szerzi meg, hanem harcban rabolja, s ugyanígy növeli meg legelőterületét is. Szemmellátólag a magántulajdon kialakult formájával, egy felbomlóban levő nemzetségi társadalommal állunk itt már szemben.

Ennek a vagyonszerzésnek az eszközei a fegyverek, és pedig elsősorban az íj és a nyíl. Hogy fontosságuk mennyire ki van emelve, világosan kitűnik abból, hogy más támadó fegyvert a himnusz nem is említ, s hogy 19 versszak közül 8 az íjnak és a nyílnak van szentelve. Különösen az íj áll előtérben: a himnusz még egyes részeinek, az idegnek és az íjvégeknek a tárgyalására is egy-egy külön versszakot fordít, s éppen magával az íjjal hozza közvetlen kapcsolatba a győzelmet és a vagyonszerzést: »íjjal szerezzük meg az ökröket, íjjal (nyerjük meg) a harcot, íjjal győzzünk a heves csatákban«.

Ez a vagyonát íjával szerző harcospap réteg nem egészen újkeletű elem az óind társadalomban. A himnusz hivatkozik az »életadó atyák«-ra, akiktől segítséget kérnek. Ez azt mutatja, hogy ez a harcospap réteg már ősökre, jónéhány nemzedékre tekint vissza, társadalmi helyzetének alapja részben már ezektől az ősektől való származása, anélkül természetesen, hogy maga ez a harcospap réteg is világosan látná ennek multbanyúló okait. Éppen azért számára az »életadó atyák« »hatalmasok, titokzatosak«. Az azonban világosan él ennek a rétegnek a tudatában, hogy az ősek hatalmának és társadalmi helyzetének alapja szintén fegyverük, a nyíl és harci sikereik voltak. Ezért hangsúlyozza róluk, hogy »nyíluk által hatalmasok, sikert aratók, egyik éppen olyan hős mint a másik, erősek, seregeket legyőzők«.

Az óind harcospap *ārya*-k rétegének társadalmi helyzetét tehát részben már származásuk határozta meg. Származásuknak mint helyzetüket bizonyos mértékben meghatározó társadalmi tényezőnek a mibenléte azonban nem volt számukra világos, s ez tudatukban nemcsak abban tükröződött, hogy a »hatalmas« őseket »titokzatosak«-nak tartották, hanem kifejezésre jutott a fegyverekről alkotott képzetekben is. Annak ugyan világosan tudatában voltak még, hogy gazdagságukat és hatalmukat jórészt továbbra is harci sikereiknek és fegyvereiknek köszönhetik, mivel azonban ennek a helyzetnek kialakulása már jónéhány nemzedékkel korábbra nyult vissza, társadalmi gyökereivel nem voltak tisztában. Ezért azután a fegyvereket nem csupán hatalmi eszközöknek tartották, hanem emberfölötti, érthetetlen és megfoghatatlan erőket láttak

bennük, amelyek jóindulata számukra vagyónukat és társadalmi helyzetüket biztosítja. Így érthetőek meg azok a mágikus és vallásos képzetek, amelyek az íjjal és a nyíllal kapcsolatban ebben a himnuszban kifejezésre jutnak: »egyenesen repülő (nyíl) kímélj meg bennünket!« »nyílzápor, varázsmondással élesített, kilőve repülj tova, találj el az ellenfeleket«. Ennek a jelenségnek legvégső formája azután a Nyíl-istennő (išudeví) megjelenése, és a hozzá intézett »nagy könyörgés«.

Mindez arra mutat, hogy az óindeknél már új társadalmi rend volt kialakulóban, amelynek keretében a nemzetségi társadalom egyes rétegei szigorúan elkülönülő osztályokká merevültek. Ez a folyamat azonban még korántsem zárult le teljesen. A régi nemzetségek elszegényedett tagjai még küzdöttek az új társadalmi rend ellen. Ezért főhászkodik a himnusz a »rendet erősítő (istenekhez)«, hogy »egy gonosz démon se legyen urrá« felettük. S ez teszi érthetővé a himnusz utolsó versszakának azt a kívánságát, hogy »azt a hozzátartozót (svo) . . . , aki bennünket meg akar ölni, pusztítsák el az összes istenek!« Az újonnan kialakuló társadalmi rend uralkodó rétegének nemcsak az »idegentől és a barbártól«, hanem saját régi hozzátartozójától is tartani kellett.

Ennek az átalakulóban levő óind társadalomnak a terméke az R̥g-védának ez a himnusza, amely egyben híven tükrözi az óind uralkodó réteg hatalmi ideológiáját. Ennek a rétegnek a hatalma és vagyona még újától függ, így az új még hatalmi eszköz számára ahogy azonban ez a réteg mindinkább osztályá alakul át, úgy válik az új az egész harcos réteg fegyveres erejének, ill. az azt vezető királynak hatalmi jelvényévé. Ez a folyamat jut kifejezésre a himnusz 2. versszakában, amelyben az íjnak az állatrablásban játszott szerepe a kozmikus világhatalom megszerzésének távlataiba szélesedik ki :

íjjal szerezzük meg az ökröket, íjjal nyerjük meg a harcot, íjjal győzzünk a heves csatákban ;
az íj veszi el a kedvét az ellenségnek, íjjal győzzünk minden világtáj felett !

9. Láthatjuk tehát, hogy az R̥g-véda idézett himnuszában az íj hatalmi jelvénné válását, s a vele kapcsolatos hatalmi ideológia kialakulását egészen közvetlenül figyelhetjük meg. Ennek a folyamatnak egy jóval későbbi szakasza tükröződik az irániaknál az Avesztában. Már a védikus társadalomban is megfigyelhető volt, hogy az íj és a nyíl nemcsak az uralkodói hatalom jelképévé, hanem mágikus erővel felruházott hatalmi jelvénné alakul át. Ez a jelenség szoros kapcsolatban áll az uralkodói hatalom társadalmi és anyagi alapjainak elhomályosulásával s az uralkodó személyének mágikus erővel való felruházásával. Az Avesztában a nyíl már ilyen mágikus erővel rendelkező hatalmi jelvényként jelenik meg :

Vidēvdāt 2.6: āat hē zaya frabarəm azəm yō ahurō mazdā suwraṃ zaranaēnim aštraṃča zaranyō. paēsīm.

10: āat yimō frašūsat raočā ā upa rapitwam hū paiti ašwanəm. hō imam zam aiwišvat suwrya zaranaēnya avi dim sifaš aštraya uityaojanō: friθa' spənta āmaite! frača šva viča nəma ha barəre pasvaṃča staoraṃča mašyāṃča.

11: āat yimō imam zam višāvayaṃ aēva θrišva ahmāt mas-yēhim yaθa para ahmāt.

»Akkor átadtam neki, én Ahura Mazda, két eszközt (felségjelvényül) : egy arany nyilat és egy arannyal díszített korbácsot.«

»Akkor Yima előre ment a fény felé délben szemben a nap útjával, megkarcolta a földet az arany nyíllal, suhintott fölötte a korbáccsal, így szólva: Kedves szent Ármataj! menj előre és terülj szét, hogy hordozni tudjad a nagy állatokat, kis állatokat és az embereket!«

»Akkor Yima kiterjesztette ezt a földet háromszor nagyobbra mint korábban (volt).«

Yima, a mitikus első ember és első király tehát a föld megnagyobbítására használja fel hatalmi jelvényét : arany nyilát. Emlékezzünk vissza, hogy az íj és a nyíl a védikus himnuszban is állatvagyon és föld szerzésének az eszköze volt. Ott azonban még mint harci és hatalmi eszköz szolgált a föld, a legelők más-tól való elvétele, tehát megőrződött még közvetlen harci és hatalmi eszköz jellege a társadalom tudatában. A Vidēvdātban viszont, amely már egy kialakult osztálytársadalom terméke, a nyíl mint hatalmi jelvény tisztán mágikus eszközzé vált, varázseszközzé, amellyel a földet a sok nyáj eltartására nem harcban kell másoktól elrabolni, hanem egyszerűen elő lehet varázsolni. Ez azt mutatja, hogy az íjnak és nyilnak mint hatalmi jelvényeknek a társadalmi gyökerei, egy-kori hatalmi eszköz voltuk az uralkodó osztály számára a társadalom tudatában már elhomályosult, s hatalmi jelvény voltuk társadalmi alapjainak érthet-telensége a hozzájuk fűződő mágikus képzetekben jutott kifejezésre.

10. Ha így két példán végig követtük az íj és nyíl hatalmi jelvénné válá-sának folyamatát és az uralkodói hatalom ideológiájában játszott szerepét, akkor önként vetődik fel az a kérdés, hogy milyen szerepet játszott az íj és nyíl mint hatalmi eszköz és mint hatalmi jelvény a társadalom uralkodó osztályának szervezetében. Az uralkodói hatalom ideológiája a társadalom uralkodó osztályá-nak terméke, ha tehát benne az íjnak és nyilnak nagy szerepe volt, akkor ennek alapjának is kellett lennie. Csak úgy juthatott jelentős szerephez az íj és nyíl az uralkodói hatalom ideológiájában, ha mint hatalmi eszköznek és hatalmi

jelvénynek megvolt a funkciója a társadalom uralkodó osztályának szervezetében is.

Láttuk azt, hogy annak a társadalmi rétegnek a tudatában, amely fegyverei (íja-nyíla) által szerezte vagyónát és kiemelkedő társadalmi helyzetét, hatalmának és erejének gondolati kategóriái szorosan kapcsolódtak vagy egybe is estek a hatalmát és erejét biztosító eszközöknek (fegyvereinek) gondolati kategóriájával. A gondolati kategóriáknak ez az alakulása annak a valóságos ténynek volt a tudatbeli tükröződése, hogy ennek a nemzetségi társadalomból kiemelkedő rétegnek hatalma és ereje fegyverein alapul. Így természetes, hogy a fegyver (pl. íj vagy nyíl) és az általa képviselt, ill. biztosított erő vagy hatalom ugyanabban a gondolati kategóriában juthatott a tudatban kifejezésre.

Ilyen módon a fegyverek a társadalom vagy vezetőrétege fegyveres erejének kifejezőivé és mértékegységeivé válhattak. Ezt szem előtt tartva érthetjük meg azt a Herodotos által előadott történetet (IV. 81), amely szerint Ariantas szkita király úgy számolta meg népét, hogy mindenkinek egy nyilat kellett leadnia. Természetesen nyilat csak az adhatott, akinek volt, azaz a harcosok. Így a népszámlálásnak ebből a módjából két dolog állapítható meg: az egyik az, hogy a szkitáknál a nép a fegyverforgató férfiak összeségét jelentette, tehát körülbelül ugyanaz volt, mint az óperzsa *kāra*, a másik pedig, hogy a fegyveres erő kifejezője és mértékegysége náluk a nyíl volt.

A nyíl a fegyveres erő harcértékegysége volt később a saszanidakori perzsa társadalomban is. Prokopios beszéli el (B. P. I. 18,52—53), hogy háború előtt az egész hadseregnek el kellett vonulni a saszanida uralkodó és az előtt a hadvezér előtt, aki a hadjáratot vezette. Az elvonulás alkalmával minden egyes katonának egy előre elkészített kosárba egy nyilat kellett leadnia. A nyilakkal telt kosarakat ezután az uralkodó pecsétjével lepecsételték. A hadjárat befejezése után újra el kellett vonulni a hadseregnek a nyillal telt kosarak előtt, és most mindegyik katonának egy nyilat kellett kivenni a kosarakból. A visszamaradt nyilak számából állapították meg azután a hadsereg háborús veszteségét. Ebben az esetben a szkita király népszámlálási eljárását természetesen a saszanida állam fejlettségi fokának megfelelő intézménnyé átalakítva látjuk viszont.

11. Fentebbi gondolatmenetünk alapján azonban arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a nyíl nemcsak egyes harcosok fegyveres erejének kifejezésére szolgálhat. Ahogy az íj vagy nyíl lehet egy-egy hadvezér, törzsfő vagy király hatalmának a jelvénye, amely természetesen nem csak a saját, hanem egy egész fegyveres csoport erejére támaszkodik, úgy jelentheti azt az egész fegyveres szervezetet is, amelynek erején alapszik a vezéri vagy uralkodói hatalom. Így a nyíl nemcsak az egyes harcos fegyveres erejének, hanem egész fegyveres csoportok, sőt az egész társadalom fegyveres szervezetének kifejezője vagy jelképe és mértékegysége lehet. A legvilágosabb példáját ennek a nyugati türköknél

láthatjuk, akiknek tíz törzse a »Tíz-nyíl« nevet is viselte.³ A kínai források arról is részletesen beszámolnak, hogy jött létre ez a törzsszervezet, s hogyan alakult ki ez az elnevezése :

»Puis son (t. i. *Cha-po-lo tie-li-che* kagáné) royaume fut divisé en dix tribus ; pour chaque tribu il y avait un chef qui la gouvernait ; on les appelait les dix chads. Chaque chad recevait en présent une flèche ; c'est pour-quoi on les nommait les dix flèches ; en outre, on distingua les dix flèches en division de gauche et division de droit, chaque division comptant cinq flèches ; la division de gauche était appelée les cinq tribus *Tou-leou* (pour lesquelles) on avait établi cinq grands *tch'ouo* (*tchour*) un *tch'ouo* (*tchour*) commandait à une flèche ; la division de droite était appelée les cinq *Nou-che-pi* ; (pour elles) on avait établi cinq grands *se-kin* ; un *se-kin* commandait à une flèche. Leur nom générique était les dix flèches ; plus tard ill arriva qu'on appela une flèche une tribu et qu'on donna aux grands chefs de flèche le nom de grands commandants.⁴

Ebből a tudósításból világos képet kapunk arról, hogyan alakult ki a nyílnak törzsjelölő funkciója a nyugati türköknél. A katonailag megszervezett törzsek vezérei az általuk vezetett fegyveres erő jelképeként nyíllakat kaptak hatalmi jelvényül, ezért nevezték őket a »tíz nyíl«-nak. Később azután a vezérek hatalmi jelvényéről, amely a törzsek fegyveres erejének kifejezője volt, »nyíl«-nak kezdték nevezni magukat az egyes törzseket is. A nyíl szónak a társadalom vagy a fegyveres erő egyes egységeinek megnevezéseként való használata tehát nem azon alapszik, mintha a nyíl már önmagában véve a felosztásnak vagy a sorsvetésnek lenne az eszköze, hanem azon, hogy a nyíl mint hatalmi jelvény nemcsak egy fegyveres erőre támaszkodó vezérnek a hatalmát, hanem magát a fegyveres erőt is jelképezheti. Ez más szóval azt jelenti, hogy a »nyíl« szónak 'törzs, harci egység, csapat' jelentése hatalmi jelvényként való használatából s a társadalom szervezetében ilyen módon játszott szerepéből származik.

Ezek után természetesnek tarthatjuk, hogy mindazokban a társadalmakban, amelyekben a nyíl mint harci és hatalmi eszköz döntő fontosságú szerepet játszott és e szerepe következtében hatalmi jelvénné is vált, megtaláljuk a »nyíl« szónak 'törzs, harci egység, csapat' jelentését is. Világos bizonyítéka ez annak, hogy ezekben a társadalmakban a nyíl fontos helyet foglalt el az uralkodói hatalom ideológiájában és az uralkodó réteg hatalmi szervezeteivel kapcsolatos képzetekben is. Így a mongoloknál a *sumun* szó jelentése 'nyíl' és '120—200 főből álló csapat', a mandzsuknál pedig a *niru* szó 'nyíl'-at és 'csapat'-ot is jelent.⁵ Hasonló adatokat találunk az iráni Lur-törzsekre vonatkozólag. Ezeknél

³ Németh Gy. : A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest 1930. 41.

⁴ E. Chavannes : Documents sur les Tou-Kiue (Tures) occidentaux. 27—28.

⁵ Ligeti L. : KCsA 1 (1921—1925) 480 ; Németh i. h.

a *tira* 'Pfeil' (< óiráni *tiryay*- 'Pfeil') szó használatos máig is a törzsek alcsoportjainak megjelölésére.⁶

További példáját láthatjuk a nyíl törzsjelölő funkciójának a szamojédoknál. Egy valószínűleg Jamal félszigeti szamojéd törzsnek a neve *njárui*. Ezt Hajdu Péter bizonyos kétkedéssel a *njárui* 'Doppelpfeil' közszóval veti össze.⁷ Bizonytalanságának nyilvánvalóan az az oka, hogy tárgyi szempontból nemigen tartott elképzelhetőnek 'nyíl' jelentésű törzsnevet. Fentebbi fejtegetéseink keretében azonban a *njárui* törzsnév 'Doppelpfeil' jelentése nagyon jól elképzelhető s így a *njárui* 'Doppelpfeil' közszóval való azonosságában nincs okunk kételkedni.

A nyíl hatalmi jelvényként való használatának érdekes példáját láthatjuk Kínában is. Itt a mandzsu korban a császári követek méltóságuk jelvényeként arany nyilat hordtak.⁸ Nagyon valószínű, hogy a nyílnak ez a méltóságjelvényként való használata a mandzsu dinasztia alatt még abból a korból származik, amikor a mandzsuk hatalomra jutottak, és közvetlen összefüggésben áll a régi mandzsu katonai szervezettel.⁹

A nyílnak a régi mandzsu katonai szervezetben játszott szerepe teljes világossággal bontakozik ki abból a leírásból, amelyet Radloff (Aus Silbirien². Leipzig 1893. II. 377 skk.) adott a múlt század második felében az Ili-folyó völgyébe telepített mandzsu katonai telepésekről. Radloff leírása szerint a mandzsu Šibā csapattest az Ili-folyótól délre helyezkedett el nyolc településben, amelyeket nyolc csapategysége alkotott. Így az egyes településeket is egyszerűen a csapategységek nevéből nevezték el *udžun-niru* 'első svadron (tkp. első nyíl)'-nak, *džai-niru* 'második svadron (tkp. második nyíl)'-nak stb. Az egész Šibā csapattestnek évenként 1300 katonát kellett kiállítani, egy-egy *niru* (csapategység, svadron) tehát kb. 150 katonát foglalhatott magában. Így ebben az esetben közvetlenül meg tudjuk fogni a mandzsu *niru* 'nyíl' szó 'csapat' jelentésben való használatának tárgyi és társadalmi hátterét is.

12. Ha a nyílnak az uralkodói hatalom ideológiájában és a társadalom uralkodó rétegének szervezetében játszott szerepére vonatkozó fentebb ismertett adatokat szem előtt tartjuk, megtaláljuk a nyílhoz fűződő hatalmi képzetek lecsapódását az uralkodói névadásban is. Polyainos elbeszéléséből (VIII. 55) ismerjük az ixomaták harcias királynőjének, Tirtgataonak a történetét. Tirtgatao, aki Polyainos szerint maiot származású volt, feleségül ment Hekataioshoz, a sindek királyához. Férje azonban elvesztette uralmát, s amikor Satyros bosporusi uralkodó segítségével ismét visszaszerezte, annak a lányát volt kénytelen elvenni

⁶ J. Marquart : OZ 8 (1920) 291.

⁷ Szamojéd nép- és törzsnevek. S. a.

⁸ C. G. Seligman : ESA 9 (1934) 351.

⁹ Ld. erre vonatkozólag R. Thurnwald : Die menschliche Gesellschaft. IV. Berlin—Leipzig 1935. 104.

feleségül, Tirgataot pedig egy várban elzárva őriztette. Tirgatao azonban megszökött és az ixomatákhoz menekült, akiknek királya apja volt. Ebből megállapíthatjuk, hogy Tirgatao is voltaképpen ixomata származású volt, s a maiot megjelölés csak annyiban lehet érvényes vele kapcsolatban, amennyiben a görög írók egy része az ixomatákat is maiotoknak tartotta. Tirgatao hazaérve apját már holtan találta, feleségül ment azonban utódjához, az ixomaták új királyához s ilyen módon hatalomra jutva vezetett hadat Hekataios és Satyros ellen, hogy megboszulja a rajta esett sérelmet. Törekvéseit siker is koronázta, Polyainos szerint teljes győzelmet aratott Hekataios és Satyros felett.

Ez az elbeszélés több szempontból is fontos számunkra. Elsősorban is rendkívül érdekes fényt vet az ixomaták társadalmára. Az ixomaták váltaképpen a sauromatáknak egyik törzse voltak, akik Herodotosnál megőrzött eredetmondájuk szerint a szkitáknak és az amazonoknak a kapcsolatából származtak. Herodotos és több más görög író tudósítása szerint a sauromatáknál a matriarchátusnak még erős nyomai voltak megfigyelhetők. Különösen felkeltette a görögök figyelmét az a jelenség, hogy a sauromatáknál a nők a férfiakkal együtt hadba vonultak és harcoltak. A görög íróknak erre vonatkozó tudósításait a modern tudomány sokáig üres mesének tartotta, azonban újabban Grakov kutatásai bebizonyították, hogy megfelelnek a valóságnak. Grakov átvizsgálva a sauromata temetkezéseket közöttük több olyant talált, amelyben a női halottat fegyvermelléklettel (nyilakkal) és lóval temették el.¹⁰ Ezek tehát lovas női harcosok, még pedig női íjászok temetkezései voltak, s így kézzelfoghatóan bebizonyosodott a női harcosok egykori megléte a sauromatáknál.

Ebben a keretben, az erős matriárchális vonásokat őrző sauromata társadalomban kell elhelyeznünk Tirgatao alakját és történetét is. A Polyainos által előadott események időpontjára vonatkozólag támpontot nyújt a történetben szereplő Satyros alakja, akit Rostovcev gondos vizsgálatai alapján¹¹ csak I. Satyrossal (407—387) azonosíthatunk. Tirgatao története tehát a IV. század első évtizedeiben játszódott le, s így időben nem esik messze a sauromata társadalom fejlődésének attól a szakaszától, amelyet Herodotos tudósítása rögzített meg számunkra. Első pillantásra szembeötlő Polyainos elbeszélésében Tirgatao kimagasló szerepe. Ez nem csak abban jut kifejezésre, hogy az egész elbeszélésnek ő a főszereplője, hanem abban is, hogy törzséhez, az ixomatákhoz történt hazatérése után teljes egészében ő válik az események mozgatójává. Férfjét, az ixomaták új királyát, aki apja helyét foglalta el, az elbeszélés meg sem nevezi, s nem is juttat neki semmi szerepet a későbbi eseményekben sem. Tirgatao veszi rá az ixomatákat a háború megindítására, ő tárgyal Hekataiosszal és Satyrosszal, ő köti meg a békét, ellene irányul a bosporusi uralkodó bérenceinek merénylete, ő indítja meg újból a háborút, és végül ő köt békét Satyros fiával Gorgiposszal. Polyainos elbeszélésében tehát Tirgatao úgy jelenik meg,

¹⁰ Б. Граков, ВДИ 1947, 3, 106.

¹¹ M. Rostowzew : Skythien und der Bosphorus. I. Berlin 1931. 118.

mint az uralkodói vagy vezéri hatalom tényleges birtokosa. Ez a helyzete alapján véve összhangban van a Herodotos által a sauromata nők helyzetére vonatkozólag közölt adatokkal. Egy olyan erős matriarchális vonásokat mutató társadalomban, amelyben a nők a férfiakkal együtt vesznek részt a harcban, nem meglepő, ha női vezéreket találunk. Ellentmondás áll fenn azonban Tirgatao szereplése és Polyainosnak arra vonatkozó adatai között, hogy az ixomaták királya Tirgatao apja, utána pedig Tirgatao férje volt. Ennek az ellenmondásnak valószínűleg az a magyarázata, hogy az ixomatáknál a vezéri vagy uralkodói hatalom öröklésében a matrilineáris rendszerből a patrilineárisba való átmeneti formák egyikével van dolgunk, az ú. n. közvetett matrilineáris örökléssel, amelyben az öröklés a női ágon történik, azonban a nő jogai részben vagy egészben férjére szállnak át, úgyhogy végeredményben a hatalom vagy örökség az apósról a vőre megy át.¹² Ha a matrilineáris öröklési rendszernek ezt a patrilineárisba való átmeneti formáját tartjuk szem előtt, akkor könnyen megérthetjük Tirgatao szereplését Polyainos elbeszélésében. Az erős matriarchális vonásokat őrző sauromata társadalomban az öröklés még matrilineáris volt, a tényleges hatalmat azonban már a férfiak gyakorolták, s így a nő jogait férjére ruházták át. Az ixomaták királya, tulajdonképpen törzsfője, így már férfi volt, Tirgatao apja. Halála után azonban hatalmat nem fia örökölte, hanem Tirgataonak, lányának a férje. Mivel azonban Tirgatao rendkívül energikus, kiemelkedő egyéniség volt, férjével szemben a vezéri vagy törzsfői hatalom gyakorlásában, hamarosan előtérbe került abban a társadalomban, amelyben még a nők is a férfiakkal együtt vonultak a harcba. Így Tirgatao története világosan arról tanúskodik, hogy az alatt a néhány évtized alatt, amely Polyainos elbeszélését Herodotosnak a tudósításától elválasztja, a sauromata társadalom szerkezete és jellege nem ment keresztül nagyobb változáson.

Ha mindezt szem előtt tartjuk, akkor érthetővé válik számunkra Tirgatao neve is. Tirgatao ugyanis világosan értelmezhető iráni név: óiráni **tigra-tavah*»die Kraft des Pfeiles habend« vagy »durch den Pfeil Kraft habend« jelentésű összetételnek a sauromata megfelelője.¹³ Így jelentéstani szempontból pontos megfelelője a fentebb az Rg-veda VI 75,9-ben előfordult *išubala*»nyila által erős, hatalmas« összetételnek. Mint uralkodói név szoros összefüggésben kell hogy álljon a nyilnak az uralkodói hatalom ideológiájában játszott szerepével. A sauromata társadalomban a legfontosabb fegyver az íj és nyil volt, ezzel voltak felfegyverkezve a férfiakkal hadba vonuló női íjászok is. Tirgatao maga is nyilvánvalóan női harcos volt, így vele kapcsolatban a *tigra-tavah*- név önmagában véve is érthető, mert a nyil neki is legfontosabb fegyvere volt. Ugyanakkor azonban Tirgatao vezére volt egyúttal törzse egész fegyveres erejének is, amelynek jelképe szintén csak legfontosabb fegyvere, a nyil lehetett. Ilyen módon

¹² A matrilineáris öröklésnek a patrilineárisba való átmeneti formáiról ld. Thomson i. m. 155.

¹³ Миллер: Осетинские этюды. III. 127; Vasmer: Die Iranier in Südrussland. Leipzig 1923. 54.

nyilvánvaló, hogy Tírgatao nevében a *tigray-* 'nyil' szó nemcsak egyéni fegyverét jelölte — hiszen nem egyszerű női íjász volt csupán — hanem törzse egész fegyveres erejére támaszkodó uralkodói hatalmát. Ebben az esetben tehát Tírgatao számára a nyil hatalmi fegyver s egyszersmind hatalmi jelvény is lehetett, a sauromata társadalomban pedig az uralkodói hatalom kategóriája a törzs fegyveres hatalmának legfontosabb eszközét jelölő »nyil« szóban jutott nyelvileg kifejezésre. Így Tírgatao nevében a *tigray-* szó nem egyszerűen »nyilat«, hanem »törzs«-et, »a törzs fegyveres erejé«-t jelenti, és a legközvetlenebb párhuzamot szolgáltatja ahhoz a fentebb említett adathoz, amely szerint a Lur-törzseknel a törzsek alsoportjainak megjelölésére a *tūra* 'Pfeil' szó használatos. Maga a Tírgatao név pedig végeredményben »a törzs hatalmát birtokló«, vagy a »törzs fegyveres erejének hatalmát birtokló« jelentésű, és kitűnően mutatja, hogyan tükröződhetnek a nyilhoz fűződő hatalmi képzetek az uralkodói névadásban.

13. Tírgatao neve nem áll egyedül az irániak névadásában. Lukianos említ Toxarisában (44. c.) egy hasonló nevű uralkodót: Tigrapatest, a lázok királyát. A probléma Lukianos adatával kapcsolatban csak az, hogy mennyiben tekinthető hitelesnek. Vasmer¹⁴ és Rostovcev¹⁵ ugyanis úgy vélik, hogy a Lukianos által közölt nevek legnagyobbrészt vagy teljes egészben saját kitalálásai. Kétségtelen azonban, hogy a helyzet nem ilyen egyszerű. Igaz ugyan, hogy Lukianos szkita történetei valóban nem egyebek irodalmi novelláknál, de — mint Rostovcev maga is megállapítja — tartalmaznak bizonyos történeti és néprajzi anyagot is. Ha ezt a hellenisztikus történeti és néprajzi forrásokból vett anyagot Lukianos a maga céljának megfelelően szabadon át is alakította, konkrét történeti szempontból tehát hitelességre nem tarthatnak számot, mégis mint alapjában véve a valóságot tükröző adatok általánosságban felhasználhatók. Ugyanez a helyzet az általa felhasznált névanyaggal kapcsolatban. Lehet, hogy ezek a nevek nem fednek konkrét történeti személyiségeket, de olyan tiszta iráni neveket, mint Mazaia, Mariantas, Tigrapates stb. Lukianos csak akkor használhatott vagy találhatott ki, ha valahonnan ismert is ilyeneket. Éppen ezért ezek a nevek, mint tipikus iráni nevek általánosságban szintén felhasználhatók az irániak névadásának tanulmányozásában.

A Tigrapates név szintén világosan értelmezhető: egy óiráni **tigra-pataya* »nyil ura« jelentésű összetétel megfelelője. Természetesen nagyon valószínű, hogy a *tigray-* szó ebben a névben sem egyszerűen »nyilat« jelent, hanem általában az egész törzs vagy nép fegyveres erejét. Ezt figyelembe véve a Tigrapates nevet »a törzs fegyveres erejének ura« vagy egyszerűen a »haderó ura« jelentésűnek tarthatjuk. A kérdés már most csak az, hogyan találhatunk ilyen iráni uralónevet egy kaukázusi törzsnél: a lázoknál. Mindenek előtt hangsúlyoznunk

¹⁴ I. m. 9.

¹⁵ Skythien und der Bosphorus. I. Berlin 1931. 98.

kell, hogy a Tigrapates név megjelenése egy kaukázusi törzsnél nem elszigetelt eset a kaukázusi-iráni kapcsolatok terén. Iráni uralkodóneveket találunk nemcsak a lázoknál, hanem más kaukázusi törzseknél is. A thatoknál ismerünk egy Ariparnes nevű királyt, akinek a neve óiráni *arya-farnah- megfelelője, a sanigák egyik királyának neve pedig Spadagas, ami egy iráni *spāday alakot tükröz. A Cereteli által legutóbb tárgyalt, ill., publikált gruziai felíratokban többek közt a következő iráni király, ill. pitiaxši-nevek fordulnak elő: Aspaurukis, Zeuachos, Iodmanges, Xefarnugos.¹⁶ Ezek a kaukázusi törzseknél előforduló iráni uralkodó nevek, amelyek számát könnyen növelhetnénk, arra mutatnak, hogy a kaukázusi törzsek szoros kapcsolatban állottak a Kaukázustól északra és délre élő iráni népekkel. Ebben a történelmi keretben jól elhelyezhető a Tigrapates név is. Mindenesetre az a tény, hogy éppen ezt a nevet találjuk meg egy kaukázusi törzs uralkodójánál is, arra mutat, hogy a nyilnak mint hatalmi jelvénynek meg volt a jelentősége a Kaukázus szomszédságában lakó iráni törzseknél is, és ez lecsapódott uralkodói névadásukban is.

14. A fentebbiekben néhány példán láthattuk, milyen szerepet játszik a nyil mint hatalmi jelvény az uralkodói hatalom ideológiájában, a társadalom vagy a fegyveres erő szervezetében, sőt az uralkodói névadásban is. Ugyanilyen szerepet játszhatik azonban az íj, sőt — mint az íj és a nyilak tartója — a tegez is. Az íjnak az uralkodói hatalomhoz kapcsolódó képzetekben és a fegyveres erő szervezetében játszott szerepére vonatkozólag a fentebb ismertetett óind és óiráni példákön kívül gazdag anyagot találunk már az asszír társadalomban is. Az asszírok legfontosabb fegyvere az íj volt¹⁷, s így ez vált az asszír királyok egyik hatalmi jelvényévé és általában az uralkodói hatalom és a fegyveres erő kifejezőjévé. Ennek megfelelően ruházták fel az asszír királyok által harci istennőként tisztelt Ištar alakját is az íjjal. Assurbanipal évkönyveinek egyik helyén pl. Ištar a következőképpen jelenik meg:

ilu₁ ištar a-ši-bat₂ alu₁ arba-ilu₂

e-ru-ub-am-ma imna u šumêla tu-ul-la-a-ta iš-pa-a-ti

tam-ha-at₁ išu₂ kašta i-na i-di-ša

šal-pat nam-ša-ru zaḫ-tu ša e-peš ta-ha-zi

»Belépett Ištar, az Arbelában székelő, jobbról és balról tegezett függesztett magára, kezében tartotta az íjat, a harcra való kihúzott éles kardot.«¹⁸

¹⁶ Церетели, ВДИ 1948, 2. 49.; Fr. Altheim: *Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum*. II. Halle/Saale 1950. 40.

¹⁷ Manitius: ZA 24 (1910) 127.

¹⁸ M. Streck: Assurbanipal. II. Leipzig 1916. 117. Cyl. B. Col. V, 52—55.

Természetesen, Istar fegyverei, ill. hatalmi jelvényei csak az asszír királyok fegyverzetét ill. hatalmi jelvényeit tükrözik, úgyhogy közvetve szintén az íjnak az asszír királyok hatalmi ideológiájában játszott szerepéről tanuskodnak.

De vannak erre vonatkozólag közvetlen adataink is. Assurbanipal évkönyveinek egyik helyén dicsekedve elsőnek emeli ki: al-ma-ad ša-li-e^{isu} kašti »megta-nultam íjjal lőni«¹⁹, egy másik felíratában pedig még nyomatékosabban hangsúlyozza az íj és a nyilazás jelentőségét :

an-na-a ša ip-pu(?) -š(a?) gi-mir ūmê^{me} -ia
 ši-ta_h-h_u-t(d)a-ku mur-ni-is-ki rak-ba-ak hi-iš-ša-tiš e-šit ma-ru-ti
 (ta)m-_ha-ak til(?) -pa-nu ú-su ú-šap-ra-aš si-mat _{kar}-ra-du-ti

»A következő, amit mindennap tettem : a tilpanu-t (= egy bizonyos fajta íj) tartottam, röpítettem a nyilat, hatalmam jelvényét«²⁰

Assurbanipal tehát a királyi uralkodásra való előkészítés egyik legfontosabb elemének tartotta az íj kezelésének elsajátítását. Ez önmagában véve is érthető egy olyan társadalomban, amelyben a legfontosabb harci eszköz az íj. Az a tény azonban, hogy ezt felírataiban annyira kiemeli, mutatja, hogy az íjazásnak számára már szimbolikus jelentősége is van. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg I. Tiglatpileser prizmafelíratában is :

I šú-ši šarrâ-ni
 mâtâti Na-i-ri a-di šá a-na
 ni-ra-ru-ti-šú-nu il-li-ku-ni
 i-na mul-mul-li-ia a-di tâmti
 e-li-ni-ti lu ar-di-šú-nu-ti

»A Nairi országok hatvan királyát és azokat, akik segítségükre mentek, nyilammal a Felső-tengerig üldöztem.«^{20a}

Ebben a felíratban Tiglatpileser számára nyíla nyilvánvalóan még hatalmi eszköze és harci fegyvere, de ugyanakkor már hatalmának kifejezője és fegyveres erejének jelképe is. Az ellenségeit nyilával üldöző asszír király alakja tehát ebben az esetben szintén szimbolikus jelentőségű. Ezt az átmenetet, amelynek során az íj és nyíl hatalmi jelvénné válik, világosan mutatja a si-mat _{kar}-ra-du-ti kifejezés is. A *simtu* szó a (*w*)*asâmu* 'alkalmas, megfelelő' tő származéka, és tulajdonképpeni jelentése 'tartozék, kellék, ami valamihez szükséges'. Ebben

¹⁹ Cyl. Rm. Col. I. 34. Streck : i. m. II. 4.

²⁰ L. agyagtáblafelirat r. Col. I. 19—21. Streck : i. m. II. 256.

^{20a} B. Meissner : Die Keilschrift. Berlin—Leipzig 1922. 77.

a jelentésében fordul elő Assurbanipal évkönyveinek egyik helyén a si-mat tahazi kifejezésben : Cyl. B. Col. VI. 4... ^{isu}be-li si-mat tahazi... '... a fegyvereket, a harc eszközeit...' ²¹ Valószínűleg ugyanez a jelentése egy helyen a si-ma-a-te ša šarru-ti kifejezésében is. A hely a következőképpen hangzik :

mim-ma ḥas-su si-ma-a-te ša šarru-ti e-pu-uš-ma a-din-šu
amēlu ^{meš}sábē ^{meš}sísē ^{meš}isu ^{meš}narkabāti
ak-šur-ma ú-mal-la-a ka-tuš-šu
alāni ^{meš}eklē ^{meš}isu ^{meš}kirē ^{meš}nišē ^{meš}a-šib libbi ^{bi}-šu-un

»ami csak elgondolható, a királyság tartozékait előteremtettem és neki adtam : csapatokat, lovakat, harci kocsikat gyűjtöttem össze, megtöltöttem kezét velük, városokat, földeket, kerteket, embereket, a bennük lakókat...« ²²

Streck ezen a helyen (mint egyebütt is, ld. később) a si-ma-a-te ša šarru-ti kifejezést 'die Abzeichen der Königswürde'-nek fordítja. Azonban ennek az értelmezésnek ellene szól az, hogy a szövegösszefüggésben egyébként nincs szó királyi jelvényekről, míg a többi helyen ahol a si-mat ša šarru-ti kifejezés előfordul, megtaláljuk a jelvényekre való konkrét utalást is (ld. alább) s ezenkívül magyarázatlanul maradna az e-pu-uš-ma ige használata is. Sokkal valószínűbb, hogy ezen a helyen a si-ma-a-te ša šarru-ti kifejezés a következő felsorolásra vonatkozik, tehát általában azt jelenti 'ami szükséges' a királyi uralomhoz.

Ezzel szemben Assurbanipal évkönyveinek más helyein a si-mat ša šarru-ti kifejezés kétségtelenül egyszerűen a királyi hatalmi jelvényeket jelenti. Elsősorban a következő két helyet kell figyelembe vennünk :

si-mat šarrūti ^{ti}
šá šarrāni ^{meš}mātu ^{ki}akkadī ^{ki}maḥ-ru-u-ti
ù I ilu ^{meš}šamaš-šum-ukīn a-na kit-ri-šu-nu
ip-šú-ru a-na ^{meš}mātu ^{ki}elamti ^{ki}
lu-bul-tu šú-kut-tú si-mat šarru-u-ti
^{isu}beli ka-ra-bi si-ma-nu-u
mimma e-peš tahazi si-mat kâtâ ^{II} ²³-šu

²¹ Streck : i. m. II. 120.

²² Cyl. Rm. Col. III. 73—76. Streck : i. m. 28.

²³ Cyl. Rm. Col. VI. 12—18. Streck : i. m. 50—52.

»... a királyság jelvényeit, amelyeket Akkad előbbi királyai és Šamaš-um-ukîn Elamnak (vazallusi) 'kötelék'-ül adtak, ruházatot, kincset, a királyság jelvényeit a díszes harci fegyvereket, mindenféle harcra való kezeinek eszközeit...«

Fordításunk több ponton eltér Streckétől, aki a szóbanforgó részt a követzőképpen fordítja: »die Abzeichen der Königswürde, (die Gegenstände), welche die früheren Könige von Akkad und Šamašsumukîn zum Zwecke ihrer Bundesgenossenschaft an Elam hingegeben hatten, Kleidung, kostbaren Schatz, königlichen Schmuck, die Kriegswaffen, zur Zierde dienend, jeglichem Krieger ein Schmuck seiner Hände«. Azonban elsősorban semmi sem indokolja, hogy a ša-val kezdődő mondatot parenthesisnek fogjuk fel, sőt az összefüggés egyenesen megköveteli, hogy a si-mat šarrūti kifejezésre vonatkoztassuk. Ha ugyanis Streck fordítását fogadjuk el, akkor homályban marad, hogy mit adtak Akkad királyai Elamnak vazallusi kötelékül, holott Assurbanipal évkönyveinek más helyeiből világosan kiderül, hogy az asszír királyok a vazallusi viszony létrejöttékor vazallusaiknak éppen a királyság jelvényeit adták (ld. alább). Így tárgyilag csak a fent adott fordítás lehetséges. Ami az a-na kit-ri-šu-nu kifejezés fordítását illeti, a *kitru* szó jelentése ugyan általában 'kötelék, szövetség', azonban e szó mögött Asszír és Elam s a többi kisebb előázsiai állam viszonyában a vazallusság ténye húzódott meg épugy, mint a (*σύμμαχος, συμμαχία*) szó mögött Róma és a görög államok viszonyában.²⁴ Helyesebb tehát ezen a helyen az a-na kit-ri-šu-nu kifejezést »vazallusi kötelék céljából«-nak fordítani, mert hiszen a vazallusnak adott uralkodói jelvények éppen azt a célt szolgálták, hogy birtokosukat az asszír királyhoz »kössék«. Hogy persze nem csupán a királyi jelvények képezték az egyedüli »vazallusi köteléket«, az világosan kiderül Assurbanipal évkönyveinek következő tárgyalásra kerülő helyéből (ld. alább). A mimma-val kezdődő rész fordítását Streck később maga is feladta.²⁵ Ebben a részben a si-mat šarru-u-ti kifejezés ismétlésének csak úgy van értelme, ha az az első előfordulási helyétől különbözőt jelent. Éppen ezért az ^{isu}beli ka-ra-bi si-ma-nu-u kifejezést appositionnak kell felfognunk hozzá. Ebben az esetben szemben vannak állítva az elámi királyoknak azok az uralkodói jelvényei, amelyeket az asszír királyoktól kaptak (s amelyek — mint az alább tárgyalásra kerülő helyből következtetni lehet — valószínűleg díszes ruhából, arany láncból és arany gyűrűkből állottak) és azok, amelyeket saját díszes fegyvereik képeztek. Másrészt pedig az uralkodói jelvényül szolgáló díszes fegyverek szembe vannak állítva »kezeinek mindenféle harcra való eszközeivel«, azaz a közönséges harci fegyverekkel.

A másik hely a következő:

lu-bul-tu bir-me u-lab-bi-su-ma al-lu hurāši

²⁴ Ld. erre vonatkozólag *Harmatta*: Studies on the history of the Sarmatians. Bp. 1950. 9.

²⁵ Ld. i. m. III. 523.

si-mat šarru-ti-šu aš-kun-šu šemîrê^{meš} hurâši ú-rak-ki-sa
rit-te-e-šu²⁶

»tarka ruhába öltöttem, egy arany láncot, királyságának a jelvényét tettem rá, arany gyűrűket huztam az ujjaira«.

amêlu šú-ut-šakê^{meš} -ia amêlu pahâti^{meš} a-na kit-ri-šu it-ti-šu aš-pur²⁷

»vezéreimet küldtem helytartónak vazallusi 'kötelékül' hozzá«.

Streck fordításában az al-lu-val kezdődő rész így hangzik: »eine goldene Kette, das Abzeichen seines Königtums, machte ich ihm«. Ez az értelmezés azonban nyelvi és tárgyi szempontból egyaránt valószínűtlen. A *šakânu* igének van ugyan 'tun, machen' jelentése, azonban semmi sem indokolja, hogy ebben az esetben ezzel fordítsuk a szokásos 'legen, etw. auf jem. legen' helyett. Tárgyi szempontból is nehezen képzelhető el ez az értelmezés, mert ez a rész egy vazallusi investitúrának egyik láncszemét képezi, amelyben arról van szó, hogyan rakja rá Assurbanipal vazallusára az uralkodói jelvényeket. Így az aš-kun-šu igealaknak is feltétlenül ebbe az összefüggésbe kell beleilleszkednie. Nyilvánvalóan e ténynek állás felismerésének tulajdonítható, hogy értelmezését hallgatólag később maga Streck is feladta.²⁸

Ezekből a példákban láthatjuk tehát, hogy a si-mat šarrûti kifejezés eredetileg valószínűleg csak annyit jelentett, hogy 'a királyság tartozékai, ami a királysághoz szükséges, a királyság eszközei' vagyis mindazokat az eszközöket és anyagi javakat jelölhette, amelyeken a király hatalma alapult. A királyi hatalom kifejlődésével és megszilárdulásával párhuzamosan azután jelentése a királyi hatalom jelvényeire korlátozódott. A si-mat šarrûti kifejezéssel párhuzamos a si-mat kar-ra-du-ti kifejezés is. Nyilvánvaló, hogy ennek a jelentése is keresztül ment azokon a fejlődési fokokon, mint a si-mat šarrûti-é, tehát eredetileg valószínűleg csak a 'hatalom, erő eszközét, tartozékát' jelentette, s csak a királyi hatalom és az uralkodói jelvények kialakulásával jött létre 'a hatalom jelvénye' jelentése. Így ezeknek a kifejezéseknek a jelentésfejlődésében végeredményben világosan tükröződik a királyi hatalom kifejlődésének s ezzel kapcsolatban a hatalmi jelvények kialakulásának folyamata.

Természetesen az íjnak és nyilnak az asszír uralkodói hatalom ideológiájában játszott szerepe nem maradt hatás nélkül az asszír fegyveres erő szervezétére vonatkozó nyelvi kifejezésekben sem. Mivel a legfontosabb fegyver az íj volt az asszír hadseregben, így nemcsak a hadseregbe támaszkodó király hatalmi

²⁶ Streck : i. m. 14. Cyl. Rm. Col. II. 10—12.

²⁷ U. o. 15.

²⁸ I. m. III. 595.

jelvényévé vált, hanem a hadsereg kifejezőjévé is. Ezért az asszír királyok hadseregüket egyszerűen fjuknak nevezik. Így olvassuk pl. Assurbanipal évkönyveiben :

(nišē^{meš} hu-bu-ut^{isu})kašti-ia šá māti ša-ni-tim-ma²⁹

»az embereket, fjamnak egy más országból való zsákmányát«

Az íj ebben az összefüggésben Assurbanipal seregének kifejezője. De ebben az ideológiában, amelyben az íj képviseli és szimbolizálja az uralkodói hatalmat és a fegyveres erőt, nemcsak az asszír hadsereg jelképe az íj, hanem az idegen hatalomé is. Így mondja Ištar egy felíraton :

(isu^{kaš})âte meš mātu elamti^{ki} ú-(šab)-bir-ma^{isu}kašta-ka ú-dan-nin³⁰

»Elamnak az íját széttörtem, a te fjadat megerősítettem«

Assurbanipal évkönyveinek egyik helyén egyenesen össze van kapcsolva az íj a királyi sereggel :

a-na^{isu}kašti ak-sur-šu-nu-ti
eli kí-sir šarru-ú-ti-a³¹

»összegyűjtöttem őket az íj számára, királyságom seregéhez... (csatoltam)«.

Lehetséges mindenesetre az is, hogy ebben az esetben a *kašaru ana kašti* kifejezés voltaképpen egy íjászcsapat felállítását jelenti, amely csak egy csapatteste az egész királyi hadseregnek, a *kišru šarrúti-nak*.³² Ebben az esetben a *kaštu* 'íj' szó egy bizonyos csapategységet jelölhet, akárcsak a 'nyíl' szó a fentebb tárgyalt esetekben. A *kaštu* szó hasonló használatáról tanúskodik a gyakori *rab kašti* kifejezés is, amely egy elámi vezéri méltóságot jelöl, s amelynek jelentése 'az íj ura' vagy 'az íj' vezére lehet. Természetesen az 'íj' szó ebben a címbe is egy íjászból álló csapategységet kell hogy jelöljön. Így végeredményben a *rab kašti* méltóságnév pontosan megfelel a fentebb tárgyalt Tigrapates **tigra-patay*- 'a nyíl ura' jelentésű névnek.

Az íjnak mint hatalmi jelvénynek az asszír társadalomban játszott szerepéről nemcsak az írásos források, hanem a tárgyi emlékek is kétségtelen tanúbizonysággal szolgálnak. Az asszír pecséteken gyakran találjuk olyan kultikus jelenetek ábrázolását, amelyekben egy király áll szemben egy istenséggel.

²⁹ Cyl. E, c 9. Streck : i. m. II. 156.

³⁰ Streck : i. m. II. 322.

³¹ Cyl. Rm. Col. VII. 79—80. Streck : i. m. 62.

³² Így Streck : i. m. II. 405.

Több ilyen ábrázoláson a király balkezevel egy függőlegesen állított újra támaszkodik.^{32a} Ezekben az esetekben az íj nyilvánvalóan a király hatalmi jelvénye. Íjat tart kezében hatalmi jelvényként I. Assurnasirpal is obeliszkjén.^{32b} A legérdekesebben világítja meg azonban az asszir uralkodói hatalom ideológiáját és az íjnak mint hatalmi jelvénynek a szerepét a British Museum egyik pecsétje.^{32c} Ezen két egymással szembenálló alakot láthatunk; közülük az egyik, nyilvánvalóan egy uralkodónak az alakja, könyörgőleg emeli a kezét a másik alak felé. A másik alakban Istar istennőnek a pecséteken jólismert ábrázolását ismerhetjük fel.^{32d} Istar teljes fegyverzetben áll a színen: jobb és bal vállán egy-egy tegez van, kezében pedig íjat és nyilakat tart, és a kezét hozzá könyörgőleg felemelő király felé nyújtja. Istar tehát úgy jelenik meg ezen a pecséten, mint ahogy Assurbanipal évkönyveinek elbeszélése szerint egy jós látta álmában. Amikor Teumman, Elamnak a királya meg akarta támadni az asszirokat — az évkönyvek elbeszélése szerint — Istar meghallotta Assurbanipal panaszos sóhajait és azt mondta: »Ne félj! Amiért kezeidet könyörgésre emelted és szemeid könnyel teltek meg, megkönyörülök rajtad.« Azon az éjtszakán, amelyen Assurbanipal Istarhoz könyörgött egy jós álmodt és erről a következőképpen számolt be: »Belépett Istar, az Arbelában székelő, jobbról és balról tegezt függesztet magára, kezében tartotta az íjat, a harcra való kihúzott éles kardot stb.«^{32e} A szóbanforgó pecsétnek az ábrázolása: a »kezeit könyörgésre emelt« király és a »jobbról és balról magára tegezt függesztett, kezében íjat tartó« Istar, teljes mértékben egyezik az Assurbanipal évkönyveinek elbeszéléséből adódó képpel. Az egész jelenetnek az értelme nyilvánvalóan az, hogy Istar a hozzá segítségért fordul királynak átnyújtja fegyverét: az íjat a nyilakkal együtt, ezáltal kölcsönöz neki erőt és hatalmat.

Ez a pecsét tehát szimbolikus értelmű jelenetet ábrázol, amelynek középpontjában az íjnak és a nyilnak az átadása áll. Ebből kétségtelen, hogy ezen az ábrázoláson az íj és a nyíl az asszir uralkodó fegyveres erejének és hatalmának a szimbóluma és egyúttal nyilvánvalóan hatalmi jelvénye is. Fentebb rámutatunk már arra, hogy az asszir királyok számára fegyveres erejüknek kifejezője, jelképe az íj volt. Ezért mondhatta Istar egy felíraton: »Elamnak az íját széttörttem, a te íjadat megerősítettem« (ld. fentebb). Hogy az Istar által átnyújtott íj valóban a fegyveres erő jelképe az asszir uralkodók hatalmi ideológiájában, azt fényesen bizonyítja Assurbanipal évkönyveinek két helye. Az egyik helyen Assurbanipal a következőket mondja:

aš-ši kâtê II -ia ú-šal-li ilu aššur u ilu ištar aššur-i-tu
ad-ki-e amêlu e-mu-kí-ia ši-ra-a-te ša ilu aššur u ilu ištar

^{32a} Ld. pl. Herzfeld: AMI 9 (1938) 61, 62, 66. (264, 265, 278. és 281. kép).

^{32b} Herzfeld: AMI 9 (1938) 73 (292. kép).

^{32c} Weber: Altorientalische Siegelbilder. II. 222. — Ennek az ismeretét László Gyula szívességének köszönhetem.

^{32d} Ld. pl. Herzfeld: AMI 9 (1938) 61 (263. kép).

^{32e} Streck: i. m. 116. Cyl. B. Col. V. 46—56.

ú-mal-lu-u kâtu^{II} -u-a a-na mâtu mu-šur u mâtu ku-u-si
 uš-te-eš-še-ra har-ra-nu

»Kezeimet felemeltem, az asszir Aššurhoz és Ištarhoz könyörgtem, mozgósítottam a fenséges harci erőket, amelyekkel Aššur és Ištar kezeimet megtöltötték, utamat Mušur és Kusi ellen vettem«^{32f}

Ebből a helyből világosan kiderül, hogy az asszir uralkodók azt tartották, hogy fegyveres erőiket Aššurtól és Ištartól kapják. Assurbanipal szavai alapján véve egy ugyanolyan könyörgési jelenetet írnak le, mint amelyet pecsétünk ábrázol, csak itt Aššur és Ištar az íj és nyíl helyett fegyveres erőkkkel »töltik meg« Assurbanipal kezét. A másik helyen viszont Assurbanipal egyenesen Aššur és Ištar fegyvereiről beszél:

ul-tu i^{su} kakkê meš ilu aššur u ilu ištar eli mâtu elamti^{ki} ú-šam-ri-ru
 »Miután Aššur és Ištar fegyvereit Elammal szemben dühöngővé tettem«^{32g}

Itt Assurbanipal fegyveres erejét egyszerűen Aššur és Ištar fegyvereivel azonosítja. Ezek a helyek világosan bizonyítják, hogy az asszir királyok hatalmi ideológiájában az íj fegyveres erejük jelképe és hatalmi jelvényük volt, s hogy e szerint az ideológia szerint fegyveres erejüket Aššurtól és Ištartól származónak vagy egyenesen Aššur és Ištar fegyvereinek tartották.

Egy másik világosan beszélő tárgyi bizonyítéka annak a jelentős szerepnek, amelyet az íj az asszir uralkodók hatalmi képzeiben játszott, Tiglatpileser »broken obelisk«-jének ábrázolása. Ezen az asszir király kezét felemelve tartja az Aššur istent ábrázoló Šamaš-korong felé, amelyből két kéz nyúlik ki és egy íjat nyújt át neki.^{32h} Ez a kép tehát nyilvánvalóan egy olyan jelenetet ábrázol, mint a fentebb tárgyalt pecsét, csak Ištar helyett a fegyveres erő jelképét, ill. a hatalmi jelvényt, az íjat Aššur isten nyújtja át az uralkodónak.

Láthatjuk tehát, hogy az asszir társadalomban az íj mint legfontosabb harci eszköz fontos szerepet játszott az uralkodói hatalomhoz fűződő képzetekben. Mint legfontosabb harci fegyver, kifejezőjévé vált az egész asszir fegyveres erőnek, s az asszir királyok erre támaszkodó hatalmának is. Ennek megfelelően került azután a si-mat kar-ra-du-ti vagy si-mat šarrûti, a 'hatalom jelvényei' ill. a 'királyság jelvényei' közé.

15. Az ókori Kelet államai közül azonban az íj nemcsak Assziriában játszott az uralkodói hatalomhoz fűződő képzetekben fontos szerepet, hanem Egyip-

^{32f} Streck: i. m. 8. Rassam-Cyl. Col. I. 65—68.

^{32g} Streck: i. m. 27. Rassam-Cyl. Col. III. 50.

^{32h} Herzfeld: AMI 9 (1938) 73 (291. kép).

tomban is, ahol az uralkodók trónralépési szertartásainak volt egyik fontos tartozéka. Koronázási szertartásuk alkalmával ugyanis a fáraók a négy világtáj felé lőttek íjjal. Kézenfekvő arra gondolnunk, hogy az egyiptomi uralkodók hatalmi ideológiájában hatalmi jelvényüknek, az íjnak ez a használata trónralépésükkor a négy világtáj birtokbavételét jelentette. Az íjjal való lövésnek a fáraók koronázási szertartásában tehát aligha lehetett más értelme, mint amit az Rg-veda fentebb tárgyalt VI. 75. himnuszának egyik sora kifejezett: *dhanvanā sarvāḥ pradiśo jayema* »íjjal győzzünk minden világtáj felett«. Ugyanezt a szertartást ismételték meg a *sed* ünnepség alkalmával, amelyet a trónralépés után 30 év múlva tartottak először. Ekkor a király mintegy megifjulva a négy világtáj irányába tett nyíllövés által ismét birtokába vette a világ uralmát. Ennek a szertartásnak tárgyi emléke is maradt fenn egy a XXV. dinasztia idejéből (i. e. 712—633) származó ábrázoláson, amely Taharka királyt ábrázolja feleségével együtt az íjjal való lövés közben.³³

Az egyiptomi királyok trónralépési szertartásában és a *sed* ünnepségen szereplő íjjal való lövéshez meglepően közeli párhuzamot találunk az afrikai kitarra népnel. Ennek a népnek a királya a hatalom átvétele alkalmával a királyi íjjal, a *nyapogo*-val a négy világtáj irányában egy-egy nyilat lő ki. A szertartás pontos leírása a következő:

»When it (= a *nyapogo*, a királyi íj) had been restrung it was handed to the king with four arrows, and he shot these, one towards each of the four quarters of the globe, saying »»Ndasere amahanga kugasinga«« (I shoot the nations to overcome them), and mentioning as he shot each arrow the names of the nations in that direction. The arrows were sought for, brought back, and placed in the quiver for the next occasion, for this ... was an annual ceremony, taking place about the beginning of the year.«³⁴

Seligman feltevése szerint, aki az egyiptomi királyok trónralépési szertartásában szereplő íjlövésrel kapcsolatban elsőnek hívta fel a figyelmet a fenti adatra, a kitarra szokás az egyiptomi *sed* szertartásból származik. Eltekintve azonban attól, hogy az egyiptomi és a kitarra szertartást több mint két és félezer év választja el egymástól s összefüggésüket történeti adatokkal igazolni nem lehet, valószínűtlen ez a feltevés már csak azért is, mert ilyen, az uralkodói hatalom ideológiájával szoros kapcsolatban álló szertartás létrejötte a társadalmi fejlődésnek csak bizonyos meghatározott fokán képzelhető el. Így Seligman feltevését elfogadva a kitarra társadalom mai viszonyait 2500—3000 évvel korábbi időbe kellene visszavetítenünk. De emellett a kitarra szokás létrejöttének megmagyarázására nem is szükséges a történeti kapcsolat feltevése közötté és az egyiptomi

³³ Az egyiptomi adatokra vonatkozólag *Seligman*: ESA 9 (1934) 352.

³⁴ *Seligman*: ESA 9 (1934) 352, *Roscoe*: The Bakitarra. 1923. számomra hozzáférhetetlen munkájából.

sed szertartás között. Azonos vagy hasonló anyagi és társadalmi feltételek között ugyanis — mint éppen az általunk eddig tárgyalt adatok is világosan bizonyítják — az uralkodói hatalomnak hasonló képzeete és hasonló szertartásai alakulhatnak ki.³⁵

Hogy ez mennyire így van, világosan mutatja az, hogy a fent ismertetett egyiptomi és kítara szertartással teljesen egyező szokásokat ismerünk kínai és japán területről is. Karlgren hívta fel a figyelmet a *Li Ki* egy helyére, amely a következő régi kínai szertartásról számol be egy trónörökös születésével kapcsolatban :

»On the third day one divines to find an officer to carry the child. The auspicious officer keeps vigil over night and fasts and then in court robes he waits outside the chamber, receives and carries the child. The master of the archers then, with a bow of mulberry wood and six arrows of the wild rubus, shoots towards Heaven, Earth, and the Four Quarters.«³⁶

Ez az adat arról tanúskodik, hogy az íj és nyíl a kínai uralkodói hatalom ideológiájában és szertartásaiban ugyanolyan szerepet játszott, mint a régi egyiptomi társadalomban. Ez a tény egyáltalán nem lehet meglepő számunkra, ha emlékezetünkbe idézzük az íjnak és a nyilnak mint harci fegyvernek a fontosságát a kínaiak számára az északi nomád törzsek ellen vívott harcaikban.

Seligman mutatott rá arra, hogy ezt a kínai szertartást a középkor folyamán a japánok is átvették, amint ez a *Heike Monogatari* egyik helyéből kiderül :

»Komatsu Dono immediately hurried to the Palace of the Chugu bringing ninety-nine mon in coin to place beside the pillow of the baby prince, saying : 'Heaven is father and Earth is mother. May your life be as long as that of To-ho-saku and Hoshi : may your mind be as that of Ten-sho-ko-daijin.' And taking a bow of mulberry and six arrows of 'yomogi', he shot them towards heaven and earth and the four quarters of the world.«³⁷

Mind a kínai-japán, mind pedig az egyiptomi és a kítara szertartás az íjnak és nyilnak az uralkodói hatalomhoz fűződő képzetekben játszott szerepén alapszik. Az íj és nyíl mint a fegyveres erő legfontosabb harci eszközei ezekben a társadalmakban az uralkodó hatalmának jelvényeivé váltak s mint hatalmi jelvények kerültek be az uralkodó hatalombalépésének szertartásaiba. A trónralépő király hatalmának jelvényeivel szimbolikusan birtokába vette ezekkel a szertartásokkal birodalmát : a négy világtájat, azaz a világmindenséget. Az íj ezen a fejlődési fokon már csak tisztán mint hatalmi jelvény vagy mint mágikus

³⁵ Ezzel természetesen nem vonjuk kétségbe az uralkodói hatalom ideológiája vagy szertartásai átvételének lehetőségét egyes konkrét esetekben. Ld. pl. éppen az alább ismertetésre kerülő kínai és japán szokásokat.

³⁶ Ld. BMFEA 2 (1930).

³⁷ Seligman : ESA 9 (1934) 351.

eszköz jelenik meg a királyi hatalomhoz fűződő képzetekben, s így ez a fejlődési fok nyilvánvalóan már egy olyan társadalmat vagy uralkodó réteget tükröz, amelynek tudatában a királyi hatalom valóságos anyagi alapjai és történeti előzményei már teljesen elhalványodtak. A trónralépő király íjlövésével kapcsolatos hatalmi képzetek tehát a társadalmi fejlődésnek megközelítőleg ugyanazt a fokát képviselhetik, mint amelyet az Aveszta fentebb tárgyalt helye alapján is feltettünk.³⁸

16. Előázsiában az asszír állam összeomlásával nem szűnt meg az íjnak az uralkodói hatalom ideológiájában játszott szerepe. Ennek oka részben abban kereshető, hogy az asszír államszervezet Ninive elpusztításával nem semmisült meg teljesen, hanem jelentékeny része továbbélt az újbabilóni államban, sőt még a perzsa birodalom keretében is. Így természetesnek tarthatjuk, hogy az államszervezettel együtt az uralkodói hatalom ideológiájának bizonyos elemei is eljutottak egészen a perzsa uralkodókig. Elég csak Kyros babiloni titulátúráját Assurbanipaléval összehasonlítanunk, hogy erről a folyamatról világos képet szerezzünk magunknak :

Kyros : a-na-ku I¹ ku-ra-aš šar kiš-šat šarru rabu šarru dan-nu šar
babili₂ šar mat sú-me-ri ù ak-ka-di-i šar kib-ra-a-ti ir-bi-it-tim.

»Én vagyok Kyros, a mindenség királya, a nagy király, a hatalmas király, Babylon királya, Sumer és Akkad királya, a négy világtáj királya.«³⁹

Assurbanipal : a-na-ku I¹ ilu aššur-bân-aplu šarru rabû^u šarru dan-nu
šar kiš-ša-ti šar mât^u.ilu aššur^{ki} šar kib-rat ir-bitim^{tim}.⁴⁰

»Én Assurbanipal, a nagy király, a hatalmas király, a mindenség királya, Asszír királya, a négy világtáj királya.«

Ha Kyros felhasználta a babiloni írást és nyelvet, hogy feliratot állíttasson magáról, ha átvette az asszír és babiloni királyok címeit, amelyek szoros összefüggésben állottak azoknak hatalmi ideológiájával, akkor nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy átvette a hatalmi jelvények egy részét is, legalább is

³⁸ Érdemes megjegyezni, hogy az ismertetett egyiptomi stb. koronázási szertartások íjlövéséhez teljesen hasonló volt a magyar királykoronázásnak az a mozzanata, amikor a király a vármegyék (tehát országának) földjéből emelt dombra fellovagolt és kardjával négy vágást tett a négy világtáj felé. Ebben a szertartásban az íj helyett természetesen a magyar királyok hatalmi jelvénye, a kard játszotta a hatalom birtokbavételének eszközét.

³⁹ F. H. Weissbach : Die Keilschriften der Achämeniden. Leipzig 1911. 4.

⁴⁰ Streck : i. m. 84.

azt, amelyik használható vagy szükséges volt számára.⁴¹ Ez részben máris megmagyarázná, hogy miért találjuk meg az íjat mint hatalmi jelvényt a későbbi előázsiai társadalmakban is, de kétségtelenül vannak ennek a jelenségnek más okai is.

A VIII. század vége óta, amikor a kimmerek Előázsiában megjelentek, az íjnak mint fegyvernek a jelentősége ezen a területen egyre növekedőben volt. A kimmerek főfegyvere az íj volt, s így az előázsiai népeknek is íjászokat kellett velük szembeállítaniuk, ha sikerrel akartak ellenük harcolni. A szkíták megjelenése Előázsiában még csak fokozta ezt a fejlődést. A kimmerekhez hasonlóan a szkíták is lovas íjászok voltak, s félelmetes nyilaik maradványai nagyszámban kerültek elő Előázsia területén. Éppen az elmúlt években találta meg Piotrovskij *Teišebari*-nak, Urartu központjának ásatása alkalmával a várost ostromló, majd elpusztító szkíták nyílhegyeit a fal vakolatrétegébe befuródva.⁴² Még fontosabb szempontunkból az, hogy Assurban is a város utolsó ostromának idejéből származó szkita típusú nyílhegyek kerültek elő. Assur utolsó ostromlói és elfoglalói azonban nem szkíták, hanem a médek voltak, s így az assuri szkita nyílhegyek arról tanúskodnak, hogy a médek átvették a szkita nyílhegytípust.⁴³ Ez a jelenség világosan mutatja, hogy a szkíták megjelenése mennyire fokozta Előázsiában az íjnak mint harci fegyvernek a jelentőségét.

Mind a történeti előzményeket, mind pedig az egykorú történeti helyzetet figyelembevétel, természetesnek tarthatjuk tehát, hogy az íjat mint hatalmi jelvényt az óperzsa uralkodóknál is megtaláljuk. Az íjnak az óperzsa uralkodók hatalmi ideológiájában játszott szerepe rendkívül jelentős s ugyancsak nagy jelentősége van a fegyveres erő szervezetében is. Az ezzel kapcsolatos problémák köre azonban rendkívül szétágazó, s ezért most csak két fontos tény kiemelésére szorítkozunk.

Az íjnak mint hatalmi jelvénynek a használatára vonatkozólag kétségtelen tárgyi bizonyítékokat szolgáltatnak az óperzsa uralkodóknak a domborművei. Így elsősorban a bisütüni dombormű, amely Dareioszt abban a helyzetben ábrázolja, amint jobblábával az előtte fekvő Gaumātara lép, s a balkezével hatalmi jelvényére, a függőlegesen álló íjra támaszkodik (ld. Fr. Sarre, *Die Kunst des alten Persien*. 3. tábla). Ugyancsak az íjjal, mint hatalmi jelvényével ábrázolja Dareioszt a naqš-i-rustami dombormű. Ezen a király egy hatalmas trónuson áll és jobbfelé lépve, balkezével hatalmi jelvényére, függőlegesen állított íjára támaszkodik (ld. Sarre, id. m. 32. tábla).

De az óperzsa birodalomban az íj nemcsak mint hatalmi jelvény játszott szerepet az uralkodói hatalomhoz fűződő képzetekben, hanem — akár csak az assziroknál — kifejezője volt a fegyveres erőnek is. Így az óperzsa uralkodó

⁴¹ Az óperzsa feliratokban található más akkád elemekre vonatkozólag *Meillet—Benveniste*: *Grammaire du vieux-perse*. Paris 1931. 14.

⁴² Б. Б. Пиотровский, ВДИ 1948. 4. 151.

⁴³ H. A. Potratz: AFO 14 (1941) 29.

íjászokat kiállító vazallusainak egyszerűen »íj« volt a megnevezése.⁴⁴ Ez a jelenség ismét azt mutatja, hogy az íjnak a fegyveres erőben játszott szerepe és hatalmi jelvényként való használata között szoros összefüggés van.

17. Az óperzsa birodalom felbomlásával az íj mint hatalmi jelvény Elő-ázsiaiában egyelőre eltűnik szemünk elől. Megváltozik azonban mindjárt ez a helyzet akkor, amikor a nomád párthusok alapította arsakida állam foglalja el a keleti hellenisztikus görög államok helyét. A párthusok legfontosabb fegyvere az íj volt⁴⁵, s harci fontosságának megfelelően mint hatalmi jelvény is jelentékeny szerepet játszott náluk. Az íjnak és nyilnak az uralkodói hatalom ideológiájában játszott szerepéről tanúskodik elsősorban Plutarchosnak az az adata, hogy a párthus királyok büszkéek voltak arra, hogy nyilaik hegyét maguk élesítik.⁴⁶ De ugyanerről tanúskodnak az Arsakidák érméinek ábrázolásai is. Az Arsakidák ugyanis érméik hátlapján egy kezében íját tartó, omphaloson vagy trónszéken ülő íjász ábrázolását hozzák, aki eredetileg talán I. Arsakest⁴⁷ ábrázolhatta. Ez az ábrázolás kétségtelenül a seleukida érmék omphaloson ülő és íját néző Apollonját utánozza⁴⁸, azonban tartalma nyilvánvalóan más, mint a seleukida Apollon-alaké. A parthus uralkodók számára az íját néző Apollon egy hatalmi jelvényét tartó uralkodóalakot jelenthetett. Ezt láthatjuk abból is, hogy az Apollon-ábrázolást átalakítják. Az omphalos helyét trónszék foglalja el, a rajta ülő alak egyik kezében uralkodói jogart tart. Az Apollon-ábrázolásnak ez az átalakítása világosan arra mutat, hogy benne egy uralkodóalakot láttak. De a legteljesebb, egészen személyes jellegű átértékelését a hagyományos Apollon ábrázolásnak IV. Phraates érmein találjuk. IV. Phraates a rómaiak fölött aratott győzelmét több éremsorozaton is megörökítette. Az egyik sorozatnak a hátlapja egy trónon ülő uralkodóalakot ábrázol, akinek egy istennői alak egy koszorút nyujt át (ld. Petrowicz, Arsakiden-Münzen XII. t. 7.). Egy másik sorozat ugyanezt az uralkodóalakot ábrázolja, aki azonban ezúttal egy szárnyas Nikét tart a kezében, amely feléje egy koszorút nyujt (ld. Petrowicz, XII. t. 3.). A harmadik sorozat hátlapján ismét ugyanezt az uralkodóalakot láthatjuk, ezen azonban az íját tartja a kezében (ld. Petrowicz, XII. t. 9.). Igen fontos megfigyelnünk azt, hogy IV. Phraatesnek ezek a sorozatai hátlapjukon nem egy általános uralkodóalak ábrázolását adják. Ha a hátlapok uralkodóalakját IV. Phraatesnek az előlapokon található portréjával összehasonlítjuk, azonnal meggyőződhetünk arról, hogy ezeknek a sorozatoknak a hátlapján is maga IV. Phraates van ábrázolva. Kétségtelen tehát, hogy ebben az esetben

⁴⁴ F. W. König : Der falsche Bardija. Wien 1938. 74.

⁴⁵ Ld. erről Altheim szép jellemzését, Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter. II. Halle/Saale 1948. 28.

⁴⁶ Demetrios 20, 4.

⁴⁷ J. Junge : Saka-Studien. Leipzig 1939. 107.

⁴⁸ Junge : i. h. ; Altheim : i. h.

a hagyományos Apollon-ábrázolás korlátai teljesen át vannak törve, és helyét voltaképpen egy személyes tartalmú kép foglalja el. Mivel a különböző sorozatok ábrázolásainak tartalma egymással nyilvánvalóan szoros kapcsolatban áll és valamennyi ábrázolás szimbolikus értelmű jelenetet ábrázol, kétségtelennek tarthatjuk azt is, hogy az íjnak is szimbolikus jelentősége van ebben az esetben. Ennyire konkrétan egyéni ábrázolássá pedig a hagyományos íját szemléltető Apollon-kép csak abban az esetben válhatott, ha az íj valóban hatalmi jelvénye volt az Arsakida uralkodóknak is. Ilyen módon az íjnak a szerepe a IV. Phraates érmeinek ábrázolásain teljesen egyezik azzal, amit a bisütüni és naqš-i-rustami Dareios-domborműveken megfigyelhettünk, s világosan az íjnak hatalmi jelvényként való felfogásáról tanúskodik. Nyilvánvaló, hogy ennek az ábrázolásnak a megtartása az Arsakidák egész uralma alatt csak úgy képzelhető el, hogy ideológiai tartalma megfelelt azoknak a képzeteknek, amelyek a párthus uralkodóosztályban a királyi hatalomról kialakultak. Így végeredményben az Arsakidák érmein ábrázolt, hatalmi jelvényként íjat tartó uralkodó alak arról tanúskodik, hogy az íj a parthus királyoknak is hatalmi jelvénye volt.

Ugyanebbe az irányba mutat egy másik adat is, amely azonban egyúttal már átvezet bennünket a szaszanida uralkodó hatalmi ideológiájába. Az egyik turfáni töredék (M 3), amelynek egyik részében meglehetősen barátságtalan beszélgetés folyik Mani és »a király« között, a következő részletet tartalmazza :

čy

xwdyč 'w nhčyh r prnptan bwd
'wd 'č xwrđn 'wl 'xyst
'wš ds(t) 'y w 'br sg''n
b'nb(y)šn 'bgnd 'wd yk
'br kndyr 'y 'rdw'ng'(n) 'wd⁴⁹

»és akkor maga (a király) vadászatra indulni készült, és az evéstől felállott, és egyik kezét a vezérkutyára tette, és a másikat az ardawāni tegezre, és . . .«

⁴⁹ *Salemann* : Manichäische Studien. I. 3. A fentiekben Salemann alapján adott szövegtől két, szempontunkból lényeges ponton eltér Andreasnak és tanítványainak felfogása. Andreas ugyanis *ds(t)* helyett *rs(n)-t*, *kndyr* helyett pedig *xydyr*-t olvas vagy legalábbis akar olvasni, és az utolsó három sort ennek megfelelően a következőképpen fordítja : »und er warf ein Leitseil über die Königin der Meute (vagy : Leithündin) und ein (anderes) über das Ardawān-ische Ross . Az Andreas által feltett **xydyr* szó másodlagos spirációt tartalmaz, és délnyugati megfelelője lenne az örmény *erivar* 'Ross' szó alapján feltehető északnyugati **ēdēvar* alaknak (ld. *Andreas*—*Barr* : SPAW 1933. I. 133; *Henning* : ZII 9 (1933) 172). Andreas felfogásának azonban súlyos nehézségei vannak. Legelőször is meg kell állapítanunk, hogy az egész magyarázat a *xydyr* olvasattal bukik vagy áll. Ha ugyanis *kndyr*-t kell olvasnunk, akkor nem lehetséges tárgyi szempontból a *rs(n)* olvasat sem, mert az mégsem valószínű, hogy a király a tegezére porázt vagy gyeplőt vetett volna. Ami már most a *xydyr* olvasatot illeti, legelőször is meg kell jegyezni, hogy csak az *n* olvasata bizonytalan, Andreas *x* olvasata *k* helyett tehát mindenestre erősen hipotetikus. Emellett a *xydyr* olvasat mellett a legsúlyosabb tárgyi nehézségek adódnak. Elsősorban teljesen valószínűtlen, hogy a király vadászatra indulóban lovára ugyanolyan porázt vagy pányvát vetett volna, mint a vezérkutyára. Legjobb esetben kantárt várhatnánk, ez viszont a kutyára nem illik. Azután mi lehetne az »ardawāni ló«? Ez szintén csak az Ardawantól szármányolt lovat jelenthetné, s ilyenről van is tudomásunk. Ardašir, amikor megszökött Ardawān udvarából, annak két, napi 70 parasangát futó lovát vitte magával. Ezek valóban viselhetnék a *xydyr* 'y 'rdw'ng'n elnevezést. De bármilyen csodálatos és rendkívüli állatok is voltak Ardawān lovai, az mégsem valószínű, hogy akárcsak Ardaširt is sokkal túléltek volna. Így Bahrām ardawāni lovon semmiesetre sem mehetett vadászni. Andreas hipotetikus *xydyr* olvasatát tehát el kell ejtenünk és a Salemann által javasolt *kndyr* mellett kell maradnunk.

Az elbeszélésben szereplő király Henning valószínű feltevése szerint I. Bahram lehet⁵⁰, akinek uralkodása 273—276 közé esik. Így a történet időpontja elég szűk határok közé van szorítva. A töredéknek most legközelebbiről az a része érdekel bennünket, amely az »ardawāni tegez« említi. A *kndyr 'y 'rdw'ng'n* »ardawāni tegez« kifejezés aligha jelölhet mást, mint az utolsó arsakida uralkodónak, V. Ardawānnak (ca. 213—224) a királyi tegezét, amely legyőzőjének, az első szaszanida uralkodónak, I. Ardaširnak a kezébe esett. Az arsakida uralkodók tegeze voltaképpen gorytos volt, azaz az íjnak és nyilaknak együttes tartója. Ábrázolását ismerjük az Arsakidák pénzeiről is.⁵¹ Az a tény, hogy a szaszanida uralkodók az utolsó arsakida királyi tegezét viselték, rendkívül sokatmondó számunkra. Világos bizonyítéka elsősorban annak, hogy Ardašir Ardawānnak a tegezét, azaz íjkészletét királyi jelvénynek tekintette. Ilyen módon újabb adatnak tekinthető az íjnak mint hatalmi jelvénynek az arsakida királyok hatalmi ideológiájában játszott szerepére vonatkozólag. Másrészt abból a körülményből, hogy I. Bahrām személyében már a negyedik szaszanida uralkodó viselte Ardawān íjkészletét, joggal következtethetünk arra, hogy az íjat mint hatalmi jelvényt a szaszanidák az arsakidáktól átvették és maguk is királyi jelvényüknek tekintették. Így a turfáni középperzsa töredék tudósítása egyúttal arról is tanúbizonyságot szolgáltat, hogy az íj mint hatalmi jelvény jelentős szerepet játszott a szaszanida uralkodóknál is.

18. Előázsia területén tehát másfél évezreden keresztül végig tudtuk követni az íjnak mint hatalmi jelvénynek a szerepét az uralkodói hatalom ideológiájában. Hosszú időn keresztül figyelemmel kísérhető az íjnak és nyilak mint hatalmi jelvénynek a jelentősége Kínában is. Az újkori mandzsu dinasztia idejéből származó és a *Li Ki*-ből idézett adatokon kívül utaltunk még azokra a tanúbizonyságokra is, amelyeket Granet dolgozott fel. Ezek szerint a Csou dinasztia ősének, Hiung-ji-nek őszibarackfából való íja és galagonyafából készített nyíli varázserejű királyi fegyverek voltak, amelyekkel el tudta űzni a gonosz szellemeket.⁵² Ebben az esetben az íj és nyíl már nemcsak mágikus erővel felruházott hatalmi jelvényekként, hanem egyenesen mágikus eszközöként jelennek meg. Másrészt azonban más adatok alapján azt is megállapítja Granet, hogy az őszibarackfa-íj és a galagonya-nyíl a régi kínai uralkodók egyetlen hatalmi jelvénye volt.⁵³ Kínában tehát mindenesetre igen hosszú időn keresztül nyomon követhető az íj mint hatalmi jelvény, még ha az egyes adatok között nincs is meg a történeti kontinuitás. Az eurázsiai szeptepőv nomád törzseinél azonban eddig csak a szkítaéknál tudtuk a voronezi ezüstváza

⁵⁰ Ld. ZDMG 90 (1936) 9.

⁵¹ Erre Altheim mutatott rá i. h.

⁵² M. Granet: *Danses et légendes de la Chine ancienne*. II. Paris 1926. 456.

⁵³ I. m. 304.

ábrázolása,⁵⁴ a szármataknál pedig az uralkodói névadás alapján az íjnak mint uralkodói jelvénynek a használatát bizonyos mértékben megfogni. Annál bővebb anyagunk van erre vonatkozólag valamivel későbből, a mongolkorból.

A mongoloknál az íj és a nyíl hatalmi jelvényként való használatának egyik legvilágosabban beszélő emlékét találjuk meg Oguz kán legendájában. Ennek Abulgázínál fennmaradt változatában erre vonatkozólag a következőket találjuk :

»Pendant le séjour qu'il fit en Syrie, Oghouz-Khan remit un jour en secret à un de ses naukers (officiers) un arc d'or et trois flèches, et lui dit : Pars et marche toujours vers l'orient ; lorsque tu seras arrivé dans un endroit du désert que jamais pied d'homme n'ait encore foulé, tu creuseras la terre et tu y enfouiras l'arc en n'en laissant sortir qu'une extrémité. Ensuite tu te dirigeras vers l'occident et tu enfouiras les flèches, comme tu auras fait de l'arc. Cet homme partit donc et revint apres avoir rempli l'ordre qu'il avait reçu. Un an après cet évènement le khan fit appeler auprès de lui ses trois fils aînés, Koun, Ai et Yoldouz et leur dit : Je suis arrivé dans un pays étranger, et mes nombreuses occupations ne me laissent pas le loisir de m'adonner à la chasse. J'ai entendu dire que dans tel désert, situé a l'orient, il y a beaucoup de gibier. Partes donc avec vos propres naukers et revenez après vous y être livrés au plaisir de la chasse. Ensuite le khan fit appeler ses trois fils cadets Kouk, Tâgh et Tinguiz et les envoya vers l'occident après leur avoir tenu le même discours qu'à leurs frères. Quelques jours plus tard les princes revinrent tous avec une grande quantité de gibier et rapportant, les aînés un arc en or et les cadets trois flèches en or. Le khan convoqua alors le peuple et donna un festin pour lequel il avait fait préparer une grande quantité de viandes et de mets outre tout le gibier apporté par ses fils. Il fit demander aux augures ce que présageaient l'arc et les flèches retrouvés qu'il rendit ensuite à ses fils. Les trois aînés rompirent en trois l'arc dont ils prirent chacun un morceau, et les cadets reçurent chacun une des flèches. . . . Tous les naukers du khan qui l'avaient suivi dans ces expéditions et s'étaient distingués reçurent également, chacun selon ses services et ses mérites, des villes, des villages et des terres. S'adressant ensuite à ses fils, le khan dit : Vous, mes trois fils qui avez trouvé et rapporté l'arc d'or et qui l'avez rompu en trois parties pour vous les partager, vous porterez, dès ce jour, le nom de Bouzouq (rompu), vous et toute votre postérité jusqu'à la fin des siècles, et vous, mes trois fils cadets, qui avez rapporté les trois flèches vous porterez, dès ce jour, vous et votre postérité, le nom de Utch-Ouq

⁵⁴ László Gy. : AA ASH 1950.

(trois flèches) jusqu'à la fin des siècles. Ce n'est pas, ajouta le khan, par un pouvoir humain, c'est par un effet de la volonté de Dieu que vous avez trouvé cet arc et ces flèches. Les peuples qui ont vécu avant nous regardaient l'arc comme l'emblème de la puissance royale et les flèches représentaient chez eux les envoyés d'un roi, car les flèches doivent suivre la direction que leur a donnée l'arc. Maintenant j'ordonne qu'après ma mort mon fils aîné Koun me remplace sur le trône et que ses successeurs soient toujours choisis parmi les Bouzouq, tant qu'il restera parmi eux quelqu'un digne de porter la couronne et que les autres (Bouzouq) se placent à leur droite. Je veux que les Utch-Ouq se placent à leur gauche ; qu'ils aient également le côté gauche dans la tente, et que jusqu'à la fin du monde ils restent satisfaits de leur rôle de nauker (serviteur du prince)⁵⁵

Oguz kán legendájának ez a részlete fennmaradt a legenda ujgurírásos »keleti török« nyelví változatában is. Itt a következőképpen hangzik :

»Eines Tages sah er (=Uluγ TÜRÜK) im Traum einen goldenen Bogen und drei silberne Pfeile. Dieser goldene Bogen reichte vom Sonnenaufgang bis zum Sonnenuntergang, und die drei silbernen Pfeile flogen nach Norden. Nachdem er erwacht war, erzählte er dem Oγuz Qayan, was er im Traum gesehen hatte, und sagte : 'O Oγuz Qayan, möge Dir das Leben milde sein ; o Oγuz Qayan, möge Dir das Leben milde sein. Was der blaue Himmel in meinem Traume gab, möge er verwirklichen ; die ganze bestehende Erde möge er Deiner Nachkommenschaft geben lassen!' Dem Oγuz Qayan gefielen die Worte des Uluγ TÜRÜK ; er fragte ihn um Rat und handelte nach seinem Rat. Am nächsten Morgen liess er seine Söhne zu sich kommen und sprach zu ihnen : 'O, mein Herz sehnt sich nach der Jagd. Aber infolge meines Alters habe ich keinen Mut mehr dazu. Ihr, Kün, Ai und Yultuz, zieht nach Morgen zu ; Ihr Kök, Tay und Tängiz, zieht nach Abend zu.' Darauf zogen die (ersten) drei nach Morgen, und die anderen drei zogen nach Abend. Kün, Ai und Yultuz, nachdem sie viel Wild und Vögel gejagt hatten, fanden auf dem Wege einen goldenen Bogen ; sie nahmen ihn und brachten ihn ihrem Vater. Oγuz Qayan freute sich, lachte und teilte den Bogen in drei Stücke und sagte : 'O, Ihr älteren Brüder, der Bogen soll Euch gehören. Wie der Bogen schießt die Pfeile bis zum Himmel' sagte er. Kök, Tay und Tängiz, nachdem sie viel Wild und viel Vögel gejagt hatten, fanden auf dem Wege drei silberne Pfeile. Sie nahmen sie und brachten sie ihrem Vater. Oγuz Qayan freute sich, lachte und verteilte die Pfeile unter die drei und

⁵⁵ *Aboul-Ghazi* : Histoire des mogols et des tatars. Ed. Desmaisons. St. Pétersbourg 1874. II. 22.

sagte : 'O, Ihr jüngeren Brüder, die Pfeile sollen Euch gehören. Der Bogen schoss den Pfeil. Seid so wie die Pfeile' sagte er.«⁵⁶

Anélkül, hogy Oguz kán legendájának interpretációjába és történeti problémáiba mélyebben belebocsátkoznánk, megállapíthatjuk, hogy a legenda bennünket érdeklő részletének ismertetett változatai egy olyan társadalomnak a felfogását tükrözik, amely a jelen társadalmi rendjének eredetét a távoli legendás múltba vetítette vissza. Ennek megfelelően Oguz kán viláгурalmát, a társadalomnak alatta kialakult osztályait, az uralkodónak és vazallusainak hatalmi jelvényeit az emberi társadalmon felülálló isteni akaratnak tulajdonítja. A társadalom szemléletének ez a formája világosan mutatja, hogy annak a kornak a számára, amelyből a legendának ezek a változatai származnak, az uralkodói hatalom és a fennálló társadalmi rend létrejöttének valóságos folyamata már régen feledésbe merült. Éppen ezért a legendának az íjra és nyílra mint hatalmi jelvényekre vonatkozó adatait úgy értékelhetjük, mint egy konkrét történeti kor társadalmában élő hatalmi ideológiának a ködös múltba való visszavetítését. Ez a hatalmi ideológia az íjat a viláгурalom szimbólumának tekintette. A legenda ujjurírásos változata szerint az Uluγ Tűrük által álmában látott aranyíj a világot napkelettől napnyugatig átéri, vagyis birtoklása a világ fölötti uralmat jelenti. Ennek a hatalmi ideológiának felelnek meg Oγuz Qayan szavai is, amikor azt mondja : »Die Sonne sei unsere Fahne, der Himmel unser Zelt!« és »Ich bin der Qayan der Uiguren. Also bin ich ohne Zweifel der Qayan der vier Himmelsrichtungen...«⁵⁷ Az aranyíj tehát ebben a középkori feudális mongol társadalomban a legfőbb hatalmi jelvény volt, amelyet isteni akarat hozott létre a távoli múltban az uralkodóosztály hatalmi ideológiája szerint. Az íj mellett másodrendű szerepet játszottak az arany nyilak, amelyek a vazallusoknak a jelvényei voltak. Lehetséges, hogy az íjnak és nyílnak mint hatalmi jelvényeknek ez a megoszlása az uralkodó és a kisebb méltóságok viselői között Belsőázsiaiában távolabbi múltra tekint vissza. Fentebb láttuk, hogy a nyugati türköknél is a tíz šadnak nyíl volt a hatalmi jelvénye. Kézenfekvő lenne arra gondolni, hogy ebben az esetben a türk kagán hatalmi jelvénye viszont az íj volt, akárcsak Oguz kán legendájában. Természetesen még ha ez a feltevés födi is a valóságot, nem szabad azt hinnünk, hogy az íjnak és nyílnak ez a megoszlása uralkodó és vazallus között valami merev rendszer lett volna az ázsiai nomádok létrehozta államokban vagy akárcsak még a mongoloknál is. Vannak adataink ugyanis arra, hogy a mongol állam fejlődésének korábbi periódusában az íjat is adományozták az uralkodók mint méltóságjelvényt.

19. A Mongolok Titkos Történetében gyakran olvashatunk arról, hogy Dzsingisz kán egyik vagy másik emberét szolgálatáért vagy kimagasló teljesít-

⁵⁶ Bang—Rachmati : SPAW 25 (1962) 703.

⁵⁷ Bang—Rachmati : i. m. 691.

ményéért megjutalmazza. Így a kereitek legyőzése után az Ong kán támadási szándékát hírül hozó két lovásznak a következőket rendeli :

»Den Beiden Badai und Kišlih gebe ich für ihre Verdienste das goldene Palastzelt Onghan's, so wie es dasteht, dazu die goldenen Wein-geräte, Schalen und Becher und das Personal, das die Sachen verwaltet hat. Und die Onghojit und Kereit sollen ihre Leibwächter sein. Ich gebe euch Beiden auch das Recht, den Köcher zu tragen und aus dem Becher zu trinken, und bis auf Kind und Kindeskind sollt ihr euch der Darhan-Vorrechte erfreuen! Wenn ihr über die Feinde herfallt, sollt ihr Beute nehmen, so wie ihr sie findet! Wenn ihr Steppenwild erlegt, sollt ihr nehmen, soviel ihr tötet.«⁵⁸

A két lovász megmentette Dzsingisz kán életét és lehetővé tette számára a kereitek legyőzését. Ezért a rendkívüli szolgálatért kapták meg Ong kánnak az arany sátrát, arany edényeivel és személyzetével együtt. Ehhez az egyedülálló jutalomhoz járult még a darhan-előjogok, a kán poharából való ivás és a tegez (íj és nyíl) viselési jogának az adományozása. Később mindketten ezres csapatost parancsnokai is lettek. Ebből látható, hogy a tegez (íj és nyíl) viselésének joga igen magas kitüntetés volt, amelyben kevesen részesültek. Egy másik esetben a tegezviselés adományozása földbirtok juttatásával kapcsolatos :

»Darauf verfügte Cinggis han :« »Ihr sollt das Land der Merkit und die Selengge beweiden und das Weideland abgabenfrei haben. Weiter sollt ihr das Vorrecht erblich für eure Familie haben, dass ich euch zu Köcherträgern und Bechergenossen mache. Und bei neunmaligem Vergehen sollt ihr nicht in Strafe genommen werden.«⁵⁹

Ebből az esetből is láthatjuk, hogy az íjnak mint méltóságjelvénynek az adományozása igen nagy kitüntetésnek számított, és magas, legalábbis ezres csapatost parancsnokának megfelelő méltóságot jelentett. Ez valóban csak azoknak jutott osztályrészül, akik fontos szerepet játszottak a Dzsingisz kán által létrehozott államszervezetben — azoknak, akik a MTT szavai szerint »vele együtt alapították meg a birodalmat és vele együtt minden fáradságot elviseltek.«⁶⁰

Egyetlen esetben figyelhetjük a Mongolok Titkos Történetében csupán meg, hogy a tegezviselés jogát egy egész csoport egyszerre megkapja. Ez azonban egészen kivételes eset, s az íj ebben az esetben is magas méltóságot jelent. Dzsingisz kán testőrcsapatának van meg a maga egészében a tegezviselés joga, azonban minden egyes köztestőr is rangban felette áll a rendes ezres csapatost parancsnokának.⁶¹ Így végeredményben az íjnak mint méltóságjelvénynek

⁵⁸ E. Haenisch : Die geheime Geschichte der Mongolen. Leipzig 1941. 77.

⁵⁹ Haenisch : i. m. 106.

⁶⁰ Haenisch : i. m. 108, ld. még 95.

⁶¹ Haenisch : i. m. 81, 110, 112.

a viselése ebben az esetben is magas rangnak a velejárója. A Mongolok Titkos Történetével foglalkozó kutatók közül Haenisch is hangsúlyozza, hogy a tegez az íjjal és nyilakkal együtt méltóságjelvény volt, s hogy a *horči-k* »a tegezviselő« az uralkodó személyes bizalmi emberei voltak.⁶²

Ebből láthatjuk, hogy az íjnak mint hatalmi jelvénynek jelentős szerepe volt Dzsingisz államszervezetében. Ez könnyen is érthető, ha meggondoljuk, hogy a mongolok legfontosabb fegyvere az íj és nyíl volt. Ez volt a hatalom megszerzésének az eszköze is abban a nemzetségi társadalomban, amelyben Dzsingisz pályafutása elkezdődött. Világosan tükrözik az íjnak a jelentőségét ebben a társadalomban Belgutai szavai:

»Wenn man sich bei Lebzeiten des Köchers berauben lässt, welchen Wert hat dann die Existenz gehabt? Ist es nicht schön, wenn man, als Mann geboren, von einem Manne stirbt und dann mit seinem Köcher und Bogen zusammen als Leiche daliegt!«⁶³

De még később, Dzsingisz kán utódjának kijelölésénél is, Ogodai azt a kifogást emeli, hátha olyan utódai lesznek, akiknek nem lesz meg a képességük az íj mesteri kezeléséhez.⁶⁴ Mindez azt mutatja, hogy ekkor az íj a társadalomból kiemelkedő törzsfőknek és harcosoknak még közvetlen hatalmi eszköze, társadalmi helyzetük még jórésztben attól függ, milyen eredményesen kezelik az íjat. Ettől a kortól még távol van az Oguz kán legendájában tükröződő hatalmi ideológia, amely a hatalom forrását már isteni akaratban látta. A mongol államszervezet létrejöttével azonban az íjből, a hatalom eszközéből egyúttal hatalmi jelvény is lett, azok társadalmi helyzetének, méltóságának kifejezője, akik Dzsingisz kánnal »együtt alapították meg a birodalmat és vele együtt minden fáradságot elviseltek.«

20. Hogy a mongoloknál az íj még Dzsingisz kán utódai alatt is a vazallsoknak adott méltóságjelvény szerepét játszotta, arra vonatkozólag Rubruk közöl egy érdekes adatot. Elbeszélése szerint Mangu kán udvarában egy évvel odaérkezésük előtt egy Theodolus nevű klerikus járt, aki egy püspök küldöttének adta ki magát, és elhitette a kánnal, hogy püspökének az égből isten egy aranybetűkkel írott levelet küldött le azzal a megbízással, hogy juttassa el a tatárok urának, mert az lesz minden ország ura a földön, és hogy bírja rá az embereket arra, hogy békét kössenek a kánnal, azaz meghódoljanak neki. Theodolus azt is előadta a kánnak, hogy a frankok királya szívesen küldene követeket hozzá és meghódolna, ha a tatárok és közte élő szaracénokat legyőznék. Mangu erre elhatározta, hogy követet küld a frankok királyához:

⁶² I. m. 161.

⁶³ Haenisch : i. m. 80.

⁶⁴ Haenisch : i. m. 133.

»Darauf liess Mangu einen äusserst starken Bogen herstellen, den zwei Männer kaum spannen konnten, und zwei Pfeile, deren Köpfe aus Silber und voll von Öffnungen waren, und sie trillern, wenn man sie abschiess, wie Rohrpfeifen. Zu dem Mongolen aber, den er mit dem genannten Theodolus schicken wollte, sagte er: 'Du wirst zum König der Franken gehen, zu dem dich dieser hier führen wird, und du wirst ihm diese Dinge in meinem Auftrage überreichen. Und wenn er Frieden mit uns schliessen will, dann werden wir das Land jenseits der Grenzen der Sarazenen bis zu seiner Grenze erobern, und ihm überlassen wir das übrige Gebiet nach Westen zu. Wenn er das nicht will, dann wirst du den Bogen und die Pfeile zurückbringen und sagst ihm, dass wir mit solchen Bogen weit schiessen und richtig treffen'.«⁶⁵

Rubruk elbeszéléséből világosan kiderül, hogy Mangu kán a frank uralkodónak az íjat és a két nyilat vazallusi méltóságjelvényül küldte arra az esetre, ha békét köt vele, vagyis ha aláveti magát neki, mert a tatárok — mint ezt Plano Carpini részletesen kifejti — csak azzal kötnek békét, aki meghódol nekik. Ilyen módon kétségtelennek tarthatjuk, hogy az íj mint méltóságjelvény Dzsingisz kán utódai alatt is jelentős szerepet játszott a mongol társadalomban. Rubruk adata tehát fontos összekötő kapcsolatot jelent az íj méltóságjelvényként való használatának történetében Dzsingisz kán kora és az Oguz kán legendája által tükrözött későbbi társadalmi fejlődési fok között.

21. Ha most megpróbáljuk az ismertetett anyag tanuvallomását a jakuszowicei és pécsüszoigi hun leletek és általában a hun társadalom fejlődése szempontjából összegezni, akkor a következő képet nyerjük. Az íjnak és nyílnak hatalmi jelvénné válása a történelem folyamán sok társadalomban megfigyelhető. Ez a folyamat mindenütt szoros kapcsolatban van az íjnak mint fegyvernek a használatával. Hatalmi jelvénné csak abban a társadalomban válhatott az íj, amelynek ez volt a legfőbb fegyvere. Mint legfőbb fegyver az íj a nemzetségi társadalomból lassan kiemelkedő harcosok, majd vagyonos előkelők legfőbb hatalmi eszköze lett, s ahogy ez a társadalom egyre jobban elkülönülő rétegekre bomlott, úgy vált az íj egyúttal a vagyonos előkelők rétegének, s a hadvezéreknek és a törzsfőknek társadalmilag megkülönböztető jelévé, méltóságjelvényévé. Ezen a fejlődési fokon azonban az íj szerepe még kettős: már kifejező jelképe ugyan a társadalmi különbségeknek, de ugyanakkor még egészen közvetlen hatalmi eszköz is birtokosa számára, akinek vagyoni és társadalmi helyzetét csak harci teljesítménye, fegyverének mesteri kezelése biztosíthatja. Változás ezen a téren akkor következik be, amikor a nemzetségek vagyonos előkelői

⁶⁵ H. Herbst: Der Bericht des Franziskaners Wilhelm von Rubruk. Leipzig 1925. 89.

vagyonuk és társadalmi helyzetük biztosítására megteremtik az államszervezetet, vagyis, amikor a nemzeti társadalom osztálytársadalommá alakul át. Az új természetesen továbbra is a legfontosabb harci fegyver marad, azonban a társadalom uralkodó rétegének és a királynak a helyzete most már mégsem teljesen e fegyver kezelésében tanúsított egyéni kiválóságától, hanem az uralmát biztosító szervezetnek az erejétől függ. Éppen azért az új most már nem csupán viselőjének egyéni társadalmi helyzetét jelképezi, tehát pl. azt, hogy harcos, nem pedig pásztor vagy kovács, hanem általában annak a szervezetnek, rendszerint fegyveres szervezetnek az erejét, amely az egész uralkodó rétegnek és a királynak is a társadalmi helyzetét biztosítja. Ilyen módon az uralkodó íja ekkor már annak az egész fegyveres erőnek a jelképe, amelyre hatalma támaszkodik, s ezért többé nem is szükséges, hogy gyakorlatilag használható fegyver legyen. Most már tehát megvan a lehetősége annak, hogy az új pusztá méltóságjelvénné alakuljon át. De ahogy az új az ezen a fokon létrejövő hatalmi ideológiában a király egész fegyveres erejének jelképe, ugyanúgy kifejezheti ennek az erőnek egy részét vagy egységét is, és ugyanúgy jelképezheti a királyi hatalom átruházását is valakire, hiszen a királyi hatalom csak mintegy egyesíti magában a fegyveres erő egyes szervezeti egységeit, azoknak vezéreit, sőt az egyes harcosok harci eszközeit, íjait is. Ilyen módon jut azután az új szerephez a fegyveres erő szervezetében, részben úgy, hogy az egyes fegyveres egységek, csapattestek, katonailag megszervezett törzsek, részben pedig e fegyveres szervezeti egységek vezetőinek jelvényéül használják. Bár az új ekkor már nem egyéni hatalmi eszköz az uralkodó vagy vazallusai számára, s talán mint díszes hatalmi jelvény harcra nem is használható, az uralkodóosztályban még elevenen él annak tudata, hogy helyzetét az íjnak mint harci eszköznek köszönheti. Később azonban a fennálló társadalmi rend létrejöttének konkrét történeti okai elhalványulnak a társadalom tudatában, és ekkor az uralkodói hatalomhoz fűződő képzetekben az új mágikus eszközzé válik, amellyel az uralkodó emberfölötti módon oldja meg a ráháruló feladatokat. Ezek a feladatok — mint az Aveszta esetében láttuk — megmaradhatnak a konkrét valóság határain belül, bekövetkezhet azonban a társadalom szemléletének olyanfokú elhomályosulása, hogy e feladatok is mágikus-vallásos jellegűekké alakulnak át. Ezzel az íjhoz fűződő hatalmi ideológia végső formájához értünk el.

22. Felmerül most az a kérdés, hogy a hun társadalomban az új hatalmi jelvénné válásának és a hozzáfűződő hatalmi képzeteknek milyen fejlődési fokát találjuk. Legelsősorban is arra kell rámutatnunk, hogy a hunok legfontosabb fegyvere is az íj volt. Ammianus Marcellinus leírásában ezt emeli ki a kard (ill. tőr) és a pánnya mellett (XXXI.2). E három fegyver közül azonban nem rendelkezett minden hun harcos mindegyikkel. A kard aránylag ritka fegyver volt még jóval későbbi időben is, úgyhogy általános fegyverként a

hunoknál csak az íj és a pányva jöhet számításba. Ez viszont arra mutat, hogy a hunok Kelet-Európában való megjelenésük idején még általában termelő-eszközeiket használták harci fegyvernek. Kétségtelen ugyanis, hogy az íj a vadászatnak, a pányva pedig a lovaspásztorokodásnak volt a legfontosabb eszköze. Később ez a helyzet az alánok legyőzése után megváltozott. A hunok részben jelentős fegyverzsákmányra tehetek szert, részben pedig közvetlen kapcsolatba kerültek a Fekete-tenger északi partvidékének görög városaival, amelyek jelentékeny ipari központok voltak, s fegyverszükségeiket innen könnyen beszerezheték. Az íj azonban később is legfontosabb fegyverük maradt. Természetesen az íj a hun társadalom fejlődésének abban a szakaszában, amikor mint vadászfegyver még legalább olyan fontos szerepet játszott mint harci-eszköz, aligha lehetett jelentős társadalmi különbségnek a kifejezője. Ebben a tekintetben változás akkor következhetett csak be, amikor a hunoknál az alánok, majd a gótok leigázása után mindinkább kifejlődött egy olyan harcos réteg, amely életszükségeit harc és rablás útján vagy a leigázott népekre kivetett adóból fedezte és jelentékeny vagyont gyűjtött össze magának. Ekkor már megvolt a lehetősége annak, hogy az íj hatalmi eszköz volta mellett egyúttal a hatalmi jelvény szerepét is játssza. Következtetésünk helyessége mellett szól az a tény, hogy a Dnyepervidéken, a novogrigorevkaí sírokból tűnnek fel először aranylemezzel borított íjak,⁶⁶ ahová a hunok csak a gótok leverése után nyomulhattak be. Ettől kezdve az íj a hun társadalom vezetőrétegénél már kétségtelenül a hatalmi jelvény szerepét játszhatta, anélkül azonban, hogy hatalmi eszköz volta megszűnt volna. Ezzel kapcsolatban emlékeztetünk arra, hogy még a pécsüszögi hun temetkezésben is valószínűleg olyan aranyborításos íj volt, amelyet fegyvernek is lehetett használni. A pécsüszögi lelet Valeria területére esik, ez pedig minden valószínűség szerint csak 407 után került a hunok kezére.⁶⁷ A pécsüszögi hun temetkezés tehát csak ezután az időpont után történhetett, azaz legkorábban 410 körül, de az is lehetséges, hogy még későbbi időben. Gondolhatunk ugyanis arra is, hogy közvetlenül a határszélre ilyen fejedelmi temetkezéseket talán mégsem helyeztek, már pedig Pannonia prima 433-ban bekövetkezett átadásáig Pécsüszög területe egészen közel eshetett a hun-római határhoz. Ha ez a feltevésünk helyes, akkor a pécsüszögi hun lelet csak 433 után kerülhetett a földre. Ebben az esetben arra következtethetünk, hogy a hun társadalomban az íj kettős, hatalmi jelvény és hatalmi eszköz szerepét egészen Attila hatalomra jutásáig megtartotta. De ha a pécsüszögi lelet 433 utánra való datálását nem is fogadjuk el, akkor is 410-ig minden bizonnyal megőrizte a hun aranyíj még hatalmi eszköz jellegét. Ezzel szemben, mint láttuk, a jakuszowicei temetkezés aranyíja már fegyverként nem használható hatalmi jelvény volt. Fentebb rámutattunk arra, hogy ilyen méltóság-

⁶⁶ A novogrigorevkaí aranyíjakra ld. László, AA ASH 1950.

⁶⁷ A. Alföldi: Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. II. Berlin—Leipzig 1926. 70.

mint láttuk, a jakuszowicei temetkezés aranyíja már fegyverként nem használható hatalmi jelvény volt. Fentebb rámutattunk arra, hogy ilyen méltóságjelvény, amely már pusztán jelképül szolgál, csak akkor jöhet létre, ha intézménnyé válik az a hatalom vagy méltóság, amelynek kifejezője. Ilyesmiről azonban csak egy államszervezet keretében, azaz egy osztálytársadalomban lehet szó. Ilyen módon a jakuszowicei aranyíj arról tanuskodnék, hogy a hunoknál létrejött már az államszervezetnek bizonyos formája, hogy a hun nemzetségi társadalom már osztálytársadalommá alakult át. Kérdés csak az, hogy ez az átalakulás mikor következett be, és hogy vajjon a történeti források mennyiben támasztják alá a régészeti anyagnak a vallomását.

Sajnos a jakuszowicei lelet a hun társadalom fejlődésének erre a fontos mozzanatára vonatkozólag nem ad pontos időbeli támpontot. Fennáll elsősorban az a lehetőség, hogy az aranyíjat évtizedekig is használták méltóságjelvényül, mielőtt a sírba tették volna. Másodsorban pedig egyelőre a jakuszowicei lelet földbekerülésének időpontját sem tudjuk pontosan meghatározni. Támpontul ugyanis legfeljebb csak az szolgálhat erre vonatkozólag, hogy mikor került a hunok hatalma alá az a terület, ahol a jakuszowicei temetkezés történt. Erre vonatkozólag terminus ante quem-ként szolgálhatnak a hunoknak a burgundokkal a Rajna mellett 430 körül vívott harcai⁶⁸, mert ez a távoli nyugati előnyomulás aligha képzelhető el a hun hatalomnak a Kárpátoktól északra eső területekre való kiterjesztése nélkül. Másrészt terminus post quem-ként számításba jöhet a Nagy-Alföld erősebb megszállása és Valerianak a rómaiak részéről történt átadása, ami nélkül szintén nehezen képzelhető el a nyugatlengyelországi területek meghódítása. Így a jakuszowicei temetkezés területe valószínűleg 410—430 között kerülhetett hun kézre, sőt ha ezt az eseményt kapcsolatba hozhatjuk a hunok nyugati előnyomulásával, akkor ezt az időközt hozzávetőleg 420—430-ra szűkíthetjük le. A jakuszowicei temetkezés tehát legkorábban a 430-as évek táján történhetett, de nem lehetetlen, hogy egy-két évtizeddel későbbi időbe esik. Végeredményben nagyon valószínűnek tarthatjuk azt, hogy a jakuszowicei temetkezés már Attila uralkodásának az idejébe esik, s ez egyeznék azzal a fenti eredményünkkel, amely szerint az aranyíj Attila hatalomra jutásáig még nem vált intézményes méltóságjelvényé.

23. Ha most eddigi eredményeinket a történeti forrásokkal való összehasonlítással, akkor legelsősorban azok a tények ötlenek szemünkbe, amelyekre már Thompson is felhívta a figyelmet a hun társadalom fejlődésének kérdésével kapcsolatban. Attila királyi hatalma messze felülmuta elődeiét. Egyedül uralkodott az összes hunokon és teljesen autokratikus uralkodóként jelenik meg az őt személyesen is ismerő Priskos tudósításában. A hunok egész népe tisztelte és rettegett tőle. Hatalma éppen olyan korlátlan volt békében, mint háború-

⁶⁸ E. A. Thompson: A history of Attila and the Huns. Oxford 1948. 66.

ban. Háborúkat indított, tárgyalásokat folytatott anélkül, hogy abba a hozzá legközelebb álló főemberek is beleszólhattak volna. Korlátlanul rendelkezett alattvalói és élete halála felett, ítéleteit ellenvetés nélkül végrehajtották. Attilának ez a hatalmi helyzete, mint Thompson helyesen állapítja meg, annyit jelent, hogy teljesen szétszakította azokat a kötelékeket, amelyekkel a nemzeti társadalom az egyéni hatalom érvényesülését megköti.⁶⁹ Valóban Attilának a hatalmi helyzete elképzelhetetlen még egy felbomló nemzeti társadalomban is.

Attila hatalmi helyzetének felel meg teljes mértékben a hun társadalomnak az uralkodói hatalomról alkotott ideológiája. Attilát alattvalói istennek tekintették. Amikor az akatzirok egyik törzsfőjét Attila magához hivatja, az azzal tér ki a meghívás elől, hogy »nehéz az embernek az isten színe elé járulni; mert ha már a nap korongjára sem lehet erősen rátekinteni, hogyan nézhetne meg akkor bárki is sértetlenül az istenek legnagyobbikát.⁷⁰ De nemcsak a hun hatalom központjától távoléló akatzirok látták emberfölöttinek Attila alakját és hatalmát, hanem közvetlen környezete, a hun előkelők is. Priskos beszéli el, hogy amikor a görög követek Edekonnak és Orestesnek, két hun főembernek a kíséretében Attila udvarába tartottak és Serdikében a hunokat lakomára hívták meg, a hunok vacsora közben Attilát, a görögök pedig Theodosioszt dicsőítették, de a görög tolmács rendkívül tapintatlanul megjegyezte, hogy nem helyes egy istent egy emberrel összehasonlítani, amennyiben Theodosiosz isten, Attila pedig ember. A hunok emiatt rendkívül feldühödtek, és csak nehezen voltak lecsillapíthatók.⁷¹ Ennek az egész történetnek csak akkor van igazán értelme, ha a hunok is Istennek tartották Attilát, akárcsak a görögök Theodosioszt⁷² Attilának a hatalmát és személyét tehát a hunok vezetőrétege is istennek tartotta. Ugyanennek a hatalmi ideológiának egy másik megnyilvánulását láthatjuk abban a történetben is, amelyet Priskos nyomán Jordanes beszél el. Egy pásztor észrevette, hogy egyik állatának lábát valami megsértette, és a vérnyomokat visszafelé követve egy földbeásott kardot talált. A kardot kiásta és elvitte Attilának, aki abban a hadiistennek régen tisztelt fegyverét ismerte fel, és azt tartotta, hogy birtoklása által most már biztosítva van számára a harci siker és az egész világ fölötti uralom (*arbitratur se totius mundi principem constitutum et per Martis gladium potestatem sibi concessam esse bellorum*).⁷³ A hun társadalomnak az uralkodói hatalomról alkotott ideológiája tehát Attilát emberfölötti személynek, istennek tartotta, s ennek megfelelően az egész világ fölötti uralom igényét tulajdonította neki. Egy olyasféle hatalmi ideológiát

⁶⁹ A History of Attila and the Huns. 162.

⁷⁰ Priskos: Excerpta de legationibus. Ed. C. de Boor. Berlin 1903. 130. A Priskos-hely értelemezésére vonatkozólag pedig Thompson, A History of Attila and the Huns. 97 és F. Altheim: Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum. I. Halle/Saale 1948. 207.

⁷¹ Priskos: Exc. d. leg. 123.

⁷² Ezt egymástól függetlenül három kutató is felismerte, ld. Váczy P.: Attila és hunjai. Szerk. Németh Gy. Budapest 1940. 114., Thompson: A History of Attila and the Huns. 104, 163 és Altheim: Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum. I. 207.

⁷³ Jordanes: Get. 35

láthatunk tehát magunk előtt, mint amelyet pl. az asszír uralkodói hatalommal kapcsolatban vagy Oguz kán legendájának ujugurírásos változatában is megfigyelhettük. A társadalmi rend élén álló uralkodót emberfölötti hatalommal rendelkezőnek s egyben az egész világrend urának, »a négy világtáj királyának« képzelik el. Ebben nyilvánvalóan a társadalmi rend szemléletének a természeti világra való kivetítését láthatjuk. Nagyon valószínű, hogy a hun hatalmi ideológiának hasonló megnyilvánulását figyelhetjük meg abban a dicsőítő énekben, amelyet Jordanes (Priskos után) szerint a hun lovasok Attila sírja körül énekeltek: qui inaudita ante se potentia solus Scythica et Germanica regna possedit nec non utraque Romani orbis imperia captis civitatibus terruit et, ne praedae reliqua subderentur, placatus praecibus annum vectigal accepit.⁷⁴ Altheim mutatott rá arra, hogy ebben az énekben bizonyos párhuzamosságot láthatunk a *Scythica et Germanica regna* és az *utraque Romani orbis imperia* között. A hun hatalom központjából szemlélve az északnyugatra eső *Germanicum regnum*-nak délnyugaton a nyugatrómai birodalom, az északkeletre eső *Scythicum regnum*-nak pedig délkeleten a keletrómai birodalom felel meg. Így a halotti énekben Attila mint a világ négy tájának megfelelő négy birodalomnak az ura, azaz mint a »négy világtáj« királya jelenik meg.⁷⁵

24. Attilának ez a hatalmi helyzete és a hozzá fűződő hatalmi ideológia valóban elképzelhetetlen még egy olyan nemzetségi társadalomban is, amelyben már fokozott mértékben kialakult a vagyonosok és szegények különbsége. Ha azonban ezt a tényt megállapítjuk, magától vetődik fel mindjárt a kérdés, hogy milyen társadalmi erőkre támaszkodott Attila hatalma, s milyen volt maga a társadalom, amelyen uralkodott. Ha megpróbálunk erre a kérdésre feleletet keresni, legelsősorban egy negatívum ötlük szemünkbe. Attilának a hatalma nem azokra a társadalmi intézményekre támaszkodott, amelyek a nemzetségi-törzsi társadalom vezetőinek hatalma és tekintélye alapszik. Nyoma sincs annak, hogy Attila hatalmát választás útján nyerte volna el. Eredetileg testvérével, Bledaival együtt uralkodik, őt azonban később meggyilkoltatja és kezébe veszi a hatalmat az összes hunok felett anélkül, hogy tetteibe a hunok tömegei bármi módon is beleszólnának. Nem találunk mellette semmi olyan szervet, amelynek határozataira vagy tanácsára intézkedései támaszkodnának. Nincsenek mellette törzsfők, akiknek hozzájárulása szükséges lenne a legfontosabb ügyek eldöntéséhez, nyoma sincs még csak a hunok közösségét képviselő tanácsnak sem. Láthatjuk tehát, hogy a hun társadalomban Attila uralkodása idején már nem találjuk meg azokat a társadalmi intézményeket, amelyek olyan jellemzőek a nemzetségi törzsi társadalomra. Ez a jelenség semmiképpen

⁷⁴ Jordanes : Get. 49.

⁷⁵ Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum. I. 221 sk. V. ö. még az ének jellegére és hitelességére vonatkozólag Altheim : Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum. II. Halle/Saale 1950. 44 skk. és Thompson : A History of Attila and the Huns. 151 sk.

sem tulajdonítható a források hézagos voltának. Attiláról és környezetéről egészen közvetlen forrásunk van: Priskosnak a leírásai, aki több ízben is megfordult a hunoknál, közvetlen közelből figyelte meg életüket, és leírásaiban a legapróbb részletességig meg is rögzítette megfigyeléseit. Így egyáltalában nem valószínű, hogy pl. egy népgyűlés vagy törzsfői tanácskozás vagy egy öregek tanácsának a megléte figyelmét elkerülte volna. Nem találjuk kézzelfogható nyomát a hunoknál Attila uralma alatt a rokonságon alapuló nemzeti vagy törzsi szervezetnek sem. Vannak ugyan egyes kutatók, akik szerint a hun törzsek *κατὰ φύλα καὶ γένη* tagolódtak Attila korában is, ez a feltevés azonban egy tévedésen alapszik. Priskos tudósít ugyanis arról, hogy az akatzirok népének *κατὰ φύλα καὶ γένη* voltak vezérei.⁷⁶ Egyes kutatók már most az akatzirokat hunoknak tartják, s így Priskos adatát egyszerűen a hunokra vonatkoztatják.⁷⁷ Ezzel szemben azonban legelőször is arra kell rámutatnunk, hogy a *κατὰ φύλα καὶ γένη* tagolódás nem egy törzsre, hanem egy egész népre vonatkozik, mert Priskos az »akatzirok népé«-ről (*τό τῶν Ἀκατιῶν ἔθνος*) beszél. Így a *φύλα καὶ γένη* kifejezés csak »törzseket« és »nemzetségeket« jelenthet. Ebben a jelentésben találjuk meg ezt a kifejezést mind az ókori, mind a bizánci görögségben is.⁷⁸ Ahhoz tehát nem férhet kétség, hogy az akatzirok valóban »törzsek«-re és »nemzetségek«-re tagolódtak, s az is valószínű, hogy ez a tagolódásuk rokonságon alapuló társadalmi szervezet volt. Semmi nyomát nem találjuk ugyanis nálunk olyan központi hatalomnak, amely ezt a szervezetet más, pl. területi alapon mesterségesen megteremthette volna. Törzseik laza szövetségben éltek egymás mellett csupán tekintélyével emelkedett ki törzsfőik (*βασιλεῖς τοῦ ἔθνους*) egyike a többi közül. Nagyon is kérdéses azonban az, hogy ezt a képet szabad-e minden további nélkül az Attila uralkodása alatti hun társadalomra átvinnünk. Az akatzirokat általában nem hun népnek tartják, sőt vannak akik egyenesen nem török népet látnak bennük.⁷⁹ Csak Thompson igyekezett az utóbbi időben azt a feltevést megalapozni, hogy az akatzirok a hunoknak egyik törzsét alkották.⁸⁰ Ennek a feltevésnek egyetlen alapja azonban mindössze az, hogy Priskos az akatzirokat hunoknak nevezi.⁸¹ Thompson Burynak arra a

⁷⁶ Exc. d. leg. 130.

⁷⁷ Ld. pl. *Altheim*: *Literatur und Gesellschaft*. I. 217.

⁷⁸ A *φύλον* szót »törzs« jelentésben megtaláljuk már Homerosnál, II. 2, 840. Mellette ugyan-csak »törzs« jelentésben használatos az ókori és a bizánci görögségben a *φυλή* szó is, ld. pl. Aristoteles, *De Ath. rep.* 5 frg. ed. Thalheim (itt együtt fordul elő a *γένη* nemzetségek kifejezéssel), továbbá Dionysios Hal. 2, 7, 2, ahol a *φυλή* = római tribus (ld. *Altheim*: *Epochen der römischen Geschichte*. I. Frankfurt/Main 1934. 72) stb. A bizánci görögségben a Maurikios-Taktikában *κατὰ γένη καὶ φυλὰς* »nemzetségek és törzsek szerint« kifejezést találunk, míg Konstantinos Porphyrogenetész *»törzs«* értelemben a *γενοῦ* szót használja (ld. pl. De adm. imp. 37₃₄, 40₄ stb. ed. Moravcsik). A priskosi szóhasználattal egyezően Olympiodoros a törzsszövetségek vezetőjének megjelölésére a *φύλαρχος* szót használja (3. és 17. frg. HGM I. 451, 456. ld. *Thompson*: *A History of Attila and the Huns*. 8 és 58.).

⁷⁹ Ld. pl. *Németh Gy.*: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest 1930. 138. Az egész kérdésre vonatkozólag ld. legújabban *D. Sinor* JA 235 (1946—47) 2.

⁸⁰ *A History of Attila and the Huns*. 11, 95 skk. Thompson véleményéhez csatlakozott *Altheim* is, *Literatur und Gesellschaft*. I. 207.

⁸¹ Exc. d. leg. 586.

később sajátmaga által is feladott gondolatára hivatkozva, hogy Priskos a »hun« megjelölést eltérőleg a »szkitá«-tól még nem általános »északi nomád, északi barbár« értelemben használja, ennek az adatnak nagy jelentőséget tulajdonít és etnikai meghatározásnak tekinti. A helyzet azonban korántsem ilyen egyszerű. Elsősorban nem áll fenn Thompsonnak az az állítása, hogy a »hun« nevet csak sokkal később használják általános értelemben más népek, mint pl. khazárok, besenyők stb. megjelölésére. A »hun« névnek általános használata már közvetlenül Priskos után Malalasnál, Prokopiosnál, Agathiasnál stb. megtalálható,⁸² nincs tehát egyáltalán olyan időbeli hiátus, amely a »hun« megjelölésnek Priskosnál állítólag megfigyelhető pontos etnikai terminusként való használatát későbbi általános jellegű alkalmazásától elválasztaná. De még ha nem is általános »északi nomád« értelemben használta Priskos a »hun« nevet, akkor sincs semmi támpontunk arra vonatkozólag, hogy mi határozza meg számára ennek a fogalomnak a tartalmát. Mivel az etnográfiai szempont nála teljesen háttérbe szorul, s mivel a legfontosabb etnikai meghatározó jegy, a nyelv tekintetében ismeretei a hun birodalom népeire vonatkozólag rendkívül szegényesek voltak,⁸³ teljesen valószínűtlen, hogy a »hun« megjelölésnek meghatározott etnikai tartalma lett volna számára. Ebből mindenesetre az is kétségtelen, hogy Priskosnak Ἀκατιροὺς Οὐρνοὺς kifejezéséből nem szabad azt a következtetést levonnunk, hogy az akatzirok etnikailag is hunok voltak. Inkább még arra gondolhatunk, hogy a »hun« megjelölés Priskos számára politikai tartalmú terminus volt. Így tehát az akatzirok hun voltának egyetlen bizonyítéka is teljesen elesik. De emellett még egy másik megfigyelés is ellene szól annak, hogy Priskos tudósítása alapján az akatzirokat hunoknak tartsuk. Priskos sohasem nevezi az akatzirokat a hunok egyik törzsének, mint ahogy Thompson állítja,⁸⁴ hanem öt említésük közül négy alkalommal mint az »akatzirok népérlők« beszél róluk. Ez a tény világosan azt mutatja, hogy Priskos az akatzirokat a hunokkal szemben külön népnek tekintette. Így kétségtelenné tarthatjuk, hogy az akatzir nemzetségi és törzsi szervezet megléte semmi támpontot nem nyújt hasonló társadalmi rendnek a feltevésére az Attila uralma alatt álló hun társadalomban. Ez a jelenség annál is szembetűnőbb, mert alig néhány évtizeddel korábban, 412 körül Olympiodoros még laza törzsszövetséget talált náluk, amelynek az élén csak az egyik kiemelkedő törzsfő, ὁ τῶν ἑγγῶν πρῶτος állott.⁸⁵ Bár Olympiodoros a hunok törzsi és nemzetségi szervezetéről nem mond bővebbet, ha adatát Ammianus pár évtizeddel korábbi leírásával összevetjük, megállapíthatjuk, hogy a hunok az V. század első évtizedében minden valószínűség szerint még a régi, rokonságon alapuló nemzetségi szervezetben, és a korlátlan uralkodói hatalmat nem ismerő laza törzsszövetségben éltek. Ez annyit jelent, hogy a hun társadalom szervezetének az Olympiodoros

⁸² Moravcsik: Byzantinoturcica. II. Budapest 1943. 199.

⁸³ Ld. mindössze Exc. d. leg. 131₁₂, 14, 135₁₄₋₁₅, 145₁₂₋₁₃.

⁸⁴ A History of Attila and the Huns. 95.

⁸⁵ Olympiodoros, 18 frg. HCM I 457.

tudósítása és az Attila uralkodása közé eső időben döntő változáson kellett keresztül mennie.

25. Ez a változás valóban szembeötlő módon jelentkezik is akkor, ha a fentebbi negatívumok után megpróbálunk pozitív választ keresni arra a kérdésre, hogy milyen társadalmi erőre vagy szerv ezetre támaszkodott Attila hatalma. Ha ilyen szempontból legmegbízhatóbb forrásunkat, Priskosnak a tudósítását átvizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy Attila uralmát egy olyan rétegre építette fel, amely felül állott a nemzetségi és törzsi kötelékeken. Ez a réteg Priskosnál a *λογάδες* vagy *ἐπιτήδαιοι* megjelölést viseli, tehát Attilának a »kiválasztottjai, kiszemeltjei« vagy »hívei« voltak. Közülük néhánynak a nevét is ismerjük Priskos tudósításából: Onegesios, Skottas, Berichos, Edekon, Esłas, Orestes. Ezek természetesen csak a legkiemelkedőbbek, mert számuk Priskos kifejezéséből következtetve elég nagy lehetett, és egy olyan réteget alkották a hun társadalomnak, amelyet még a külső szemlélő — Priskos — is világosan megkülönböztethetett. Attila ezeket a »kiválasztottjait«, »híveit« küldte diplomáciai tárgyalásokra Konstantinápolyba, ezek hozták el az évi adót a keletrómaiaktól, ezek állottak fegyveresen őrséget Attila körül, és kísérték el harcosaikkal a hadjáratokra, ezeket küldte Attila sokszor önállóan is harci feladatok megoldására.⁸⁶ Azt mondhatjuk tehát röviden, hogy Attilának ezeken a »hívein« alapult a hun birodalom egész igazgatása, rájuk támaszkodott Attila egész hatalma, ezek voltak, akik — mint Mongolok Titkos Története Dzsingisz kán »híveiről« mondja — »vele együtt alapították meg a birodalmat és vele együtt minden fáradságot elviseltek«.

Önmagától vetődik fel már most az a kérdés, hogy kik is voltak Attilának ezek a »kiválasztottjai« és »hívei«. Ha ennek a rétegnek Priskosnál közelebről megfogható képviselőit szemügyre vesszük, akkor a következő képet kapjuk. Orestes római származású volt és úgy csatlakozott Attilához. Edekon más forrás szerint a skireknek, egy germán törzsnek volt a feje. Onegesios, Skottas, Esłas és Berichos etnikai hovatartozása felől forrásaink nem tájékoztatnak, annyit azonban mindenesetre megállapíthatunk, hogy valószínűleg germán nevet viseltek (ld. később), s ez bizonyos mértékben amellet szól, hogy germán származásúak is voltak. Attilának névszerint ismert »kiválasztott« emberei közül tehát öt valószínűleg különböző germán törzsekből származott, egy pedig római volt. Természetesen könnyen lehet a véletlen játéka is az, hogy Attila hat közelebről ismert »híve« közül öt germán nevet visel, egy pedig római származású, sőt bizonyosra vehetjük, hogy ennek a rétegnek a zöme vagy jelentős része a tulajdonképpeni hunok közül került ki. Mégis ezek a nevek önmagukban is sokat mondanak számunkra. Világos bizonyítékai ugyanis annak, hogy az a réteg, amelyre Attila hatalma támaszkodott, nem azonos a régi, rokonságon alapuló hun nemzetségi és törzsi szervezet vezetőivel. A hat főember közül Priskos csak egyről említi meg, hogy előkelő származású volt, azt azonban

⁸⁶ Thompson : A History of Attila and the Huns. 163.

egyről sem, hogy valamelyik hun törzsnek a vezére lett volna. Amikor egyiküknek, Berichosnak a hatalmát jellemezni akarja, akkor azt jegyzi meg róla, hogy »a szkita földön sok falunak az ura«. ⁸⁷ Nyilvánvaló, hogy Attilának többi »hívei« is kisebb vagy nagyobb területnek az urai voltak, s területükön fegyveres erjükkel tartották fenn Attila uralmát és szedték be részére az adót. Így Priskosnak ez az adata rendkívül fontos a hun társadalom jellegének megítélése szempontjából. Azt mutatja ugyanis, hogy a hunoknak régi, vérrokonságon alapuló nemzetségi és törzsi szervezete területi felosztáson alapuló társadalomszervezetté alakult át.

26. Mit jelent a hun társadalom szervezetének ez az átalakulása? Láttuk, hogy Attilának a hatalmi helyzete, az ehhez kapcsolódó hatalmi ideológia elképzelhetetlen egy nemzetségi társadalomban. Ugyanilyen nehezen képzelhető el azonban egy ilyen társadalomban az a hatalmi szervezet is, amelyre Attila uralma támaszkodott. Ebben a hatalmi szervezetben egy kialakulóban levő *államszervezet* áll előttünk, amely a hun uralkodóosztály uralmát volt hivatva biztosítani nemcsak a leigázott népek, hanem a szabad hunok szegény rétege fölött is. Ilyen módon Attilának az uralma alatt lényegében egy hun állam keletkezésének a folyamata indul meg. Ennek a folyamatnak a gyökerei természetesen korábbi időbe nyúlnak vissza. Olympiodoros tanúsága szerint követjárása idején 412-ben a hunok még törzsi szervezetben éltek, minden törzsnek megvolt a maga törzsfője, s közülük a legtekintélyesebb volt az egész törzsszövetségnek a vezére. Ez a társadalmi szervezet azonban, amely még a régi nemzetségi renden alapult, mindinkább alkalmatlanná vált azoknak a feladatoknak a megoldására, amelyek elé a hunokat hódításaik állították. A leigázott népek fölött ugyanis uralmukat csak úgy tarthatták fenn, ha erőiket egyesítették és megszervezték. Ez azonban csak erős központi hatalom mellett volt lehetséges, a régi nemzetségi szervezet erre képtelen volt. Emellett a hun társadalomban a hódítások eredményeképpen mindjobban megnövekedtek a vagyoni különbségek. A dnyepervidéki gazdag hun temetkezések arról tanuskodnak, hogy a hunok vezetőrétege ebben az időben már jelentékeny gazdagságra tett szert. A későbbi hódítások során, amikor a hunok Közép- és Nyugat-Európa népeinek egy részét is hatalmuk alá hajtották, a vagyoni különbségek még nagyobbak lettek náluk, s a meghódított népek számának növekedésével egyidejűleg mind erősebb hatalmi szervezet vált szükségessé fékentarításukra. Amikor a hunok a rabszolgáltató római birodalommal közvetlen kapcsolatba kerültek, egyre nagyobb mértékben kezdett kifejlődni náluk a rabszolgaság intézménye is, mégha egyelőre a partiarchális rabszolgaság keretei között is maradt. Ilyen körülmények között a régi hun nemzetségi és törzsi szervezet olyan feladatok előtt állott, amelyeknek megoldására képtelen volt. A hun társadalomnak ezek a

⁸⁷ Exc. d. leg. 147₁₁₋₁₂

belső és külső problémái vezettek végül is a hun államszervezetnek a kialakításához, amely egyúttal a régi nemzetségi társadalomnak a felbomlását és osztálytársadalommá való átalakulását jelentette. Ez a folyamat legvilágosabban az uralkodói hatalom fejlődésében figyelhető meg. A központi hatalom megerősödése a hunoknál Octar és Ruas uralkodása alatt kezdődik meg. Octar halála után Ruas már egyedüli vezetője volt a hun törzsszövetségnek. Uralmuk azonban Jordanesnek a határozott állítása szerint még nem terjedt ki az összes hunokra.⁸⁸ De nemcsak ebben különbözött hatalmuk az Attilától. Octar és Ruas uralma még nem törte szét teljesen azokat a kötelékeket és korlátokat, amelyeket az uralkodói hatalom elé a régi nemzetségi szervezet állított. Erre mutat legalább is valószínűleg az uralkodói hatalom öröklésének ebben az időben megfigyelhető rendje. Attila és Bléda előtt Octar és Ruas állott a hun törzsek élén, és semmi nyoma nincs annak, hogy harmadik testvérük, Mundiuchos — Attilának és Bledának az apja — velük együtt uralkodott volna.⁸⁹ Rendkívül érdekes mármost megfigyelni, hogy haláluk után nem fiaik, de nem is még később, Attila utolsó éveiben is, életben levő negyedik testvérük Oebarsios örökölte az uralkodói hatalmat, hanem unokaöccseik: Attila és Bleda. A törzsfői hatalomnak ugyanezt az öröklési rendjét láthatjuk később a besenyőknél is, akiknek törzsfőiről Konstantinos Porphyrogenetos a következőket mondja:

»Ezek halála után az uralmat unokatestvéreik vették át. Ugyanis náluk az a törvény és régi szabály volt érvényben, hogy nem áll hatalmukban méltóságukat fiaikra és testvéreikre átszármasztatni, hanem az is éppen elég, ha azok, akik azokat viselik, életük fogytáig uralkodnak, haláluk után pedig vagy unokatestvérüket vagy unokatestvéreik fiait teszik meg azzá, nehogy a méltóság kizárólag a nemzetség egyik ágán szálljon tovább, hanem az oldalágiak is örököljék és elnyerjék a tisztséget; idegen nemzetségből azonban nem csúszik be senki és nem lesz fejedelem.⁹⁰

⁸⁸ Get. 35: ... Octar et Roas, qui ante Attilam regnum Hunnorum tenuisse narrantur, quamvis non omnino cunctorum, quorum ipse (sc. Attila). — Az uralkodói hatalom fejlődésének folyamatát a hunoknál újabban Thompson rajzolta meg a források alapos felhasználása alapján, ld. A History of Attila and the Huns. 58 skk., 161 skk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy már jóval előtte helyesen rajzolta meg a hun uralkodói hatalom fejlődését Váczy P.: Attila és hunjai. Szerk Németh Gy. 103 sk.: »A hunok szintén csak idővel alakítottak ki egy szorosabb politikai szervezetet. Amikor átlépték a Volgát, és az alánokat, majd a gótokat hatalmuk alá hajtották, még korántsem engedelmeskedtek egyetlen fejedelem parancsának... Ha hinni lehet Ammianusnak, akkor a gótverő Balambér sem volt egyeduralgó, csupán a legelőkelőbb törzsfő... A politikai hatalom megoszlik az egyes törzsfők között, a »fejedelem« még nem több mint »primus inter pares«... 412 körül a hunok nagyfejedelme, Karaton még mindig csak »az első a többi fejedelem között«... A nagyfejedelem hatalma csak Oktar (megh. 430) és Ruga (megh. 434) uralkodása alatt erősödik meg a törzsi és népi fejedelmek rovására. Ők már igazi nomád uralkodók Attila fajtájából«. — Sem Váczy, sem Thompson nem ismerte fel azonban világosan a hun uralkodói hatalom fejlődésének társadalmi és anyagi alapjait.

⁸⁹ Téved tehát Thompson, aki szerint (A History of Attila and the Huns. 63 Mundiuchos Octarral és Ruasszal együtt uralkodott. Jordanes: Get. 35 pontosan a következőket mondja: ... Attila patre genitus Mundzuc, cuius fuere germani Octar et Roas, qui ante Attilam regnum Hunnorum tenuisse narrantur... Mundiuchos tehát nem uralkodott együtt Octarral és Ruasszal.

⁹⁰ De adm. imp. 37. (= Bíborbanszületett Konstantin, A birodalom kormányzása. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította Moravcsik Gyula. Budapest 1950. 166—167.)

A törzsfői hatalom öröklésének ez a rendje két fontos fejlődési mozzanatról tesz tanúbizonyságot. Az egyik az, hogy a törzsfői hatalom már öröklődővé vált, azaz bizonyos mértékben már megszilárdult: a törzsfő nem egyszerű katonai vezető többé, aki helyett bármikor mást választhattak. A törzsfői hatalom tehát már bizonyos mértékben túlnőtt a régi nemzetségi szervezet korlátain. Másrészt azonban teljes mértékben érvényesült még a régi nemzetségi szervezet egyenlősége a törzsfői hatalom öröklésében a törzsfő nemzetségén belül. Ez a magyarázata annak, hogy a törzsfői hatalom nem maradt meg egy családban, hanem átment mindig az oldalágakra. Ez természetesen azt jelentette, hogy az uralkodói hatalomnak egyelőre még korlátokat szabott az uralkodó saját nemzetsége. Így a hun uralkodói hatalom öröklésének rendje Attila hatalomra jutásának idején még egy átmeneti állapotról tanúskodik. A döntő változás Attilával következik be, aki a régi nemzetségi szervezetnek a korlátait megpróbálja felszámolni. Megöleti elsősorban testvérét, Bledát, azután nemzetségének többi tagjait.⁹¹ Sőt még nemzetségének azokat a tagjait is tovább üldözi, akik bizánci területre menekültek. Kettőt közülük Priskos névszerint is megemlíti, Mamát és Atakamot, akiket — amikor a bizánciak kiadták őket — a hunok nyomban kivégeztek.⁹² De természetesen nemcsak saját nemzetségének tagjai álltak útjába Attilának abban a törekvésében, hogy korlátlanra tegye uralkodói hatalmát, hanem azok a hun törzsfők is, akik még a régi nemzetségi és törzsi szervezetre támaszkodhattak vele szemben. Hogyan végezte el Attila a régi törzsszervezetnek a felszámolását, erre vonatkozólag hallgatnak forrásaink. Arról azonban beszámol Priskos, hogy a hun vezetőrétegnek számos tagja inkább a bizánciakhoz menekült, minthogy Attila uralma alatt éljen, s mikor a bizánciak kénytelenek voltak kiadni őket, inkább választották a halált, mint hogy Attila kezébe kerüljenek.⁹³ A régi törzsi és nemzetségi szervezet vezetőivel szemben Attila azokra a »kiválasztott«-jaira és »híveik«-re támaszkodott, akiknek rétege olyan élesen szembetűnik Priskos tudósításában. Ezek között nagyszámban voltak bizonyára olyan hun harcosok, akik már a régi nemzetségi szervezetben is kiemelkedtek és most csatlakoztak Attilához, de bizonyára voltak közöttük olyanok is, akik kiemelkedő helyzetüket teljesen Attilának köszönhették. Ezekhez tartoztak elsősorban azok a germán harcosok és törzsfők, akik, mint Edekon, Attila közvetlen személyes szolgálatába állottak. Attilának ezek a »híveik« személyükben teljesen tőle függtek, kiemelkedő helyzetüket neki köszönhették, s így természetesen sokkal erősebb támaszt jelentettek számára a régi hun törzsi szervezet vezetőinél. Ezek mellett Attila foko-

⁹¹ Jordanes: Get. 35: ... (Attila) *augmentum virium parricidio quaerit, tendens ad discrimen omnium nece suorum.*

⁹² Exc. d. leg. 122₁₆ skk. *οἱ δὲ παρὰ Ῥωμαίους καταφρονῶντες ἐξεδόθησαν βαρβάροις, ἐν οἷς καὶ παῖδες Μάμα καὶ Ἀτακάμ τοῦ βασιλείου γένους, οὗς ... οἱ παρειληφότες ἐσταύρωσαν ...*

⁹³ Exc. d. leg. 577₂₅ skk. ... *ὄν [sc. φηγάδων] πλείστοις Ῥωμαῖοι ἀπέκτειναν ἀπειθοῦντας πρὸς τὴν ἐκδοσιν, ἐν οἷς καὶ τῶν βασιλικῶν ὑπῆρχον Σκυθῶν, οἱ ὑπὸ Ἀτιλίᾳ τάττεσθαι ἀνηράμενοι παρὰ Ῥωμαίους ἀφίκοντο.*

zottabb mértékben támaszkodott a leigázott népek egyes fejedelmeire is. Jordanes különösen kiemeli Valamir keleti gót és Ardaricus gepida fejedelmeket, mint akik Attilának legmegbízhatóbb hívei, eszközei és tanácsadói voltak.⁹⁴ A régi hun nemzetségi és törzsi társadalom intézményeinek a felszámolása és egy olyan hatalmi szervezetnek a létrehozása, amely a régi nemzetségi egyenlőség helyett korlátlan hatalmat biztosított Attilának az összes hunok felett, természetesen elmélyítette azokat az ellentéteket, amelyek a hun társadalomban kisebb mértékben már korábban is fennállottak. Az Attila által kialakított államszervezet nemcsak a régi nemzetségi és törzsi szervezet vezetői ellen irányult, hanem egyúttal a hun uralkodórétég uralmát is biztosította az egyszerű hun pásztorok felett. A hun uralkodórétég és a szegény hunok tömegei közötti ellentétek megnövekedése tükröződik abban a feltűnő jelenségben is, hogy a hunok közül sokan a bizánciakhoz szöktek Attila uralma alól. Hogy ennek a ténynek maga Attila milyen jelentőséget tulajdonított, misem mutatja jobban, mint az, hogy minden Bizánccal folytatott tárgyalás alkalmával követelte ezeknek a szökevényeknek a kiadatását. Ennek az oka természetesen nem az volt, hogy — mint Thompson felteszi⁹⁵ — szüksége lett volna ezeknek a szökevényeknek a munkaerejére, hiszen ezeket, mint a fentebb idézett példa mutatja, többnyire kivégezték. Ez a kíméletlen hajsza az uralma alól megszökő hunok ellen természetes következménye volt az általa kialakított államszervezet elnyomó politikájának, amellyel nemcsak a leigázott népekre, hanem a hunok széles rétegeire is ránehezedett. Ebben az összefüggésben nyer teljes jelentőséget számunkra az a tény, hogy Attila »hiveik«-ból és »kiválasztott«-jaiból a maga számára testőrséget alakított, s ez pontosan szabályozott beosztás szerint teljesített szolgálatot körülötte.⁹⁶ Ez a testőrség nyilvánvalóan ugyanúgy alapmagja volt fegyveres erejének és uralkodói hatalmának, akárcsak később Dzsingisz kán uralmának a tegezviselés jogával felruházott testőrcsapatok. Attila uralkodása alatt tehát megindul a hun társadalom osztálytársadalommá való átalakulása, és ennek megfelelően a hun uralkodó réteg eszközeül szolgáló államszervezetnek a kiépítése. Természetesen a kialakuló hun osztálytársadalom alapvető jellegét nem csupán a hun uralkodó réteg és a szegény hun pásztorok közti ellentét határozza meg. A hun társadalom ismerte a rabszolgaság intézményét is, és a hódítások és rablóhadjáratok során rengeteg rabszolgára tettek szert, úgyhogy a rabszolgák tömegének megnövekedése lassan valószínűleg már túlvezetett a patriarchális rabszolgatartás formáján. Ezzel együtt azonban a hun rabszolgatartók és a rabszolgák közötti ellentétnek is el kellett mélyülnie. Hogy ilyen jelenségek valóban nem hiányoztak, azt világosan mutatja Priskos

⁹⁴ Get. 38.

⁹⁵ A History of Attila and the Huns. 177. sk.

⁹⁶ Ld. Priskos: Exc. d. leg. 580₁₄ skk.: τοῦ (sc. Ἐδέκωνος) ἀποκρημαμένον ὡς καὶ ἐπιτήδειος εἶη τῷ Ἀττίλῃ καὶ τὴν αὐτοῦ ἅμα τοῖς εἰς τοῦτο ἀποκεκριμένοις λογάσω ἐμπιστεύεται φυλακῆν, (ἐκ διαδοχῆς γὰρ κατὰ ἡμέρας ἕκαστον αὐτῶν ἔλεγε μεθ' ὄπλων φυλάττειν τὸν Ἀττίλῃν)...

egyik megfigyelése. Eszerint az egyik alkalommal hazafelé tartva hun földről, két megkötözött hun rabszolgával találkoztak, akik a háború alkalmával uraikat megölték és akiket a hunok ezért aztán kivégeztek.⁹⁷ Így az Attila uralma alatt kialakuló hun államban már valószínűleg játszottak bizonyos szerepet a rabszolgatartó viszonyok is.

27. A történeti forrásadatok vizsgálata tehát igazolta azt a hun aranyíjleletek alapján levont következtetésünket, hogy Attila uralkodása alatt a hunoknál már létrejött az államszervezetnek bizonyos formája. A feladatunk már most csak az, hogy megvizsgáljuk a hun aranyíjnak mint méltóságjelvénynek a szerepét ebben az államszervezetben. Attilának a hatalmi szervezete, mint láttuk, »kiválasztott«-jaira, »híveik«re épült fel. Ezek alkották testőrségét, kísérték el fegyveres erőikkel a hadjáratokra és biztosították uralmát a leigázott népek és a hun társadalom szegény- és rabszolga rétege felett. Attilának ezek a »híveik« kisebb, vagy nagyobb területeknek voltak az urai, nagyon valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy ezeken a területeken ők tartották fenn a hun uralmat és ők szedték be a leigázott lakosságtól az adót Attila számára. Ez annyit jelent, hogy a hun birodalom bizonyos területi egységekre lehetett osztva, s ezeknek az élén Attilának a »híveik« állottak fegyveres erőikre támaszkodva. Egy ilyen területnek, az akatzirok és a pontuszi Szkitia más népei területének állott az élén magának Attilának egyik fia is.⁹⁸ Mivel Attilának ezek az egyes területek élén álló hívei — mint ezt Edekon esetében Priskos tudósításából közvetlenül tudjuk is⁹⁹ — bizonyos nagyságú fegyveres erővel rendelkeztek, így a hun birodalomnak ez a területi felosztása, a hun fegyveres erőnek bizonyos felosztását, szervezeti formáját is jelentette. Hogyan viszonylott a hun állam szervezetének ez a formája a régi hun törzsi és nemzetségi szervezethez — erre a kérdésre a források hézagosa miatt nehéz feleletet adni. Nagyon valószínű, hogy az új szervezet mellett bizonyos mértékben a régi is tovább élt. Ezt látjuk legalábbis a mongol államszervezet kialakulásánál is. A fegyveres erőnek Dzsingisz kán által kialakított új szervezetén belül a régi törzsszervezet maradványai továbbra is fennmaradtak. Így pl. a Mongolok Titkos Történetének előadása szerint Dzsingisz kán egyik »hívének«, aki a »tegezviselő« méltóságot jelentő *Horči* nevet viseli, így osztja ki feladatát és területét :

»*Horči* soll zu den dreitausend Ba'arin noch von den Adarkin die Činos, To'oles und Telenggut mit den Beiden Taħai und Asiħ nehmen und sie damit auf zehntausend auffüllen. Über diese soll *Horči* das Kommando führen. Ich gebe ihm das Kommando über die Zehntausend

⁹⁷ Exc. d. leg. 147₁₇ skk.

⁹⁸ *Priskos* : Exc. d. leg. 139₂₃ sk.

⁹⁹ Exc. d. leg. 580₃₀ sk.

schaft, um ihn als Grenzwacht gegen die Waldvölker zu haben, so dass er seine Weidegebiete beliebig wählen darf bis hin zu den Waldvölkern am Erdiſ entlang. Ohne Einverständnis des Hōrci dürfen die Waldvölker weden so noch so verfahren. Wenn sie ohne sein Einverständnis handeln, wird man mit ihnen kurzen Prozess machen.«¹⁰⁰

Ebból az adatból világosan láthatjuk, hogy a régi törzsi szervezetnek a maradványai az új szervezetben is tovább élhettek. Így volt ez valószínűleg a hunoknál is. Még fokozottabb mértékben fennmaradhatott a régi törzsi és nemzeti szervezete azoknál a hunoknak meghódolt népeknél, amelyek saját törzsfő, vagy fejedelem vezetése alatt állottak. Ez lehetett a helyzet pl. a keleti gótoknál és a gepidáknál is, akiknek vezérei ill. fejedelmei jelentékeny tekintélyre és befolyásra tettek szert Attila »hívei« között is. Ezek a népek adózásra és a hunok mellett harcoló fegyveres erő kiállítására voltak kötelezve, de egyébként saját törzsfőik alatt éltek tovább. Attila igyekezete természetesen arra irányult, hogy ezeket a népeket is hatalmi szervezetének ellenőrzése alá vonja, ezért rendeli pl. a megbízhatatlanoknak bizonyult akatzirok fölé egyik fiát törzseik régi vezetőinek helyére. Attila »hívei« tehát személyes bizalmi emberei voltak, akiknek segítségével a régi hun törzsi szervezetet egy jellegében teljesen új hatalmi szervezetté alakította át. Ezek a »kiválasztott« bizalmi emberek voltak a fegyveres erő vezetői, parancsnokai is, és sok esetben — mint pl. Edekon¹⁰¹ — kiváló harcosok hírében állottak. Így egészen természetesnek tarthatjuk, hogy hatalmi jelvényül valamilyen fegyvert és pedig nyilvánvalóan azt, amelyik a hun társadalomban a legfontosabb szerepet játszott, az íjat és a nyílat viselhették. Ez az eredmény pontosan egyeznék a régészeti leletanyagnak, a jakuszowicei és pécs-üszögi temetkezések aranyíjainak a vallomásával. Az íj azonban csak úgy válhatott a hun államszervezetben Attila bizalmi embereinek hatalmi jelvényévé, ha az uralkodói hatalom jelvényének a szerepét játszotta maga Attila számára is. A kérdés már most tehát az, hogy nyújt-e valamilyen támpontot a történeti forrásanyag annak feltevésére, hogy magának Attilának a hatalmi jelvénye is az íj és nyíl volt.

28. Ha erre a kérdésre választ keresünk, mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy az íj mint hatalmi jelvény ismeretes volt már jóval az európai hunok megjelenése előtt az ázsiai hiung-nu-knál. Kr. e. 52-ben Hu Han Szie hun fejedelem aláveti magát a kínai császárnak és megjelenik udvarában. Az eseményt a C'ien Han su 94b fejezete a következőképpen írja le :

»Im 1. Monde erschien der *Tan-hu* im Palast zu *Kan-ts'uan* beim Sohn des Himmels zur Audienz. *Han* bevorrechtete ihn mit einem ganz

¹⁰⁰ *Haenisch* : i. m. 99.

¹⁰¹ *Priskos* : Exc. d. leg. 124₆ sk.

besonderen Zeremoniell und liess ihm den Platz oberhalb der Lehns-herren und Könige einnehmen ; die Herolde kündigten ihn als »Untertan« an, ohne seinen Namen auszusprechen. Der Kaiser schenkte ihm einen (zeremoniellen) Anzug mit Mütze und Gürtel, ein goldenes Siegel mit einem Siegeltuch, das mit einem aus der *li*-Pflanze gewonnenen Stoff gefärbt war, dazu noch Gegenstände aus Jaspis, ein Schwert, einen Gürtelsäbel, einen Bogen mit vier Bund Pfeilen, zehn Prunklanzen, einen bequemen Wagen, einen Sattel und Zaum, 15 Pferde, 20 Pfund Gold, 200 000 Münzen, 77 Kleider und Mäntel, 8000 Stück goldbrodierte, gestickte, mit Blumen durchwebte und dünne Seide, nebst verschiedenen Tucharten endlich 6000 Pfund ungesponnene Seide.«¹⁰²

Kétségtelen, hogy ebben az esetben egy a kínai történelemben egészen rendkívüli eseménnyel és rendkívüli szertartással állunk szemben. A kínai uralkodó a hun fejedelemnek vazallusi jelvényeket és ajándékokat ajándékoz, de egészen egyedülálló összeállításban és mennyiségben. Ezért nagyon valószínű, hogy habár az íj és nyíl a kínai uralkodóknak is hatalmi jelvénye volt (ld. fentebb), a hun fejedelem ezt elsősorban azért kapta hatalmi jelvényül, mert a hunoknál is az uralkodói hatalomnak volt a jelképe.

Az európai hun uralkodóknál is igen korán meg tudjuk fogni az íj és nyíl hatalmi jelvénné válásának gyökereit. Láttuk, hogy a fejlődés korai fokán az íjnak még kettős funkciója van : kifejezője már ugyan a törzsfő kiemelkedő helyzetének, de talán még fontosabb mint hatalmi eszköz. Ebben az összefüggésben különös jelentősége van Jordanes egyik adatának, amely szerint a IV. század végén Balamber hun fejedelem még személyesen lőtte le íjával Vinitharius gót törzsfőt.¹⁰³ Ez a tudósítás a hun fejedelmet mint az íj mesteri kezelőjét állítja élénk és kézzelfoghatóan illusztrálja még az íj hatalmi és harci eszköz voltát számára. A hun törzsfőknek az íj kezelésében tanúsított páratlan ügyességéről még Olympiodoros is megemlékezett 412-ben tett követi útjának leírásában.¹⁰⁴ Ha a hun törzsfőknek az íj kezelésében mutatkozó rendkívüli járatossága a hunok európai történetének korai periódusában még a forrásanyag rendkívül szegényes volta mellett is ilyen szembeötlően megfogható, annál feltűnőbb, hogy Attilával kapcsolatban az aránylag bővebb forrásanyag ellenére semmit sem hallunk ilyesmiről. Ez a jelenség bizonyos mértékben már önmagában is valószínűvé teszi, hogy Attila számára az íjnak mint egyéni hatalmi eszköznek és harci fegyvernek nem volt már meg az a fontossága, mint a korábbi hun törzsfők szempontjából. De emellett van is egy olyan adatunk, amely világosan arról tanúskodik, hogy az íj — magának Attilának is hatalmi jelvénye volt.

¹⁰² De Groot : Die Hunnen der vorchristlichen Zeit. Berlin—Leipzig 1921. 216.

¹⁰³ Get. 48.

¹⁰⁴ Frg. 18. HGM I. 457.

Jordanes beszéli el, hogy Markianos keletrómai császárnak azon az éjszakán, amelyen Attila meghalt, az istenség a hun uralkodó íját kettétörve mutatta meg.¹⁰⁵ Jordanesnek ez az elbeszélése Priskosból van átvéve,¹⁰⁶ s így kétségtelen, hogy Attila halálának az idejéből származik. Természetesen nem egyéb bizánci pletykánál vagy legendánál, de tanúbizonyossága így is értékes. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ez a történet ebben a formában csak akkor jöhetett létre, ha az íj valóban Attila hatalmának a jelképe, azaz uralkodói jelvénye volt. Hogy Attilának valóban voltak hatalmi jelvényei, azt bizonyítja temetésének Priskosból származó és Jordanesnél fennmaradt leírása is, amely szerint mellé tették sírjába különböző uralkodói jelvényeit is (diversi generis insignia, quibus colitur aulicum decus).¹⁰⁷ Ezek között a legfontosabb kétségtelenül az íj lehetett.

29. Nagyon valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy az íj Attila uralkodói hatalmának is jelvénye volt, s így vált »hívei« méltóságjelvényévé. Attilának ezek a személyes bizalmi emberei nyilvánvalóan úgy kapták meg az íjnak mint hatalmi jelvénynek a viselési jogát egy bizonyos fegyveres erő és bizonyos terület fölötti uralommal együtt, mint Dzsingisz kán »tegezviselői«, a *horči-k*. Most még csak azt a kérdést kell közelebbről megvizsgálnunk, hogy mennyiben tükröződik Attila »kiválasztott«-jainak és »hívei«-nek a hun hatalmi szervezetben elfoglalt helyzete és méltóságjelvénye névadásukban. Mint fentebb láttuk, Attila bizalmi emberei közül összesen hatnak a nevét ismerjük. Ezek közül is eszik egy mint görög-latin név. A többi ötöt érdemes közelebbről megvizsgálnunk:

1. *Ἐδέκων*. Ennek a névnek több magyarázata van. Altheim az ótörök *ädgü* szóval vetette egybe,¹⁰⁸ de ugyanakkor Edekont azonosnak tartja Odovacar apjával, Idicoval, vagy Aedicoval. Ha nevének eredete felől nem is nyilatkozik, de mindenesetre a szorosabb értelemben vett hun etnikumhoz tartozónak véli Edekont Thompson is, emellett azonban elfogadja szintén Odovacar apjával és a Jordanes által említett Edicával való azonosságát.¹⁰⁹ Thompsonnak és Altheimnek ez a felfogása egy nyilvánvaló ellentmondást foglal magában. Ha ugyanis Edekont Odovacar apjával azonosítjuk — ami egyébként helyesnek látszik — akkor nem tarthatjuk hunnak, mert Jordanes határozott tanúbizonyossága szerint skir fejedelem volt.¹¹⁰ De egyébként is igen gyengék azok az érvek, amelyekkel Thompson Edekon hun voltát igyekszik bizonyítani. Mindössze két érve van. Az egyik az, hogy Priskos Edekont hunnak nevezi, a másik pedig, hogy ha Edekon germán volt, akkor miért beszélt vele Chrysaphios Bigilason,

¹⁰⁵ Get. 49.

¹⁰⁶ Moravesik, KCsA 2 (1926) 1927) 88.

¹⁰⁷ Get. 49.

¹⁰⁸ Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum. I. 217. Már Altheim előtt felvetette Moravesik, Byzantinoturcica. II. 114. az Edekon név mongol eredetének lehetőségét.

¹⁰⁹ A History of Attila and the Huns. 11, 155 sk.

¹¹⁰ Get. 54.

a hun tolmácson keresztül. Ami az első érvet illeti, fentebb már rámutattunk arra, hogy Priskos a »hun« megjelölést aligha használhatta etnikai értelemben. Ebben az esetben azonban még bonyolultabb a helyzet, mert Priskos voltaképpen Bigilasnak a szavait idézi,¹¹¹ fennáll tehát annak a lehetősége is, hogy ebben az esetben a »hun« megjelölés Bigilas szóhasználatát tükrözi, ha ugyan egyéni szóhasználatról egyáltalán szó lehet a »hun« névvel kapcsolatban. Bigilas persze ismerte a hunok nyelvét, azonban ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a »hun« megjelölést etnikai értelemben kellett használnia. Edekon éppen Orestesszel van szembeállítva, lehetséges tehát, hogy a »hun« megjelölés vele kapcsolatban ebben az esetben csak azt hangsúlyozza, hogy nem római, hanem bennszülött barbár volt. Ami Thompsonnak másik érvét illeti, ezzel kapcsolatban legelső sorban arra kell rámutatnunk, hogy Priskos határozott tanúbizonysága szerint Attila udvarában két nyelvet beszéltek: hunt és gótot, s ezekhez járult még a latin azoknál a barbároknál, akik sokat érintkeztek a nyugati rómaiakkal.¹¹² Nyilvánvaló, hogy az Attila »kiválasztott«-jai és »hívei« közé bekerült germánok is mind tudtak hunul, azt a tényt viszont, hogy a hun uralkodóréteg, sőt magának Attilának a nemzetsége is szinte túlnyomórészt germán neveket viselt (Octar, Ruas, Laudaricus, Attila, Bleda stb.) csak azzal magyarázhatjuk, hogy maguk is tudtak germánul (gótul stb.). Csaknem kétségtelennek tarthatjuk tehát, hogy Attila korában a hun uralkodóréteg jelentős részében kétnyelvű volt, különben meg sem érthetnénk a különböző germán eredetű elemek nagymértékű beépülését a kialakuló hun államszervezetbe. Biztosra vehető, hogy Edekon is tudott hunul, s így nyugodtan értekezhetett Chrysaphiosszal Bigilason, a hun tolmácson keresztül. De emellett még csak ehhez a feltevéshez sem vagyunk kénytelenek folyamodni. Thompson maga utal arra, hogy Bigilas neve gót eredetű,¹¹³ s így valószínűleg gót származású volt maga is. Ebben az esetben nyilvánvalóan tudott gótul is, úgyhogy Edekonnal, vagy Attila más germán-származású bizalmi embereivel gótul is beszélhetett. Semmi akadálya nincs tehát annak, hogy Edekont Jordanes adatának megfelelően skirnek tartsuk, ebben az esetben pedig nevének magyarázatát is a germánban kell keresnünk.

Edekon nevének megfelelő magyarázatát adta már Schönfeld¹¹⁴. Szerinte az Edekon — Edica név egy germán *Edika*-alakot tükröz, amely egy az *aiþs* 'Eid' szóval képzett név rövid formájának kicsinyítő képzővel ellátott alakja. Ehhez a magyarázathoz még csak azt kell hozzáfűznünk, hogy az *Edika* név alapja valószínűleg egy **aiþi-weihþ* »dessen Eid heilig ist« összetétel lehetett,

¹¹¹ Exc. d. leg. 124₅ skk.

¹¹² Exc. d. leg. 135₁₅ sk.

¹¹³ A History of Attila and the Huns, 98.

¹¹⁴ Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen. Heidelberg 1911. 73 sk. — A könyvéhez írt pótlásokban Schönfeld az Edekon nevet az Aidoingus névvel hozza kapcsolatba, s az *Aido*-elem magyarázatával kapcsolatban megjegyzi: »Der Bedeutung wegen ist Zusammenhang mit got. *aiþs* usw. 'Eid' (mit später stimmhaft gewordenem *þ*) weniger wahrscheinlich.« (Ld. i. m. 5 és 283). Fentebbi fejtegetéseink után azonban Schönfeldnek ezt az aggodalmát nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk.

amelyet valóban meg is találunk az *Edovichus* frank személynévben. Hasonló, *-weihs*-szal összetett nevet a keleti gótoknál is találunk: *Erduic* < **airþa-weihs*.¹¹⁵ Az Edekon név tehát kitűnően érthető, mint egy magát esküvel lekötelezett, gótul *uf-aiþeis* 'ενορκος, vereidet' személynek a neve. Edekon valóban ez is volt Attilához való viszonyában, mint ahogy hasonló lehetett a többi germán törzsfő helyzete is a hun uralkodóval szemben. Jordanes részletesen meg is emlékezik erről Gesimundus gót törzsfővel kapcsolatban: ... qui *iuramenti sui et fidei memor* cum ampla parte Gothorum Hunnorum imperio subiacebat.¹¹⁶ Joggal feltehetjük tehát, hogy Edekonnak a nevében társadalmi helyzete, azaz Attila »híveként« játszott szerepe tükröződik. Lehetséges az is, hogy a Priskos által Attila bizalmi embereinek megjelölésére használt *λογάδες* és *ἐπιτιθδειος* szavak voltaképpen egy barbár, hun vagy gót terminusnak a fordításai. Gótul ezeket *uf-aiþeis*-eknek nevezhették s Edekon egyik főképviselőjük volt nevében (**aiþi-weihs*) is.

2. **Ησλας*. Attila bizalmi emberei közül Esلاس az egyetlen, akiről már Ruas alatt is hallunk. Nevét — amely eddig magyarázat nélkül áll — egy germán **aisila* > *ēsla* alakra vezethetjük vissza, és az **ais-* 'ehrfürchtig sein, verehren' tövel (vö. ófn. *ēra*, ufn. *Ehre*, óang. *ār* 'Wohltat, Schonung, Ehre, Glück' óizl. *eir* 'Gnade, Milde', ófn. *ērēn* 'ehren, begaben', gót *aistan* 'sich scheuen vor')¹¹⁷ kapcsolhatjuk össze. Az Esلاس név jelentése így eredetileg 'ehrfürchtig, Ehre erweisend' lehetett, s ez a név nagyon jól illik Attila személyes bizalmi emberéhez. Azt a társadalmi tudatot, amelyből ez a név fakadt, teljes világossággal állítja eléink két altaji török közmondás, amelyet Radloff jegyzett fel:

Wer den Herrn geehrt hat, wird ein Herr werden,
wer den Reichen geehrt hat, wird reich werden. és

Wer einen Grossen ehrt, bleibt nicht liegen,
wer einen Vornehmen ehrt, verdirbt nicht.¹¹⁸

Ennél világosabban Attila »hívei«-nek társadalmi tudatát nem is jellemezhetnénk. Azt mondhatjuk tehát, hogy az Esلاس névben szintén Attila személyes bizalmi embereinek a kialakuló hun osztálytársadalomban elfoglalt helyzete tükröződik.

¹¹⁵ Ld. erre a névre vonatkozólag Schönfeld, Wörterbuch 75.

¹¹⁶ Get. 48.

¹¹⁷ Ld. erre a szócsoportha vonatkozólag S. Feist: Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache. Leiden 1939. 27; Walde—Pokorny: Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. I. Berlin—Leipzig 1930. 13; Pokorny: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern 1948. 16.

¹¹⁸ Radloff: Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens. I. St. Petersburg 1866. 2, 6.

3. *Βέριχος*. Ezt a nevet Németh és mások a törökből magyarázták.¹¹⁹ A hún nevekről írt újabb munkáiban azonban Németh figyelmen kívül hagyja,¹²⁰ törökből való magyarázatát, tehát nyilvánvalóan maga is feladta vagy bizonytalannak tartja. Schönfeld a Berichós nevet a Jordanes által említett Berig gót fejedelem nevével tarja azonosnak, utóbbit pedig a *baira* 'Bär' szó származékának tekinti.¹²¹ Mivel azonban Berichos és Berig esetében világosan két különböző személyről van szó, egyáltalán nem biztos a két név azonossága. Ha figyelembe vesszük, hogy Priskos a *Valamir* nevet is *Βαλάμερος*-nak írja át, akkor a *Βέριχος* átírás mögött is feltehetünk egy germán *Werika* alakot. Ennek két magyarázata is lehetséges. Összevethető elsősorban a gót *Wereka* 'P.-N. eines got. Presbyters (*papa*), im Kal. zum 29. Okt. genannt' (ld. Feist, Vgl. Wb. d. got. Spr. 561) névvel, amelynek az alakja Wulfila nyelvében **Werika* lenne. Ez a *Wereka* név *-ka* képzős származéka egy gót **Wera* névnek, amelyet a Cassiodorusnál szereplő keleti gót *Vera* névben meg is találunk (ld. Schönfeld Wörterbuch 261; Feist, i. h.). A *Wera*, *Wereka* nevek, amelyek megfelelőit számos más germán nyelvből is ismerjük, a gót **wers* 'wahr', óizl. *vārr* 'angenehm', ófn. *wār* 'wahr', óizl. *vārar* f. Plur. 'Gelübde', óang. *vār* 'Treue' stb. szavakkal tartoznak össze (ld. Feist, i. m. 484, 561). Ezek szerint a Berichos (*Werika*) névnek vagy feltehető teljes alakjának jelentése hozzávetőleg 'igazi, hű, hűséges, fogadalmát megtartó stb.' lehetett. Ilyen módon Berichosnak a neve jelentésében szorosan kapcsolódnék Edekonnak a nevéhez. Lehetséges azonban Berichos nevének egy másik magyarázata is. Összevethetjük ezt a nevet a gót *warjan*, óizl. *varja*, ófn. *werren*, *weren* 'wehren', az ófn. *weri* 'Wehr', kfn. *wer(e)* 'Bürgschaft, Gewähr, Verteidigung' szavakkal is. Ebben az esetben a *Werika* — Berichos név jelentése 'Schützer, Verteidiger' lenne, és Berichos Attila mellett játszott testőri szerepének tükröződését láthatnánk benne. Bármelyik magyarázatot fogadjuk is el, a Berichos név szorosan összetartozik jelentése tekintetében az előbb tárgyalt Edekon és Eslas nevekkel. Mindhárom név ugyanis viselőjének azt a társadalmi helyzetét és funkcióját tükrözi, amelyet mint Attila »hívei« betöltöttek. Az Attila iránti hűségeskü megtartása (Edekon < *aiþi-weihis*, idetartozik esetleg Berichos < *werika* is,) a vele szemben tanúsított tisztelet (Eslas < *aisila*), a körülötte teljesített fegyveres testőrszolgálat (Berichos < *werika*) mind csak különböző oldalát jelöli a hun hatalmi szervezetben játszott szerepüknek. Attila e három »kiválasztott«-jának névadásában tehát világosan kifejezésre jut a hun hatalmi szervezetben elfoglalt helyzete. Ez a névadás jellemző az osztálytársadalomhoz vezető átalakulás útjára lépett nemzetségi társadalmakra, amelyekben a név és viselőjének társadalmi helyzete között még szoros kapcsolat van. Éppen ezért hasonló neveket találunk a gótoknál is, akiknél szintén kialakult lassanként a fegyveres kíséret törzsfőik

¹¹⁹ *Moravcsik*: Byzantinoturcica. II. 88.

¹²⁰ A honfoglaló magyarság kialakulása. 132 skk.; Attila és hunjai. 217 skk.

¹²¹ Wörterbuch 50.

körül. Ilyen név pl. a keleti gót *Triggva*, amely a gót *triggs* 'treu' szó származéka.¹²²

4. Ὀνηγῆσιος. Attila legmagasabb rangú¹²³ bizalmi emberének nevét többféleképpen magyarázták. Legutóbb Altheim próbálta meg a törökből megfejteni. Szerinte a nevet *onüisios*-nak kell olvasnunk, s mögötte egy török *on-iyiz* alak rejtőzik, amelynek jelentése »der zehn zur Gefolgschaft hat«. Altheim egyébként úgy gondolja, hogy Onegesios neve a hun törzsi szervezet felépítését tükrözi.¹²⁴ Ami a hun törzsi szervezetet illeti, erre vonatkozólag fentebbi fejtegetéseinkre utalhatunk. Annyit mindenesetre megjegyezhetünk, hogy már eleve valószínűtlen az, hogy éppen Attila legfőbb »hívé«-nek a nevében a régi hún törzsi szervezet felépítése tükröződött volna. Az Onegesios *on-iyiz* magyarázattal kapcsolatban viszont utalhatunk arra, hogy hasonló magyarázattal több mint félszázaddal ezelőtt már Földes megpróbálkozott. Szerinte Onegesios = török *on* + *aga* 'tíznek az ura, onbaši'.¹²⁵ Földes magyarázata tehát jelentés-tani szempontból azonos Alheimével, bővebben azonban nem érdemes vele foglalkoznunk, mert Hunfalvy már régen rámutatott alapvető hibáira.¹²⁶ Alheim magyarázatának — eltekintve a vele kapcsolatban felmerülő nyelvi nehézségektől — lényegében ugyanaz az a tárgyi akadálya van, mint a Földésének. Egy olyan társadalomban, ahol szigorúan megállapított rangsor van a hatalmi szervezet, a fegyveres erő főképviselői között — s Priskos tudósításaiból világosan megállapítható, hogy Attila uralma alatt a hunoknál ez volt a helyzet — ott elképzelhetetlen az, hogy egy olyan magasrangú ember, mint Onegesios, a »der zehn zur Gefolgschaft hat« nevet viselhette volna. Onegesios szerény számítás szerint is legalább tízezres csapategységnek lehetett a parancsnoka, úgyhogy vele kapcsolatban 'onbaši' jelentésű nevet nem tehetünk fel. Ha így az Onegesios = *on-iyiz* magyarázatot nem is tarthatjuk helyesnek, ez nem jelenti azt, hogy Attila e fontos szerepet játszó »hívé«-nek nevében nem tükröződhetett társadalmi helyzete.

Onegesios nevét gótnak tartotta már régen Marquart, és pedig egy gót *Hünigis* alakot látott benne.¹²⁷ Ennek a *Hünigis* alaknak az etimológiájáról azonban Marquart nem nyilatkozott, s valószínűleg ez volt az oka annak, hogy gondolata különösebb visszhang nélkül maradt. Ötlete, hogy Onegesios gót név, mindenesetre megérdemli, hogy közelebről megvizsgáljuk. Legelsősorban is azt kell megjegyeznünk, hogy a görög Ὀνηγῆσιος alak valóban lehet egy gót *Hünigis* névnek az átírása.¹²⁸ A germán *Hu-* ~ görög *O-*, germán *i* ~ görög *η* megfelelés annyira közönséges germán nevek görög átírásában, hogy ennél a

¹²² Ld. erre a névre vonatkozólag Schönfeld, Wörterbuch 241.

¹²³ *Priskos*: Exc. d. leg. 143_{26-sk}.

¹²⁴ *Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum*. I. 217.

¹²⁵ *Ethnographia* 1 (1890) 185.

¹²⁶ *Ethnographia* 1 (1890) 246.

¹²⁷ *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig 1903. 42.

¹²⁸ Ez a tény önmagában véve túlhatalodtá teszi *Thompsonnak*, *A History of Attila and the Huns*. 223 erre a névre vonatkozó fejtegetéseit.

kérdésnél felesleges tovább időznünk. A *Hūnigīs* név két elemre tagolható: *Hūni* + *gīs*. Ezek közül az elsőnek két magyarázata lehetséges: 1. azonos a »hun« névvel, amely valószínűleg más nevek első tagjaként is előfordul, ld. pl. Hunimundus stb. 2. = germán **hūni-* 'Kraft, Stärke' (ld. erre Schönfeld, Wörterbuch 143, Walde-Pokorny, Vergl. Wb. d. idg. Spr. I. 367). A *Hūnigīs* név második *-gīs* eleme kétségkívül a germán **gaiza-* = ófn. *gēr*, óang. *gār*, óizl. *geirr* 'Wurfspeer', ófn. *geisala*, ujfn. *Geissel* 'Peitsche', óizl. *geisl* 'Skistab', *geisli* 'Stab, Strahl', langob. *gīsīl* 'Pfeilschaft' (ld. ezekre Walde-Pokorny, Vergl. Wb. d. idg. Spr. I. 528; Walde-Hofmann, Lateinisches etymologisches Wörterbuch. I. Heidelberg 1938. 576) szavakkal kapcsolható össze. A *-gīs* szó számos germán név második tagjaként szerepel (pl. Godagis, Gunthigis, Radigis, Witigis stb.) és eltérő ablautfokot képvisel a **gaiza-* szótól, amely a nevekben *-gaisus*, *Gaisa-* alakban jelentkezik.¹²⁹ Láthatjuk tehát, hogy Onegesios neve a germánból kifogástalanul megfejthető, a kérdés még csak az, hogy mi lehetett a *-gīs* szó pontos jelentése ebben a névben. A kérdést azért kell egyáltalán felvetnünk, mert a fentebb idézett adatok arról tanúskodnak, hogy a szó jelentése ingadozó. Nyugati germán területen és a keltában (latinban) a **gaiza-*, *gaesum* szó általában 'nehéz vagy könnyű hajítódárdát' jelent, kétségtelen azonban, hogy eredeti jelentése csak 'bot, hajítófa' lehetett. Az is nyilvánvaló, hogy a szó jelentésfejlődése annak megfelelően alakult, hogy az egyes törzseknél a termelésnek és a harcnak ezt az ősi eszközét, a botot és hajítófat milyen újabb eszközök váltották fel. Nyugat-Európában úgy látszik a nehéz és könnyű hajítódárda megjelölésére korlátozódott a **gaiza-*, **gaiso-* szó, mert ez vált a legfontosabb vadász- és harciesszöközzé. Más volt azonban a helyzet keleten. A nyugateurópaiktól eltérő jelentésfejlődés lehetőségére elég a szó óind megfelelőjére utalnunk: *hešah*, amelynek a jelentése 'Geschoss'. Nyilvánvaló, hogy ott, ahol pl. az íj és nyíl vált fontos vadászesszöközzé és fegyverré, a **gaiza-* szót ennek a megjelölésére is használhatták. Ez lehetett a helyzet a gótoknál és talán a többi keleti germán törzseknél is. A gótokról forrásainkból tudjuk, hogy nagyszámú íjászt alkalmaztak, és félelmetes biztonsággal kezelték ezt a fegyvert.¹³⁰ De ugyanezt valószínűnek tarthatjuk, mindazokról a germán törzsekről, amelyek közelebbi kapcsolatba kerültek a lovasíjászokat nagy tömegekben alkalmazó nomád pásztornépekkel. Így kézenfekvő arra gondolni, hogy a keleti germán törzseknél a szó 'bot, hajítófa' > 'lövedék' > 'nyíl' jelentésfejlődésen ment keresztül, s így a hunokkal együttélő germánok is utóbbi jelentésében használhatták. Hogy keleti germán nyelvterületen a *gīs* szónak 'nyíl' jelentése lehetett, azt bizonyítja a langob. *gīsīl* szó 'Pfeilschaft' jelentése is. Ilyen módon valószínűnek tarthatjuk, hogy a *gīs* szó 'nyíl'-at jelent az Onegesios névben, s így az egész név jelentése 'den Pfeil der Macht habend' vagy pedig 'den Pfeil der

¹²⁹ Schönfeld: Wörterbuch 30. — Valószínű, hogy a *gis* alak a langob. *gisil* szóval együtt **ghai-* ablautfokot képvisel.

¹³⁰ Altheim: Die Krise der Alten Welt. I. Berlin—Dahlem 1943. 107.

Hunnen (vagy : den hunnischen Pfeil) habend' lehetett. Bármelyik jelentést fogadjuk is el, kétségtelen, hogy Onegesios nevében a nyílnak (s vele együtt az íjnak) Attila bizalmi embereinél játszott hatalmi jelvény szerepe tükröződik. Így az Onegesios = *Hünigis* név közvetlen nyelvi bizonyítéka annak, hogy Attila »kiválasztott«-jai és »hívei« a nyilat és íjat mint hatalmi jelvényt használták. Még csak azt kell megjegyeznünk, hogy a hun uralkodóréteg kétnyelvűségét szem előtt tartva Onegesios nevének gót, ill. germán voltából még nem következik, hogy maga Onegesios is germán származású volt. Későbből is ismerünk ugyan egy *Unigis* nevű keleti gótot,¹³¹ akinek neve szintén egy *Hünigis* alakot tükrözhet, azonban könnyen lehet, hogy ebben az esetben már egy megmerevült öröklődő névről van szó. Mindenesetre érdekes, hogy a nyílnak és íjnak a hun államszervezet vezetőinél játszott hatalmi jelvény szerepet, éppen Attila legmagasabbrangú bizalmi emberének a nevében jut kifejezésre.

5. *Σκόττας*. Onegesios testvére és Attilának szintén magasrangú bizalmi embere volt. Neve mindeddig magyarázat nélkül áll, a germánból azonban szintén kifogástalanul megfejtethető. A görög *Σκόττας* alak egy germán *Skutta* névnek lehet az átírása, amely az óizl. *skjōta*, óang. *scōtan*, ósz. *sciotan*, ófn. *skio 3 an* 'schiessen' és az ófn. *scuzzo*, óang. *scytta*, óizl. *skyti* 'Schütze' szavakkal¹³² vethető össze. Így a Skottas név végeredményben az ősgermán **skutjan*- 'Schütze' szónak lehet a megfelelője. A *Skutta* név jelentéstani szempontból a *Hünigis* névvel tartozik egybe és vagy viselőjének az íj kezelésében tanúsított kiválóságát, vagy pedig általában azt a jogát tükrözi, hogy mint íjász — a mongol *horči*-khoz hasonlóan — az íjat hatalmi jelvényként viselheti. Ilyen módon valószínűleg Skottas neve is kapcsolatban áll az íjnak méltóságjelvényként való használatával.

Ha mostan Attila bizalmi embereinek neveire vonatkozó vizsgálataink eredményeit össze akarjuk foglalni, akkor arra kell rámutatnunk, hogy a megvizsgált nevek jelentése szoros kapcsolatban áll viselőik társadalmi helyzetével és funkciójával. Három név annak a feladatkörnek és személyi viszonyoknak különböző oldalait tükrözi, amelyben Attila »hívei« számunkra is világosan megfoghatók, kettőben pedig egyenesen az íjnak Attila bizalmi emberei részéről történő hatalmi jelvényként való használata jut kifejezésre. A hun uralkodóréteg névanyagának vizsgálata tehát teljes mértékben igazolja, sőt több tekintetben kiegészíti azt a képet, amelyet Attila »hívei«-nek mint társadalmi rétegnek a jellegére, valamint a hun hatalmi szervezetben elfoglalt helyzetére vonatkozólag a történeti forrásanyagból nyertünk. Egyúttal pedig közvetlen nyelvi bizonyítékot szolgáltat az íj hatalmi jelvényként való használatára.

¹³¹ Schönfeld : Wörterbuch 246.sk.

¹³² Ld. erre a szócsoporthoz vonatkozólag *Walde—Pokorny*, Vergl. Wb. d. idg. Spr. II. 554 ; *Feist*, Vergl. Wb. d. got. Spr. 414.

30. Visszatérve most a pécsüszögi és jakuszowicei hun temetkezésekhez, megállapíthatjuk, hogy a történeti, néprajzi és nyelvi forrásanyag vallomása a legteljesebb összhangban áll azokkal a következtetésekkel, amelyeket ezeknek a temetkezéseknek a leletanyagából a hun társadalom fejlődésének történetére és jellegére vonatkozólag levontunk. A novogrigorevkai és pécsüszögi aranyíjleletek világosan mutatják a hun nemzetségi és törzsi társadalom felbomlásának a folyamatát, a jakuszowicei aranyíj-jelvény pedig már egy hun államszervezet létrejöttéről tanúskodik. Az aranyíj hatalmi jelvényként való használatának nyomon követése lehetővé tette, hogy ezt az államszervezetet bizonyos mértékben rekonstruálhassuk. A jakuszowicei lelet kevert hun-germán vagy hun-szarmata jellegét kitűnően magyarázza Attila »kiválasztott«-jainak és »híveik«-nek etnikai kevertsége. Így nagyon valószínűnek látszik Lászlónak az a feltevése, hogy a jakuszowicei temetkezés egy gót vagy alán származású emberé lehetett. Nyilvánvaló, hogy a hun társadalom jellegének és a hun uralkodóréteg szervezetének pontosabb ismerete alapján a jövőben a hun leletek etnikai meghatározásának kérdését alapos revízió alá kell vetnünk. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a hun államszervezet kialakulásának felismerésével és a hun uralkodóréteg hatalmi szervezetének bizonyosfokú rekonstruálásával még csak az első lépéseket tettük meg a hun társadalom történetének tisztázása terén. A hun uralkodóréteg szervezetének megismerése még nem jelenti az egész hun társadalom ismeretét és jellegének meghatározását. Az ezzel kapcsolatos problémáknak a tisztázására a régészeti anyag — egyoldalúsága miatt — nem is nyújt egyelőre megfelelő támpontokat, mert eddig úgyszólván csak a hun uralkodóréteg régészeti hagyatékát sikerült meghatározni. Éppen ezért a hunkorra vonatkozó régészeti kutatásnak a jövőben a legfontosabb feladata csak az lehet, hogy feltárja, meghatározza és szétválassza a hun köznépnek és a hunok uralma alatt élő népeknek a régészeti hagyatékát.